72
П 75

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Думка

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

3(3)-2008

1873

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
DEPARTMENT OF IVANO-FRANKIVSK

PRECARPATHIAN BULLETIN OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

Idea

3(3)·2008

Ivano-Frankivsk
2008

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Думка

3(3)·2008

НБ ПНУС
743424

Івано-Франківськ
2008

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Головний редактор – докт. техн. наук В. М. Мойсишин.

Думка

У випусках серії «Думка» публікуються наукові матеріали за напрямками:

Філософія
Психологія
Історія
Етнологія

Редактори: докт. філос. наук С. М. Возняк, докт. іст. наук Я. І. Мандрик.
Відповідальні секретарі: канд. філос. наук М. Ю. Голянич,
канд. іст. наук В. З. Дибенко.

Редакційна колегія:

докт. філос. наук Д. І. Дзвінчук, докт. філос. наук С. Р. Кияк, докт. філос. наук В. К. Ларіонова, докт. філос. наук Д. М. Скальська; докт. психол. наук З. С. Карпенко, докт. психол. наук Л. А. Мойсеєнко, докт. психол.наук В. П. Москалець, докт. психол. наук Л. Е. Орбан, докт. психол. наук М. В. Савчин (Дрогобич);

докт. іст. наук В. В. Грабовецький, докт. іст. наук О. С. Жерноклеєв, докт. іст. наук В. С. Ідзьо, докт. іст. наук О. Ю. Карпенко, докт. іст. наук Г. К. Кожолянко (Чернівці), докт. іст. наук М. В. Кугутяк, докт. іст. наук В. В. Марчук, докт. іст. наук Б. П. Савчук, докт. іст. наук С. Д. Сворак, докт. іст. наук П. С. Федорчак.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Інв. № 74324

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
3(3)·2008

Науковий журнал
Видається у чотирьох серіях
ЧИСЛО, СЛОВО, ДУМКА, ПУЛЬС
(по одному випуску кожної серії щороку)

Заснований у 2008 році
Реєстраційне свідоцтво КВ № 14628-3599 від 10 жовтня 2008 р. видане Міністерством юстиції України

ЗАСНОВНИКИ:
Івано-Франківський осередок Наукового товариства ім. Шевченка

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Івано-Франківський національний медичний університет

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

С. М. Возняк
Антропонаціоцентризм філософського світогляду І. Франка 7

Л. Т. Бабій
Українська національна ідея: культурологічний аспект 13

Я. С. Гнатюк
Філософія українського кордоцентризму 21

М. Ю. Голянич
Прогностичні ідеї Тараса Шевченка 29

С. М. Геник
Просвітництво як один із складників боротьби за екологію душі 44

В. В. Лагетко
Філософське значення корпускулярно-хвильового дуалізму в розвитку природи і принцип «доповнюваності» Н. Бора в його пізнанні 56

ПСИХОЛОГІЯ

З. С. Карпенко
Архетипні джерела феномену зради в українській ментальності 67

Л. А. Мойсеєнко
Формування творчого мислення студентів як основа інноваційного розвитку суспільства 73

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ
76025
м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 79
Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка
тел. (380-3422) 4-21-23
e-mail: math@nung.edu.ua

Відповідальність за
достовірність наведених
у статтях даних несуть
автори публікацій

Передрук – тільки
з дозволу редакції

Друкується за ухвалою
Президії Івано-
Франківського осередку
Наукового товариства
ім. Шевченка

Папір офсетний
Наклад 300 примірників
Друк Видавничо-
дизайнерського відділу
Центру інформаційних
технологій
Прикарпатського
національного
університету імені
Василя Стефаника

© Івано-Франківський
осередок НТШ, 2008

ІСТОРІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

Я. І. Мандрик
Проблеми політики радянської держави у сфері культури в українському селі в 1930-х рр. у дослідженнях науковців української діаспори та іноземних авторів 84

О. І. Єгрешій
«Хто витерпить до кінця, той таки буде»: спроба історичної реґенерації повсякденного життя підпільного греко-католицького священника Ярослава Сірецького.....90

В. С. Ідзьо
Галицький король Коломан І та процеси першої політико-релігійної унії в Галичині в першій чверті XIII століття 97

М. М. Волощук
До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?).....127

І. С. Монолатій
Взаємодія рівно- та різностатусних груп етнонаціональних спільнот на західноукраїнських землях в імперську добу 146

О. Я. Баран
Житло сільського вчителя у Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.).....159

РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Я. І. Кісь
Краєзнавчі дослідження професора Львівського університету Я. П. Кіся (до 90-річчя від дня народження) 167

Відомості про авторів 174

Філософія

УДК 140.8:821.161.2
ББК 87.3 (4 Укр.)

АНТРОПОНАЦІОЦЕНТРИЗМ ФІЛОСОФСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ І. ФРАНКА

С. М. Возняк
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua

У статті розкривається єдність людини і нації, загальнолюдського і національного у світоглядних орієнтаціях І. Франка, визначена автором як антропонаціоцентризм. Показана еволюція соціально-філософських поглядів українського мислителя від визнання пріоритетності соціального питання над національним до першорядності національного у розв'язанні насущних проблем життя народу.

Ключові слова: *людина, нація, соціальне, національне, загальнолюдське, людиноцентризм, антропонаціоцентризм, національний ідеал.*

Словосполучення «антропонаціоцентризм» може видатись незвичним і не зовсім коректним. Ми звикли до розмежованості понять «антропоцентризм» як поставлення в центр буття людини і «націоцентризм» – надання нації верховенства в системі суспільних відносин. Однак у І. Франка людина і нація – парадигмальна основа його світогляду. Правда, в процесі становлення і розвитку світоглядних орієнтацій мислителя амплітуда відношення «людина – нація» могла коливатися то в один, то в другий бік, коли пріоритетність надавалася людському, соціальному або ж національному. Проте людину і націю він ніколи не протиставляв. Людське завжди розглядалося в контексті національного, а національне – в руслі людського. В цьому, на нашу думку, оригінальність і особливість світогляду і всієї творчості І. Франка.

Орієнтація на людину і націю, соціальне і національне має у І. Франка солідне соціокультурне та ідейно-теоретичне підґрунтя. Мислитель – «син простого селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом», вийшов з простого народу і жив у соціальному середовищі, де високо поціновувались людяність, справедливість, рівність людей праці, повага до людини, незалежно від її етнічної чи конфесійної належності. Пізніше він не раз буде наголошувати на дружніх стосунках між українцями, поляками, євреями та іншими національностями, що населяли Галичину. Так, у статті «Що буде далі?» (1892) мислитель писав, що на селян-

ських вічах йому часто доводилось чути «вислови гарячого співчуття до польських братів-мужиків… Виявлень ненависті до польського народу ми не зустрічали ніде між русинами» [1]. Те ж саме він відзначав і в стосунках між учнями Дрогобицької гімназії. У передмові до збірки оповідань «Рутенці» (1912) письменник згадував про один з учнівських гуртків, до якого «належали поляки і русини. Спорів між обома народностями ані в гімназії за моїх часів, ані в тім кружку не було. Так само рівними між нами були й товариші жиди» [2, 8]. У цей час, як писав у листі – автобіографії до М. Драгоманова (1890), «національні спори» були для нього «майже зовсім чужі і незрозумілі» [3, 244].

Поряд із соціокультурним буттям другим чинником формування гуманістичного спрямування світогляду І. Франка була вітчизняна і світова суспільна думка, і насамперед творча спадщина Т. Шевченка. У ряді досліджень про творчість Кобзаря він особливо відзначав її людинолюбство. Пристрасна любов до України, писав І. Франко у статті «Тарас Шевченко і його «Заповіт» (1903), органічно поєднувалась у поета з «гарячою, а заразом простою і криштально чистою, незатьмареною ніякими філософічними сентенціями любов'ю до людини загалом, особливо до всіх бідних, пригноблених і покривджених» [4, 388]. Мислитель невпинно йшов за Шевченковим гаслом: «Будьте люди!».

Любов'ю до людини, турботою про її благо можна, на нашу думку, пояснити зацікавленість молодого І. Франка марксизмом і соціалізмом. У часи, коли відбувалося становлення його світогляду, ідеї соціалізму, як утопічного, так і марксистського, були досить популярні в Європі. До них звертався також ряд діячів української культури. Як відзначав один з дослідників українського національно-визвольного руху І. Витанович, ці діячі «в соціалізмі надіялися найти здійснення своїх ідеалів – демократії, свободи, соціальної справедливості, однозгідної розв'язки соціального і національного питання» [5, 11]. У соціалізмі І. Франка приваблювали декларовані ним гуманістичні засади: свобода, рівність, соціальна справедливість, братерство. З цими засадами він фактично ідентифікував соціалізм, називаючи його «щиролюдським». Можна стверджувати, що соціалізм він бачив з «людським обличчям». Пізніше, у другій половині 90-х років, глибоко розібравшись у соціал-демократичній доктрині «державного соціалізму», мислитель піддасть його нищівній критиці за антигуманізм, за насильство над людною, її особистою свободою. Проте на початку своєї діяльності, в кінці 70-х – на початку 80-х років, він досить прихильно поставився до соціалізму і марксизму, прийнявши останній не як ідеологію пролетарської революції, а як суму благородних істин, які виражають корінні інтереси людини і нації. В марксизмі І. Франкові імпонував не його політичний, а економічний складник. Невипадково свою працю про соціалізм він назвав «Катехизм економічного соціалізму» (1878). Відзначимо, що в 50-томному виданні творів І. Франка вона має назву «Що таке соціалізм?». До речі, К. Маркса він цінував як економіста. Зацікавлення соціалізмом зумовило в ці роки активну участь І. Франка в соціалістичній пропаганді, діяльності

робітничого комітету у Львові і редакції робітничої газети «Praca», у підготовці (у співавторстві) «Програми галицьких соціалістів» (1881), написанні ряду статей на робітничу і соціалістичну тематику.

У цей час, який І. Франко назвав «на зорі соціалістичної пропаганди», він щиро вірив, що соціалістична ідея не суперечить почуттям патріотизму, розвиткові нації, збереженню національної самобутності. У статті «Що таке соціалізм?» на запитання: «А чи соціалізм суперечить нашому патріотичному почуттю?» він дав категоричну відповідь: «Зовсім ні». Соціалізм, на його переконання, заперечує гніт і визискування як людини людиною, так і народу народом, і «розвиток кожної народності, – справді прекрасний і вільний, – може настати тільки при соціалістичному ладі» [6, 55]. Про те, що «соціалістичний лад не противний національному розвиткові» [7, 113], він писав у листі до О. Рошкевич 20 вересня 1878 року.

Орієнтація на соціалістичну ідею не заглушила розуміння І. Франком ідеї національної. Саме в ці роки він пише знаменитий вірш «Не пора, не пора» (1880), в якому наголошує, що слід не чужинцям служити, а що пора «для України жить», що потрібно єднатися, а не «в рідну хату вносити роздор». А у вірші «Розвивайся, ти високий дубе» (1883) прозвучала непохитна віра поета в те, що «непобіджена злими ворогами Україна встане», що щезнуть межі, котрі віками роз'єднували український народ, що Україна буде «одна, нероздільна».

Слід відзначити, що в розумінні місця і ролі національного чинника в суспільному житті І. Франко розходився з основоположниками марксизму. Якщо ті проголошували, що «верстви робучі, поневолені, покривджені ніколи не мали … національних інтересів» [8, 343], що «робітники не мають батьківщини» [9, 444], то український мислитель завжди підкреслював важливість національних особливостей та національних інтересів у боротьбі за соціальне визволення. «…Народність є основою і точкою виходу всякого народного руху» [10], – писав він у статті «В домашній справі» (1880). На потребу врахування «всіх відрубних національних інтересів» при організації трудящих на боротьбу за свої права І. Франко писав у статті «Чи ми хоч тепер прокинемось?» (1882). До цього питання він звертався не один раз.

Із розуміння нерозривності інтересів і потреб людини, людства взагалі з інтересами нації І. Франко розглядав співвідношення соціального і національного питань. На початку свого творчого шляху під незаперечним впливом соціалістичних доктрин він робив наголос на розв'язанні соціальних завдань, зокрема проведення суспільних реформ, зменшенні податків, демократизації тощо і вважав, що на основі розв'язання цих проблем буде розв'язане національне питання. Дещо пізніше, в кінці 80-х років, мислитель доходить думки про те, що «розвій народності є тільки одним з проявів розвою народу, проявом рівнорядним з розвоєм економічним, громадським, освітнім і т(аке) і(нше)» [11, 356], тому соціальне і національне питання слід розв'язувати «рівнорядно», у взаємозв'язку. Зрештою наприкінці 90-х років він висуває «ідеал національної

самостійності» як головну запоруку розв'язання всіх питань життя народу, в тому числі й соціального. У статті «Поза межами можливого» (1900) прозвучала його знаменита теза: «Все, що йде поза рамки нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації» [12, 284].

Цю тезу не слід, на нашу думку, тлумачити так, що ніби І. Франко нехтує загальнолюдським в інтересах національного. «Рами нації» – це насамперед люди, об'єднані національною спільністю, що мають національні інтереси і потреби, але водночас й інтереси соціальні. Мислитель був проти того, щоб соціально-економічні проблеми знецінювали, нехтували проблемами національними, не виходили за «рами нації».

І. Франко дотримувався гармонійності національного і загальнолюдського, розглядаючи останнє як базову соціальну і моральну цінність. «...Занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства і волі», – признавався він у передмові («Дещо про себе самого») до збірки оповідань «Галицькі образки» (1897). І далі: письменник прагнув «вибратись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де яснію ть вселюдські ідеали» [13, 31].

Загальнолюдські ідеали не заслоняли І. Франкові ідеалу національного і навпаки. Він їх обох розглядав як мету своєї творчості. У передмові до збірки поезій «Із літ моєї молодості» (1913) письменник відзначав, що протягом сорокалітньої літературної діяльності проходив різні ступені розвитку, служив різним напрямам і навіть націям, але завжди керувався головною засадою: «Та скрізь і завжди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мойого рідного народу та загальнолюдським поступовим гуманним ідеям» [14, 282]. Ба більше, на шляху реалізації загальнолюдських ідеалів він бачив можливості задоволення потреб та інтересів національних. У промові на 25-річному ювілеї своєї літературної діяльності (1898) І. Франко говорив: «Головну увагу клав я завсігди на здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі й національні права» [15, 309].

Таке розуміння єдності людського й національного зумовило особливості Франкового патріотизму – його органічний зв'язок з любов'ю до «всіх, що ллють свій піт і кров, до всіх, котрих гнетуть окови». Причім любов до людини – запорука справжнього патріотизму, бо «хто не любить всіх братів», той «щиро полюбить не вмів тебе, коханая Вкраїно» [16, 83], – писав поет у вірші «Моя любов» (1880). Формальним він називав патріотизм, який обмежує завдання визволення народу «з-під чужовладства» без корінних соціальних змін. Такий патріотизм, відзначав він, «в основі речі суперечний з любов'ю до простого люду» [17, 165]. Усунення соціального і національного гніту І. Франко розглядав як взаємозв'язаний процес.

Таким чином, світогляд І. Франка з повним правом можна окреслити як антропонаціоцентричний, у якому людське (вселюдське) злилося з національним. Людина і нація – це два крила творчого лету Великого Каменяра. Його міркування щодо співвідношення людини і нації є помітним внеском у наукову розробку національної ідеї. Сьогодні дедалі очевиднішим стає розуміння того, що теоретичною основою національної ідеї, її складником є людиноцентризм [18, 10]. І. Франко фактично започаткував антропоцентричний підхід до філософії національної ідеї, розширивши цим самим предметне поле відношення «людина – нація».

Література

1. Franko I. Co będze dalej? // Kurjer Lwowski. – 12.01.1893. – С. 1.
2. Франко І. Рутенці. Переднє слово // Зібр. творів: У 50-ти т. – К., 1978. – Т. 15. – С. 7–12.
3. Франко І. До М.П. Драгоманова, 26 квітня 1890 р. // Там само. – К., 1986. – Т. 49. – С. 236–252.
4. Франко І. Тарас Шевченко і його «Заповіт» // Там само. – К., 1981. – Т. 34. – С. 386–388.
5. Витанович І. Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – Мюнхен, 1970. – 246 с.
6. Франко І. (Що таке соціалізм?) // Там само. – К.,1986. – Т. 45. – С. 44–55.
7. Франко І. До О. Рошкевич, 20 вересня 1878 р. // Там само. – К.,1986. – Т. 48. – С. 108–119.
8. Франко І. Що таке поступ? // Там само. – К., 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
9. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії // Твори. – Т. 4. – С. 419–459.
10. Franko I. W sprawie domowej // Praca. – 12.04.1880. – С/23/.5/06.
11. Франко І. Формальний і реальний націоналізм // Там само. – К., 1980. – Т. 27. – С. 355–364.
12. Франко І. Поза межами можливого // Там само. – К., 1986. – Т. 45. – С. 276–285.
13. Франко І. Дещо про себе самого // Там само. – К., 1981. – Т. 31. – С. 28–32.
14. Франко І. Переднє слово // Там само. – К., 1976. – Т. 3. – С. 281–283.
15. Франко І. (Промова на 25-літньому ювілеї) // Там само. – К., 1981. – Т. 31. – С. 308–311.
16. Франко І. Моя любов // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 83.
17. Франко І. Причинки до оцінки поезій Тараса Шевченка // Світ. – 1881. – №8–9. – С. 158–224.
18. Кремінь В. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї. Д. 1. – №31 від 19 серпня 2005 р. – 16 с.

ANTROPONATIONCENTERIZM PHILOSOPHICAL WORLD VIEW OF I. FRANCO

S. M. Voznyak
PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, e-mail: kf@pu.if.ua

The article deals with the unity of a human being and a nation, universal and national entity in the worldview of Ivan Franko. The latter is defined by the author as anthroponationalcentrism. The paper highlights the evolution of social and philosophical views of the Ukrainian thinker from the admittance of social issue having priority significance over the national issue to the priority of national in the solving of everyday problems of people.

Keywords: *human being, nation, social, national, universal, anthroponationalcentrism, humancentrism, national ideal.*

УДК 304.2 (477)
ББК 71.0

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Л. Т. Бабій
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-15;
e-mail: kf@pu.if.ua

У статті аналізується культурологічний аспект української національної ідеї в контексті сучасних глобалізаційних процесів, розривається зв'язок національної ідеї з українською ментальністю, яка розглядається із соціокультурних, а не генетичних позицій.

Ключові слова*: національна ідея, культура, ментальність, генотип, соціалізація, інтроверсія, архетип.*

Духовне відродження України неможливе без глибокого осмислення українцями споконвічних цінностей нашого народу, акумульованих у культурі.

Це надзавдання особливо актуальне в умовах сучасної ґлобалізації. Ґлобалізація – це явище об'єктивне, якого не можна ні заперечувати, ні уникнути. Механізація, автоматизація, інформатизація – це сутнісні вияви ґлобалізації, які мають багато негативного, але ми не можемо відгородитись від них чи воювати з ними, як свого часу луддити в Англії від ненависті розбивали машини.

Важливо не стати придатком до чужих ґлобалізаційних схем. На жаль, Україна поки що бере участь у ґлобалізації в найгірший спосіб – в орієнтації на низькопробну масову культуру, на ерзаци, які нам так щедро нав'язують.

У майбутньому нації без власного обличчя в освіті, науці, техніці, технологіях є приречені і можуть зникнути з карти світу. «Ми живемо в час революції, яка змінює наш спосіб життя, спілкування, мислення і бачення добробуту» [1, с. 17].

У масштабі всього світу вирізняються дві головні тенденції розвитку цивілізації. З одного боку, небаченого розмаху набрали ґлобалізаційні, інтеґраційні у своїй основі процеси, які швидко інтернаціоналізують не лише економічний простір, але й культуру. З другого боку, інтенсивно йдуть процеси саме культурної диференціації, регіоналізації, національної самоідентифікації.

Звідси й відома формула, яка визначає напрям практичної політики в країнах, що хочуть іти в ногу з часом – мислити ґлобально, але діяти локально, тобто з урахуванням національної специфіки. Це в наших умовах якраз актуалізує місце і роль української національної ідеї у всіх

сферах суспільного життя і насамперед у процесі становлення особистості українця.

Немає сумніву, що Україна потрапила в затяжну системну кризу. Вона стала «міжнародним резонатором» – зручним об'єктом, за допомогою якого з'ясовують відносини не тільки країни ЄС, Росія і США, а й окремі політичні та корпоративні групи всередині кожної з них.

Глобалізація принесла із собою нові виклики: провал референдуму щодо Європейської Конституції, режим Уго Чавеса у Венесуелі, зростання націоналізму, реальні можливості глобального протистояння, яке американський політолог Еліот Коен визначив як «Четверта світова війна», що наступила після третьої (холодної). Її початок – 11 вересня 2001 року (потужні теракти в Нью-Йорку і Вашингтоні).

На зміну контролеві географічних територій прийшов контроль енергетичний, доповнений інформаційним складником. Реальністю стали війни за високі технології, які отримали назву «силіконові битви» як війна за лідерство в умовах глобалізації.

Країна, яка буде лідером у сфері розробки і застосування високих технологій, матиме великі преференції в економічних і військових сферах уподовж багатьох десятиліть. Війна за високі технології після війни за енергоресурси – ключовий елемент глобальної Четвертої світової війни [2].

Виникає закономірне питання: а де наша «Силіконова долина», чому гроші від приватизації великих підприємств проїдають, а не вкладають у розробки високих технологій? Чи, може, це не входить до сфери національної ідеї? Мабуть, саме навпаки. Вона повинна сприяти стабілізації політичної ситуації в Україні, формуванню проукраїнського уряду, виробленню адекватної стратегії просування власних національних інтересів у світі – ось якими є її завдання, щоб зберегти наш народ від утрат у глобалізаційних процесах.

Національна ідея – це те, що об'єднує народ, гуртує і надихає його на подвижництво, це духовна концентрація національної свідомості, розуміння народом суті свого існування, свого призначення. Для нас, українців, національна ідея це: *державна незалежність, соборність, самостійність*. На цих трьох «китах» ґрунтується одвічна українська мрія, невмируший національний ідеал.

«Українська національна ідея – це, власне, цілий комплекс фундаментальних ідей, пов'язаних з розбудовою нації – специфічної форми соціальної сфери соціального буття людей» [3, с. 4]. Одним з найважливіших складників національної ідеї є домінування української культури для забезпечення єдності української нації як етнополітичної істоти.

Національна ідея – це те, що віками таїлося в архетипі народу («колективне несвідоме» за К. Юнгом), його глибинній пам'яті, у мріях, а в критичні моменти вихлюпується назовні, переходить у свідомість, логіку народних вчинків і робить народ одержимим, готовим на будь-які жертви. Ці мрії втілюються у програми партій, політичних організацій. І поки живі мрії – жива й нація.

У цьому плані національна ідея має багато спільного з українською ментальністю. Поняття «ментальність» (лат. mentalis – розум, думка, інтелект) – це спільне «технологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтеґрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає поведінку людини, соціальної групи.

Ментальність зберігає генетичний код народу, допомагає зрозуміти закономірності розвитку культури, суспільної моралі. На основі ментальності виникає почуття національної ідентичності. Можна сказати, що ментальність та ідентичність – це айсберґ, в якому ментальність – підводна частина, а над водою – ідентифікація.

Весь цей «айсберґ» – це унікальність, оригінальність суспільства. Він дрейфує, зазнаючи впливів етнічних, політичних, релігійних, полікультурних. Ці впливи постійні, що дає підстави вважати, що ментальність будь-якого народу є радше процесом, а не даністю.

Для нас важливо прослідкувати сутність етнічної ментальності, оскільки етнос – це базове поняття щодо роду, племені, народності і нації. Вона є первинною формою будь-яких соціокультурних креативів.

У філософії переважають концепції біосоціальної природи ментальності. Ця дуальність виводиться з того, що, з одного боку, ментальність – це психологічні, іноді підсвідомі, природні, біологічні, а з другого, – соціальні, культурні, *набуті вихованням начала, які перебувають в єдності*. Акцентуючи увагу на архетипах «колективному несвідомому» (К. Юнг), більшість авторів стверджує генетичну зумовленість ментальності.

«Колективне несвідоме», звичайно, існує, але це, очевидно, не що інше, як *усвідомлювані* на певному етапі *норми і вчинки* людей, *витіснені* у сферу «несвідомого». Такими є позиції генетиків, які твердять, що ознаки, здобуті в процесі життєдіяльності індивідів, не закріплюються генетично і не передаються за спадковістю генним шляхом. *Генотип змінюється* лише в *результаті мутацій*, а не виховання.

Отже, враховуючи висновки генетики, доцільніше з методологічної точки зору керуватися *соціокультурним* підходом до пояснення сутності ментальності, який передбачає, що характеристики ментальності всіх народів складаються в процесі історичного розвитку і відкладаються в їх пам'яті – в культурі, яка передається з покоління в покоління за допомогою *механізмів соціалізації.*

Культурні архетипи й становлять основу ментальності, національної душі тощо. Вони важливі тим, що на їх основі формуються національно-культурні моделі – стійкі образно-змістовні, понятійні і ціннісні системи, за допомогою яких індивіди організовують свою життєдіяльність.

Сьогодні ми повинні знати, хто ми. А це проблема нашої ментальності, «української душі», яка ідеально пов'язує Розум – Волю – Чуттєвість. За одностайною думкою дослідників (М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, В. Липинський) українська ментальність вирізняється емо-

ційно-чуттєвим характером, кордоцентричністю, що виявляється в обрядовості, піснях тощо.

О. Кульчицький наголошує на тому, що «периферійність» України щодо Західної Європи завадила повноцінно пройти три великі хвилі ідей «європейського духу»: римський католицизм з ідеєю «ордо» (порядку життя і мислі); ренесанс як відродження людської особи (отже – персоналізм); сторіччя Просвітництва з культом науки (сцієнтизм) – «докотилися до України, межової слуги Європи, послаблені та змінюючи свою направленість» [4, с. 55]. Це означає, твердить він, що ми засвоювали ці «три великі хвилі» не «предметно», не через практику, а «рефлексивно», у свідомості.

А найхарактернішим архетипом українського «несвідомого» О. Кульчицький вважає тип ласкавої плодючої «Землі українського чорнозему» [4, с. 55]. Він стверджує, що цей архетип позбавляє українців «аґресивної активності», нівелює раціонально-вольовий чинник.

Очевидно, що це певні перебільшення. Мабуть, пора вже зняти тавро з українців щодо відсутності в них вольового компонента. Вони вже не раз доказали свою здатність до раціонально-вольових дій, зокрема безстрашною боротьбою воїнів УПА. Треба тільки відродити «активну меншість» (А. Тойнбі), чи «пасіонаріїв» (Л. Гумільов). «Мала розчина заквашує все тісто» (Гал. 5:9).

Неспроможними є також спроби обмежити українську ментальність тільки *інтроверсією* (лат. – всередину), заглибленням у власне «Я», а нашу культуру трактувати як результат зовнішніх впливів, протиставляючи її фаустівському екстраверсійному (лат. – зовні) началу – вольовому, активному. Мова може йти лише про певні історичні вияви, спричинені татаро-монгольською навалою, більшовицько-московськими голодоморами, депортаціями тощо.

Інтроверсія української душі не є чимось застиглим, що виражається в «малоросійстві». Фаустсівська екстраверсія не чужа нашій ментальності, але для цього треба розчистити завали нашої бездержавності. І цю роль повинна виконати українська національна ідея, інтеґрувавши нашу емоційність, завзятість, індивідуалізм воєдино в рамках держави.

Тільки держава може зменшити неґативний вплив нашої ментальності засобами освіти, виховання дітей і молоді, їх соціалізації. Для цього етика має бути однією з провідних навчальних дисциплін у системі національної освіти. Вихователь повинен бути носієм високої моральності культури. «Твоя моральна культура, – писав В. О. Сухомлинський, – визначається тим, наскільки ти усвідомлюєш для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтуєшся на них у своїй особистій діяльності» [5, с. 226].

Все це вимагає модернізації насамперед першої освітньої ланки, тобто дошкільної освіти, що закладено в Закон України «Про дошкільну освіту», який вимагає у виховному процесі апелювати до дитини одночасно з позицій трьох основних її вимірів – фізичного, емоційно-

чуттєвого і розумового. Через указані виміри дитина всебічно проявляє себе: фізично – вчинками, чуттєво – бажаннями, розумово – думками.

Національна ідея – це стратегічний орієнтир, мета, без якої немислима і єдина Українська держава. І формуванню цієї єдиної української мети повинна «служити вся державна система, всі її структури й інституції» [6].

За змістом поняття «національна ідея» виступає єдністю теоретичної і практичної сфер людської життєдіяльності, що охоплює національну ідентичність, національне покликання, національний ідеал, національні вартості і пріоритети, національні інтереси, механізми реалізації національних інтересів (національна держава, національна стратегія) і національну безпеку. *Національна ідея – це моделювання майбуття української нації.* І в цьому плані вона творець, захисник, будівничий державності нації, вищий рівень її самоусвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості в сучасних умовах ґлобалізації.

Українська національна ідея покликана враховувати всю барвистість нашої полікультурності, але при цьому ми ні на мить не можемо забувати про спільний знаменник усіх освітніх трансформацій, які відбуваються в Україні.

Такими спільними цінностями мусять бути досконале володіння державною мовою, виховання українського патріотизму, залучення молоді всіх реґіонів до глибинних джерел нашої історії, державності тощо. Інакше Україну чекають важкі часи етнічних випробувань, які можна означити як «комплекс Косова».

Ми не можемо при цьому не скористатися мудрістю й одночасно престорогою, які зафіксовані в Біблії: «Будь-яке царство, яке розділилося само в собі, опустіє» (Мф. 12:25). Це істина, яка не старіє і вічно актуальна, а для України в умовах ґлобалізації вона мусить бути помножена у сто разів.

Такого «розділення» України «в собі» прагнуть наші недруги. У російських політологічних розвідках виразно простежується мета протиставити дві політичні культури, які нібито склалися в Україні: «самостійницьку» (прозахідну) та «малоросійську» (проросійську).

Зокрема, А. Марчуков стверджує, що цивілізаційний розлом в українському суспільстві проходить не просто за територіальним принципом. Він є радше «розломом» у світогляді, де «схід» уособлює в собі радянську, «православно-слов'янську» свідомість, тобто Росію, а «захід» – національну українську свідомість і національні українські цінності [7, с. 19].

Ідентичну точку зору висловив С. Кургінян: «Протистояння Остап – Андрій, Схід – Захід, тяжіння в один та в інший цивілізаційні світи» [8, с. 27].

Найбільше московські й промосковські ідеологи бояться культурно-ідеологічного впливу Галичини на всю Україну, щоб «галицький» проект не почав визначати обличчя України. При цьому «галичан» називають «етнічними мутантами», а Галичину «раковою пухлиною в тілі

імені Василя Стефаника

України», метастази якої розповзаються по всій Україні, спотворюючи і розкладаючи її. А бажання утверджувати українську мову, культуру Ю. Козлов без жодних застережень і елементарної порядності називає «бандеризацією», що для нього тотожно з «українізацією» [9, с. 6–8]. І цим сказано все.

Найпесимістичнішу картину українсько-російських культурних стосунків малює Н. Нарочницька. Вона твердить, що «витіснення Росії з Криму і Севастополя» матиме драматичні наслідки, а провина лягає знову ж таки на «галицьку ідеологію», яка штовхає Київ до самостійного від Москви курсу. «Кінцевий результат, – пише вона, – якщо Україна увійде в західний ареал, – це пожежа вже на всьому Кавказі і агонія південних територій, бо Кавказ і Крим геополітично завжди були нерозривно пов'язані і спиралися на російські позиції на Чорному морі» [10, с. 19].

Але Н. Нарочницька одночасно боїться розпаду Української держави, бо це несе для Росії великі ускладнення, зокрема це було б для Ватикану і Польщі зручним моментом заволодіти Києвом, Києво-Печерською лаврою, яка є святинею для всіх православних, символом і колискою російського православ'я. Це «плач Ярославни» щодо втрачених панівних позицій Росії в Україні, без якої проект «євразійської цивілізації», м'яко кажучи, є утопічним. Ідеолог такого проекту В. Трубецькой зауважував, що «стара великоруська, московська культура за Петра вмерла; та культура, яка з часів Петра живе і розвивається в Росії, є органічним та безпосереднім продовженням не московської, а київської української культури... На рубежі XVII–XVIII століть відбулася українізація великоруської духовної культури» [11, с. 351].

Ось чому всілякі дугіни, проханови, затуліни не можуть заспокоїтись і змиритись з нашою незалежністю.

Який же вихід? Яку позицію ми повинні займати щодо української національної ідеї? Україна має стати сучасною європейською країною за одночасної підтримки тісних економічних, політичних і культурних відносин з Росією.

Відповідно до національної ідеї Україна повинна стати «мостом», «посередником», «живим синтезом» Заходу і Сходу (І. Лисяк-Рудницький). І тоді наша амбівалентність набуває нових рис: бажання належати до європейської культури, з одного боку, та повсякчасно маніфестувати свою окремішність, культурну неповторність, з іншого боку.

Цю особливість України чудово усвідомив німецький дослідник Ф. Тер, стверджуючи, що «Помаранчева революція» пов'язала Україну саме з Центральною Європою, бо ознаменувала її розрив зі Східною Європою, «Сходом», що «більш-менш» тотожний Росії [12, с. 5–8].

Проте нас не повинен дуже приваблювати образ «моста» між Заходом і Сходом. З позиції української національної ідеї цей образ слід модифікувати з акцентами домінуючої ролі України в налагодженій осі «Північ-Південь». Крім того, в концепції Великої Європи Україна повинна стати інтеграційною ланкою, яка об'єднує європейський та євразійський простори.

Така Європа має бути «двоєдиною», тобто мати два центри політичного, економічного і культурного тяжіння (Росія та ЄС) за умови, що обидва центри поділятимуть спільні культурні цінності.

У цих умовах нам треба:

активізувати культурно-виховну політику держави;

налагодити потужну матеріальну і моральну підтримку української національної культури з боку держави.

При цьому ми мусимо пам'ятати, що національна ідея виникає і нуртує в кризові або поворотні моменти національної історії як спроба осмислити місце і призначення та перспективи своєї нації в контексті власного досвіду й світової історії.

Українська національна ідея протягом довгого часу була ідеєю культурницькою. Але в умовах політичного самовизначення української нації вона «етатизується», тобто стає державною ідеєю, національною.

Література

1. Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.
2. Горбулін В. Український фронт Четвертої світової війни // Дзеркало тижня. – 2006. – 29 липня.
3. Свідзінський А. Українська національна ідея та шляхи її втілення у світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. – К.: Козаки, 1997.
4. Кульчицький О. Світовідчування України //Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 48–66.
5. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину? // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 р. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 149–416.
6. Литвин В. Незасвоєні уроки історії // Дзеркало тижня. – 2008. – 25 січня.
7. Круглый стол: Украина, Россия и славизм // Россия XXI. – 2003. – № 3. – С. 5–53.
8. Кургинян С, Бялый Ю. Украина: вызов и урок для России //Россия XXI. – 2005. – №1. – С. 4–53.
9. Бандеризация Украины – главная угроза для России. – М: Яуза-пресс, 2008. – 480 с.
10. Нарочницкая Н.А. Украина: историческая ретроспектива и геополитическая перспектива // Российский кто есть кто. – 2005. – №1. – С. 15–19.
11. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. – К.: Наукова думка, 2002. – 629 с.
12. Тер Ф. Україна на ментальній мапі Європи // Критика. – 2005. – №9.

NATIONAL IDEA: THE CULTURAL ASPECT

L. Babiy
PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, e-mail: kf@pu.if.ua

The article analyses the cultural aspect of the Ukrainian national idea in the context of modern globalizational processes. It highlights the connection of national idea and Ukrainian mentality which is considered from social-cultural but not genetic viewpoint.

Keywords: *national idea, culture, mentality, genotype, socialization, introversion, archetype.*

УДК 141.1

ФІЛОСОФІЯ УКРАЇНСЬКОГО КОРДОЦЕНТРИЗМУ

Я. С. Гнатюк
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-15; E-mail kf@pu.if.ua

У статті аналізується специфіка української філософії. Головна увага звертається на український кордоцентризм, який репрезентує історичну ментальність та інтелектуальну ідентичність української нації. Український кордоцентризм розглядається в різних проекціях: метафілософській, історико-філософській, антропологічній, етичній, онтологічній, феноменологічній, гносеологічній, аксіологічній, соціально-філософській та філософсько-історичній. Завдяки такій множині перспектив з'ясовуються сутність і специфіка українського кордоцентризму.

Ключові слова: *український кордоцентризм, ментальність, українська філософська думка, психологічна школа, культурологічна школа.*

Ренесанс традиційної релігійності та модерні тенденції розвитку філософії традиціоналізму спричинили теоретичний інтерес до українського кордоцентризму як національної філософії. Це зумовлено, з одного боку, тим, що український кордоцентризм збігається з класичною добою української філософії, повною мірою представляє її специфічні риси, а з іншого – забезпечує інтелектуальну ідентичність української філософії, допомагає вирізнити її серед регіональних і національних філософій.

Феномен українського кордоцентризму досліджували три школи філософської україністики, які конкурують між собою: психологічна, історична і культурологічна. Фундатори психологічної школи філософської україністики І. Мірчук, О. Кульчицький, С. Ярмусь, А. Бичко та І. Бичко розглядали український кордоцентризм як наслідок ментальної активності історичного українства. На їхній погляд, у структурі історичної ментальності української етнонаціональної спільноти ірраціональні, емоційно-почуттєві елементи переважають над раціональними – розумом та розсудком. Водночас, за їхніми уявленнями, ця ментальна структура віддзеркалена в ментальному полі української культури й філософії, вона, зокрема, позначилась на організації традиційних розділів української філософії, у структурі якої етика виходить на перший план перед логікою й метафізикою, та на характері української філософської думки, її морально-етичному обличчі, схильності до морального повчання й життєвої настанови.

Ідеї психологічної школи філософської україністики найвідоміші і найпопулярніші в українському культурному просторі. Менш відомі її методологічні проблеми, найважливіша з яких полягає в тому, що фундатори цієї школи спробували раціонально обґрунтувати тезу про щільний зв'язок між українською історичною ментальністю й українським кордоцентризмом як національною філософією невідповідними засобами, зіставляючи історичну ментальність як нерефлексивну категорію чи категорію, яка важко піддається об'єктивній рефлексії, точному рефлексивному аналізові із філософською рефлексією.

Попри великий внесок в освоєння цієї проблеми, який зробили О. Кульчицький, С. Ярмусь й І. Бичко, вона в цілому ще далека від свого остаточного розв'язання. Саме тому абсолютизація етноментального підходу, заснованого на припущенні чи гіпотезі про безпосередній зв'язок між українською історичною ментальністю й українською національною філософією, та некритичне тлумачення нерозв'язаних методологічних проблем психологічної школи філософської україністики як остаточно, раз і назавжди розв'язаних спричинило появу традиції українського «серцезнавства».

Оцінюючи евристичний потенціал психологічної школи філософської україністики, її здобутків і напрацювань, слід зазначити, що психологічно орієнтовані українські філософи, застосовуючи у своїх емпіричних дослідженнях наукову індукцію, зокрема метод єдиної подібності, стверджували, що єдиною обставиною, яка спричинила появу й обумовила особливості українського кордоцентризму як національної філософії, була українська історична ментальність. Але якщо зіставити з українським кордоцентризмом як містичною філософією дотичні до неї національні типи християнської містики, то можна побачити, що схожу проблематику розробляли і в німецькій містиці, і в російському містичному богослов'ї. У німецькій містиці до цього долучилися Майстер Екгарт, Іоанн Таулер, Генріх Зойзе, Якоб Беме, Ангелус Сілезіус, а в російському містичному богослов'ї – Ніл Сорський, Тихон Задонський, Серафим Саровський, Феофан Затворник, Ігнатій Брянчанинов. Хоча німецька й російська історичні ментальності суттєво відрізняються від української, ідеї, погляди і вчення, які розвивалися в німецькій, російській та українській філософіях, подібні між собою. Усе це свідчить про те, що українська історична ментальність не була тією єдиною вирішальною обставиною, яка породила український кордоцентризм як національну філософію. Ця філософія була спричинена й іншими соціокультурними чинниками.

У ролі головного опонента психологічної школи філософської україністики завжди виступала історична школа. Фундатори історичної школи філософської україністики В. Олексюк, Т. Закидальський, Р. Піч й А. Тихолаз повністю заперечували історичний характер українського кордоцентризму як національної філософії. Вони стверджували, що не існує українського національного кордоцентризму як реального філософського феномену, оскільки він не виражений у явному, чітко артикульованому вигляді в українській історичній реальності. За їхніми поглядами, український національний кордоцентризм не представлений в українській історичній реальності окремими, самостійними текстами з оригінальними ідеями українських мислителів, а поданий лише їхніми фрагментами, які до того ж містять думки, запозичені з неукраїнських джерел.

Власне через такий фрагментарний характер репрезентації, на їхню думку, важко встановити відповідність між українським кордоцентризмом як національною філософією та українською історичною реальністю, що дає привід фундаторам історичної школи філософської україністики, спираючись на кореспондентну теорію істини, вважати його хибним історичним уявленням.

Сингулярний радикалізм, притаманний історичній школі філософської україністики, її сфокусованість на окремих текстах українських мислителів оригінального характеру, звужують до мінімуму дослідницьку перспективу. У свою чергу методологічний максималізм історичної школи філософської україністики, заснований на відкиданні філософської герменевтики, філософської компаративістики, філософської семантики й метафілософії загалом, накладає жорсткі обмеження на творчий філософський пошук, замінює вільний політ думки повзучим емпіризмом і категорично заперечує саму можливість та коректність метафілософської інтерпретації християнського містичного ірраціоналізму класичної доби української філософії як філософії серця чи філософського кордоцентризму.

Зваженішу й збалансованішу позицію з приводу наукової дискусії між психологічною та історичною школами філософської україністики займала культурологічна школа. Фундатори культурологічної школи філософської україністики Д. Чижевський, Д. Бучинський, Є. Калюжний й В. Горський вважали український кордоцентризм як національну філософію феноменом української православної культури.

Вони не погоджувалися з тезою психологічної школи філософської україністики, за якою суто етноментальна обумовленість спричинила українську унікальність і національну специфіку українського кордоцентризму як національної філософії, та закликали брати до уваги інші соціокультурні чинники.

Одночасно вони дорікали історичній школі філософської україністики за те, що вона відкидає історичну обумовленість українського кордоцентризму як національної філософії, звужує своє поле історико-філософського дослідження й надзвичайно обмежує власний методологічний арсенал, вдаючись до фактичного цитування та буквального коментування наявних текстів українських мислителів.

Фундатори культурологічної школи філософської україністики пропонували дотримуватись методологічного плюралізму й використовувати при дослідженні українського кордоцентризму як національної філософії цілий набір методів: філософську евристику, філософську герменевтику, філософську компаративістику, філософську семантику то-

що, досягаючи максимального ефекту в реконструкції історико-філософської реальності.

Як бачимо, такий підхід не заперечує можливості метафілософської інтерпретації українського кордоцентризму як національної філософії в соціокультурній перспективі. Саме тому фундатор культурологічної школи філософської україністики Д. Чижевський, займаючись семантичним аналізом філософських текстів українських мислителів, започаткував новий напрям української метафілософії – семантику української філософської думки та філософсько-семантичне дослідження українського кордоцентризму як національної філософії. Пізніше перед його послідовниками – І. Мірчуком, Д. Бучинським, О. Кульчицьким, Є. Калюжним, С. Ярмусем й І. Бичком постало завдання з побудови коректної й обгрунтованої української філософської семантики. Однак систематично розробити її вони так і не змогли. Українська філософська семантика залишилася незавершеним філософським проектом.

Таким чином, психологічна, історична і культурологічна школи осмислювали український кордоцентризм на емпіричному рівні. Вони не спромоглися на рівні емпіричних узагальнень розкрити сутність і специфіку українського кордоцентризму, його кореляцію з українською історичною ментальністю і роль у збереженні української інтелектуальної ідентичності. Ці проблеми виступають дослідницькими завданнями, які потребують розв'язання.

Ім'я «український кордоцентризм» є синтетичним. Моментами його становлення були імена «філософія серця» і «кордоцентризм». Перше ім'я відігравало роль тези, друге – роль антитези. Автором імені «філософія серця» вважається Д. Чижевський [1, с. 19]. Ім'я «кордоцентризм» вперше застосував О. Кульчицький [2, с. 13]. Воно походить від двох латинських слів «cordis» – серце і «centrum» – центр кола.

Як правило, людське серце витлумачується у вузькому і широкому значеннях. У вузькому – як субстрат почуттів, здатність до емоцій, емоційно-вольовий початок. У широкому – як нематеріальний, неречовий початок, ідеальний принцип. Традиційно в українській некласичній філософії людське серце тлумачилось у вузькому значенні. Звідси термін «кордоцентризм» із психологічним змістовним навантаженням. «Поняття «кордоцентризм», – зазначав С. Ярмусь, – порівняно нове поняття; воно належить передусім до царини філософії. Поняття це означає те, що в житті людини, в її світогляді, основну роль мотиваційну і рушійну відіграють не розумово-раціональні сили людини, а скоріш сили її емоційного почуття, або, образно кажучи, сили людського серця» [3, с. 402]. Вслід за С. Ярмусем, рухаючись у фарватері його психологічних інтерпретацій, Н. Хамітов наголошував, що кордоцентризм означає «домінанту серця, переважання почуття над логічним міркуванням, а образу – над поняттям» [4, с. 193]. Дефініцію Н. Хамітова уточнив і доповнив К. Кислюк. Сутність кордоцентризму, на його думку, полягає в осягненні людиною навколишнього світу і самої себе «не стільки мисленням («головою»), скільки серцем – емоціями, чуттями, здоровим глуздом» [5, с. 470]. Однак з огляду на проблематику української класичної філософії варто дотримуватися не вузького психологічного, а широкого культурологічного тлумачення значення людського серця. Тільки так можна уникнути численних суперечностей, які виникають при психологічній інтерпретації.

Одним із перших на культурологічну точку зору при тлумаченні людського серця і з'ясуванні змісту поняття «кордоцентризм», став І. Мойсеїв. Для нього кордоцентризм – це «біблійне за походженням уявлення про те, що сутність людини зосереджується в серці» [6, с. 303]. Але таку дефініцію важко прийняти. По-перше тому, що кордоцентризм не є лише звичайним біблійним уявленням. Він виступає українською філософською ідеєю, продуктом не тільки юдейсько-християнської, а й української інтелектуальної традиції. По-друге, твердження про те, що сутність людини зосереджується в серці, належить Г. Сковороді. Саме так він інтерпретував тексти Біблії, зокрема, книгу пророка Єремії, з якою генетично зв'язаний філософський кордоцентризм. Звідси зрозуміло, що проблема кордоцентризму потребує подальшої розробки в культурологічній перспективі.

Оскільки поняття «філософія серця» і «кордоцентризм» позначали один і той самий український філософський феномен, виникла ідея з упорядкування цього термінологічного хаосу за допомогою прийому розрізнення. Розрізнити імена «філософія серця» та «кордоцентризм» спробував І. Бичко. На його думку, метафору «філософія серця» слід використовувати для осмислення класичної доби української філософії, а термін «кордоцентризм» – для аналізу німецької філософської містики [6, с. 681]. Проте таке розрізнення викликає заперечення. На наш погляд, ці імена укорінені не тільки в історичній ментальності, але й в інтелектуальній традиції. В українській інтелектуальній традиції імена «філософія серця» і «кордоцентризм» завжди використовували як рівнозначні. Тому ідея протиставлення цих імен, обстоювана І. Бичком, виглядає надуманою і штучною.

На нашу думку, потрібно не аналітично розрізняти, а навпаки, синтезувати імена «філософія серця», яке акцентує на етноментальних характеристиках української філософії, і «кордоцентризм», яке фіксує інтелектуальну ідентичність української філософії. Цю ідею ми зреалізували в новому імені – «український кордоцентризм» [7, с. 1]. Інтелектуальна ідентичність української філософії в цій аналітичній конструкції віддзеркалена в імені «кордоцентризм», а її етноментальні характеристики – у прикметнику «український».

Загалом український кордоцентризм є складним феноменом. Власне тому однозначно визначити його неможливо. Описати сутність й особливості українського кордоцентризму можна лише через низку визначень, характеристик і порівнянь.

У метафілософському смислі український кордоцентризм є національною філософією, зорієнтованою на дослідження співвідношення ірраціональної сфери людської реальності з раціональною.

В історико-філософському плані український кордоцентризм є історичним типом філософування, якщо розглядати його в порівнянні з іншими історичними типами – античним космоцентризмом, юдейсько-християнсько-ісламським теоцентризмом, ренесансним антропоцентризмом, просвітницьким логоцентризмом, постмодерним семіоцентризмом і водночас філософською парадигмою, якщо розглядати його ключовий символ і взірець філософування, що забезпечує інтелектуальну ідентичність української філософії, – людське серце окремо, ізольовано, лише в українській інтелектуальній традиції, поза зв'язками з іншими історичними типами.

В антропологічному вимірі український кордоцентризм є теорією цілісності людської реальності. В ній людська фізична реальність ототожнюється з духовною реальністю.

В етичній перспективі український кордоцентризм є концепцією першості спонтанного емотивізму перед калькуляційним егоїзмом.

В онтологічному аспекті український кордоцентризм є вченням, за яким у людській суб'єктивності мудрість переважає над розумом.

У гносеологічному ракурсі український кордоцентризм є вченням про перевагу трансперсонального досвіду над дискурсивною логікою.

В аксіологічному тлумаченні український кордоцентризм є вченням, яке зараховує до цінностей ірраціоналізм і гуманізм, а до антицінностей – раціоналізм. Звідси очевидно, що український кордоцентризм як ірраціональний гуманізм перебуває в опозиції до романського й германського раціонального гуманізму, а українська ірраціональна філософська гуманістика – до західноєвропейської раціональної гуманістики.

У соціально-філософському окресленні український кордоцентризм є концепцією переваги ірраціонально організованої сільської спільноти над раціонально організованою міською спілкою.

В історіософському розумінні український кордоцентризм є мікроісторією істинної людини, яка у своєму духовному зростанні проходить два етапи: етап смерті старої, зовнішньої, фальшивої людини та етап воскресіння чи народження нової, внутрішньої і справжньої людини.

Український кордоцентризм включає в себе три аспекти, які щільно пов'язані між собою, – креативність, акціональність й інтроспективність. Звідси три типи українського філософського кордоцентризму. Креативний кордоцентризм є світоглядною орієнтацією на світ Святині, а два інші типи – на емпіричний світ: акціональний кордоцентризм – на соціальну реальність, а інтроспективний кордоцентризм – на людську духовну реальність.

Креативний кордоцентризм – це світоглядний акцент української філософії, за яким людська духовна реальність – духовне серце розглядається як аналогія фізичного серця, а саме фізичне серце постає його взірцем і генеративною силою створення істинної людини шляхом містичного перетворення, другого, духовного, народження чи теофікації. Креативність представлена у концепції створення істинної людини Г. Сковороди й теорії творчої сили людського серця П. Юркевича.

Акціональний кордоцентризм у свою чергу – це світоглядний акцент української філософії, за яким духовне серце, пройняте афектом, постає джерелом зовнішньої, зорієнтованої на інших етичної дії. Акціональність виражена в ідеї афективного вчинку П. Юркевича й принципі циркуляції любові в соціальній піраміді М. Гоголя.

Нарешті інтроспективний кордоцентризм – це світоглядний акцент української філософії, за яким духовне серце, наснажене волею, постає джерелом внутрішньої, скерованої на себе етичної дії. Інтроспективність, за Г. Сковородою, виявляється у волі до єднання з природою як власною, так і Божественною, а, за Т. Шевченком і П. Кулішем, – у напруженому емоційно-вольовому прагненні до правди й свободи.

Український кордоцентризм укорінений в українській історичній ментальності. Але цей зв'язок не простий, прямий і безпосередній, а складний, побічний і опосередкований. Роль сполучної ланки між українським кордоцентризмом, точніше українським інтроспективним кордоцентризмом і українською історичною ментальністю, відіграє українська поезія. Це пояснюється тим, що українська філософська і медитативна лірика, як і українська православна ментальність, – недискурсивна. Збіг недискурсивних характеристик української православної ментальності й української філософської лірики став сприятливою обставиною для якнайповнішого вияву, самовираження української історичної ментальності через інтроспективно-кордоцентричні концепції Г. Сковороди, Т. Шевченка і П. Куліша.

Таким чином, український кордоцентризм є національно-специфічним філософським феноменом. Його двома сторонами, які нерозривно зв'язані між собою і не можуть розглядатися окремо без ризику зруйнування цілісності феномену, виступають українська історична ментальність і українська інтелектуальна ідентичність. Їхня єдність обумовлює специфіку української філософської класики.

Література

1. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Брюссель, Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, Торонто: СУМ, 1983. – 175 с.
2. Калюжний Є. Як стати і бути багатим: Філософія індивідуального успіху. – К.: Смолоскип, 2006. – 282 с.
3. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України. – Мюнхен: УВУ, 1988–1989. – С. 407–415.
4. Хамітов Н.В., Гармаш Л.Н., Крилова С.А. Історія філософії: Проблема людини та її меж. – К.: Наук. думка, 2000. – 273 с.
5. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.

6. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
7. Гнатюк Я.С. Український кордоцентризм: історико-філософський аналіз: Автореф. канд. філософ. наук. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 19 с.

PHILOSOPHY OF UKRAINIAN CORDOCENTRIZM

Y. S. Gnatiuc
PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, e-mail: kf@pu.if.ua

In article national specificsty of the Ukrainian philosophy is analyzed/ The basic attention is concentrated on the Ukrainian cordocentrism which represents historical mentality and intellectual identity of the Ukrainian nation/ the Ukrainian cordo-centrism is considered from different positions: meta-philosophical, historico-philosophical, anthropological, ethical, ontologic, gnosiological and axiologic. Due to such plurality of prospects the essence and specifity of the Ukrainian cordocentrism is established.

Keywords: *Ukrainian cordocentrism, mentality, Ukrainian philosophical thought, psychological school, culturogic school.*

УДК 17.023.36:821.161.2
ББК 87.3 (4 Укр)

ПРОГНОСТИЧНІ ІДЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

М. Ю. Голянич
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-15; E-mail kf@pu.if.ua

У статті розглянуто основні ідеї Т. Г. Шевченка щодо майбутнього людини, України, людських спільнот та окремих сфер суспільного життя.

Ключові слова: *прогностична ідея, майбутнє, свобода, вільна людина, ідеальна спільність.*

Шевченкознавство в усіх формах та напрямах (кількість опублікованих праць про Т. Г. Шевченка перевищила обсяг його власного творіння) засвідчує невичерпну глибину Шевченкового духу, його вплив на українськість українства й джерело натхнення для його послідовників та є водночас феноменальним виявом пророчої долі геніального мислителя. Вітчизняне шевченкознавство можна назвати «внутрішнім оком українського народу», вираженням самосвідомості українців. Має рацію Олесь Гончар, стверджуючи, що через «...литво мистецьких узагальнень та «індивідуальних переживань» Тараса Шевченка «сам народ упізнав свою душу, прочитав свою історію, прозирнув у своє майбутнє» [15, с. 19].

На всіх історичних етапах переважна більшість шевченкознавців за всієї різноманітності їх позицій відзначала пророчість думок Тараса Григоровича. Його сучасник П. Куліш ще у 1846 р. писав: «Пророчі ноти національної кобзи Шевченка були пророчим плачем і пророчим взиванням кобзаря кобзарів українських. Сам Шевченко зробився не тим, яким я покинув його, їдучи з України... Це вже не був кобзар, а національний пророк» [10, с. 263]. Пророком «своєї хати і своєї мудрості» назвав Шевченка М. Драгоманов, критично оцінивши зміну ставлення П. Куліша до творчості поета в 1875–1877 рр. та обережність, навіть переляк М. Костомарова від прочитаних Шевченком ще не надрукованих віршів, якими поетова муза «роздирала завісу народного життя», бо «поезія завжди йде вперед, завжди наважується на сміливу справу; за її слідами йдуть історія, наука й практична праця». М. Драгоманов писав: «Мужик Шевченко стояв попереду вивчених приятелів слов'янофілів, і гарячою громадською думкою, й таким же українством», бо «приїхав на Україну з Петербургу з готовими думками про волю України од московських царів» [3, с. 348, 349].

Проте волелюбна спрямованість думок не «викресала» у Шевченка, як вважав М. Драгоманов, «провідної ідеї про реальні шляхи впо-

рядкування долі українського народу, а лише обмежилась в «противуцарських» віршах біблейського звучання і визволення з кріпацтва мільйонів «мужиків». Шевченко не звертав уваги на господарські справи, хоча визнавав землю «громадською власністю», не мав «ясної думки про поступ в історії, бо її не могло бути в чоловіка, який думкою стояв на церковному ґрунті, не мав європейської науки й знав тільки російське життя часів Миколи І», – писав М. Драгоманов [3, с. 379, 382]. Він під кутом зору європейського соціалізму пояснював суспільними умовами обмеженість можливостей Шевченка, котрий «був майже один такий» і «зоставсь чоловіком, який мав добрі громадські бажання, часами мав повстанські мрії», а все-таки не став ні «політично-соціальним, ні, ще менше, революційним діячем», бо «українському патріотові, коли він безперервно не оглядавсь на Європу і у будущі часи, нічого не зоставалось, як вперти свої очі назад у XVII ст. та в селянство, яке майже одно тільки й зосталось українським» [3, с. 382, 418].

Драгоманівська логічно обґрунтована, але політично заангажована оцінка постаті Шевченка майже не враховувала те, що романтичне зацікавлення поета минулим поєднувалося з реалістичними підходами до змалювання тогочасного життя та сподіваннями на майбутнє. Саме на цьому наголошував І. Франко, вказуючи, що у Шевченкових «величних словах жила мрія про волю», а його ідеалом була «вільна Україна» «без раба і пана» [11, с. 183].

І. Франко відзначав спрямованість у майбутнє Шевченкових ідеалів, назвавши поета «володарем душ і керманичем поколінь». Шевченко відчував «по-своєму» «дуже живо» болючі суспільно-політичні питання про «можність добитися нам повного права в своїй хаті і повної національної єдності», – писав І. Франко. – «...Те своє почуття він вилив у словах, які й досі мусять оживлювати кожного з нас, що мостимо мости від сумної теперішності до далекого, незвісного берега будущини...» [12, с. 384]. І. Франко підкреслив: «Шевченко огняними фарбами малює нам ті моменти будущої кризи, коли самосвідомість довго давленого народу прокинеться і ригне полум'ям поперед усього на виродів, синів України, що нетямущими руками помагали матір катувати... Не забуваймо, що у всіх частях нашої вітчизни безтемна та безсовісна політика пануючих верств ... систематично пре наш народ до бідності, темноти, упосліджує його і в вимірі прав та справедливості, опустошує його землю, занедбує його культуру, гонить його з віковічних батьківських гнізд, а часто фантастичними планами чужонародної колонізації немов самохіть прискорює національні та суспільні катастрофи. Радо припускаю, що Шевченко, якого велике серце здібне було відчути всі великі нещастя українців минувшини ...не предвиджував тих новочасних, маккіавелівських способів політичного та національного гніту, що не раз виступають навіть під плащиком далекозорого економізму та лібералізму. Але навчений досвідом віків і морем пролитої крові, Шевченко добре знав, що такі речі, як свободу людини і національності, як національну самостійність та повноправність не достається просто з рук

божих...», «...відчував усією душею, що боротьба за освободження української нації буде важка» [12, с. 384, 385–386]. При цьому І. Франко слушно наголосив на Шевченковому передбаченні, що і «будущина українського народу криє в своїм лоні якісь великі важкі катастрофи» через «брак проводу», «брак щирості і безкорисного віддання себе для тої справи», через «велику силу безтямності та духової несамостійності громади», яку «безмірно трудно» зібрати до «такої важкої роботи, як боротьба за права народні». Тому «одинокість у праці й терпінні більше ніж вид ворожої сили гнітила душу Шевченкову», – відзначив І. Франко [12, с. 386]. Він, реально оцінюючи пророчість Шевченка («...не можемо знати, чи справдиться Шевченкове слово; чи великий поет силою свого чуття здужав відгадати велику загадку нашої будущини»), закликав сповнити найперший Шевченків заповіт: «Свою Україну любіть! /Любіть її во врем'я люте, /В остатню скорбную мінуту /За неї душу положіть» і підкреслював, що в цих заповітах «мусимо твердо і ясно бачити, що тільки в них наш рятунок, тільки в них наша будущина» [12, с. 387, 391]. Таким чином, І. Франко вказував не тільки на прогностичність ідей Т. Шевченка, але й на ціннісні виміри його впливу на майбутнє українського народу.

Згаданий І. Франком «культ Шевченка» переосмислювали шевченкознавці у XX ст. Визнавши, що «Шевченко є найбільшим живим авторитетом сучасного українства», вказавши, що «у конфронтації з ним не витримає пронизливого блиску його пророчого погляду ніяка ворожа велич...», український філософ Ю. Вассиян критично аналізує «століття Шевченка», коли «індивідуальність національного пророка зводиться до рівня пересіченості й шабльону...», коли «заялозили образ поета товстою паволокою відпустового, ярмаркового «лобзанія». Ю. Вассиян констатував: «...розміняний, затомізований причинкарями, зінтерпретований на прокрустовім ложі політичних і соціальних ідеологій – Шевченко утратив поривний чар безпосередньої особовости, який вимагає перспективи...» [1, с. 277]. Шевченко з'явився як «надзвичайний вислів історичної долі», він «гарячим гейзером пробивається з моря українського буття», оформлюється творчо «зривами надхнених слів і покликів», «гарячими візіями, що притягають минуле в сучасність, або вгадують майбутнє», – писав Ю. Вассиян [1, с. 282]. На його думку, Україна є головною темою для Шевченка і «абсолютний предмет його творчої уваги», вона «лежить далеко в суб'єктивістичній глибині української істоти, що в такій преспективістичній віддалі зникає, розпливається для зовнішнього глядача»; не може глибше зацікавити європейського читача [1, с. 285–286]. Тому з Україною, передусім, з українською природою пов'язані різнорідні теми, «драма блискучої минувщини», «поетова сучасність» і «будучність, що палає в огні воскресних візій...» [1, с. 284], – акцентував Ю. Вассиян на україноцентричності Шевченкових передбачень.

По-іншому, через призму антропоцентризму оцінив творчість Т.Шевченка відомий історик української філософії Д. Чижевський, на-

голошуючи на його ідеях людської свободи, на «поставлення людини в центрі цілого буття», на «зацікавлення минулим, в якому вбачав щось... актуальне» [14, с. 167, 169], але оминувши Шевченкове трактування боротьби за звільнення людини та України.

Висловлені Т. Шевченком думки про майбутнє однобоко оцінювали радянські автори, вважаючи важливою рисою його суспільно-політичної концепції ідею «братерської єдності й творення сім'ї великої, вільної, нової пригноблених народів Росії, всіх "язиков"... і особливо єднання з російським народом – основною силою в боротьбі проти спільного ворога – царизму і кріпацтва», що закликає «вигострить сокиру», «пророкує народну помсту» панівним класам, а його «слов'янські ідеї ... визвольної боротьби слов'янських народів пройняті оптимізмом і великою вірою в їх славне майбутнє» [5, с. 90, 89, 88]. Таким підходом заперечувалися оцінки тих дослідників, які з позицій українського романтизму пояснювали Шевченкові погляди на ідеалізовану минувшину та біблійно пророковану прийдешність.

Пророчим ідеям Т. Шевченка приділили найбільше уваги шевченкознавці, які розглядають творчість поета в руслі міфологічності. Так, Г. Грабович у концептуальному дослідженні зробив висновок: «З міфічним кодом пов'язане також ставлення Шевченка до свого ширшого поетичного покликання, до його пророчої місії» [2, с. 209]. Визнавши, що «у сучасному європейському контексті Шевченко залишається цілком унікальним, справді єдиним у своєму роді», – Г. Грабович наголосив: «Це мученик і пророк, що живе життям народу й лише для народу. ... поет став продуктом і героєм свого власного міфа» [2, с. 4, 19]. В окремих творах, на думку Г. Грабовича, Шевченко найпослідовніше розробляє тему втрати свободи в минулому і через минуле моделює прийдешнє, а «ментальна настроєність поета на майбутнє, певність у виробленні власного цілісного уявлення про нього засвідчує не раціональну чи історичну, а міфологічну думку» [2, с. 48]. Міф як багатолінійна оповідь має завжди відношення до «творення», і Шевченків міф залишається його індивідуальним витвором. Для нього характерною рисою називає Г. Грабович синхронність, що руйнує часові межі, бо перед внутрішнім «взором» поета стираються і навіть зникають відмінності між минулим, теперішнім і майбутнім. «У Шевченковому міфі, – підкреслив Г. Грабович, – Україна зовсім не місце, не територія чи країна, вона стан буття, чи, якщо точніше, екзистенціальна категорія в теперішньому часі, а в майбутньому, після свого остаточного перетворення, – форма ідеального існування» [2, с. 67].

Ідеальна спільність втілюється Шевченком в образі козацтва, нації, сім'ї, в райському стані буття. Цей ідеальний стан втілений як у минулому, так і в майбутньому. «З майбутнім пов'язаний центральний предмет Шевченкової поезії, – відзначив Г. Грабович, – наголошуючи, що спрямованість поета у майбутнє не викликає сумніву, що його сприйняття України найбільше фокусується на майбутньому [2, с. 134]. При цьому Г. Грабович критикує радянських дослідників, які Шевченкове розуміння майбутнього видавали «за революційну програму» перетворення суспільства, а також називає помилковою «спрощену формулу Шевченкового погляду на майбутнє», яка зводиться до націоналістичного бачення процесу відродження Української держави. «Шевченко далекий від ідей національної держави. В рамках ідеальних часових вимірів (далекого минулого й майбутнього) українське життя визначається як ідеальна спільність. У термінах уявного космосу поета воно знаходить своє вираження в проповіді «золотого віку», – пише Г. Грабович. Він вважає, що в ідеї «золотого віку» виражена найглибша мрія про новий суспільний лад, який Шевченко сприймав як сакральну будову. Поет обрав роль пророка, виступав «глашатаєм ідеальної спільності», яка буде встановлена самим Богом, тому Шевченко є одночасно носієм міфу, міфотворцем і продуктом власного міфу, бо «його ідеальний образ України зливається з образом ідеального людства», а майбутнє – це фінальне перетворення, остаточне звільнення й утвердження свободи, рівності і загальнолюдської моралі [2, с. 153, 160, 163].

Інші автори, вбачаючи у Шевченкові міфотворця, наголошують на його пророцтвах щодо України. Відома серед фундаторів «філософського шевченкознавства» О. Забужко акцентує увагу на націотворчому спрямуванні Шевченкових пророчих ідей: «З давньоюдейськими пророками ... українського «Кобзаря» єднає насамперед усвідомлена програмова націотворчість» і дає надважливий для сучасного українства прогностичний висновок: «Яким чином "спрацює" його "програма" в новому тисячолітті – залежить, не в останню чергу, від того, якою мірою, він буде нами пізнаний і опанований» [4, с. 118, 146].

Сучасний дослідник Є. Нахлік уважає, що в рамках біблійно-християнського світобачення Т. Шевченко «не так історіософ, як міфотворець». Поетичні роздуми про майбутнє України відбивали переважно народні та романтичні ідеали, зводились до окремих історіософських суджень про неминуче торжество правди, до «узагальнених сентенцій та пророцтв», бо «Шевченко у своєму поетичному прозріванні майбутнього суспільства гуманізму, правди й волі більше спирався на книги старозавітних пророків», – пояснює Є. Нахлік [8, с. 67, 72].

Навпаки, заперечуючи міфологізацію творчості Т. Шевченка, Б. Романенчук наполягає на реалістичній і неупередженій оцінці Шевченка, який «підноситься на вершини людського духу та людського змагання за універсальні правди й основні ідеї людського співжиття». «Шевченко не був, – пише Б. Романенчук, – ні філософом, ні істориком, ні соціологом чи іншим теоретиком, а тим більше не був міфотворцем, лише був поетом, що цікавився різними питаннями – філософськими, політичними й іншими і своєю поетичною інтуїцією відчував і, безсумнівно, розумів, що можливості мирного і гармонійного співжиття людей і спільнот можна знайти у поєднанні трьох універсальних ідей та в практичному стосуванні їх принципів у реальному житті» [9, с. 80]. Цими Шевченковими ідеями називає автор ідеї християнізму, демократизму і націоналізму, тобто вважає народ-націю найприроднішим, найліп-

шою формою організації людства. Б. Романенчук стверджує: «Вся Шевченкова творчість, як і його власне життя, пройняті цими ідеями...», тому «він уявляв собі життя свого народу та інших народів не інакше як у руслі цих ідей... Справедливий лад у житті може постати тільки тоді, коли ...мирно будуть розвиватися міжнаціональні взаємини, коли один народ шануватиме і буде респектувати та визнавати рівні права за іншими народами-націями, бо правдиві демократичні засади дають можливості гармонійного співжиття всередині кожної національної спільноти, в якій усі члени мають однакові права і привілеї і повну свободу розвитку як до власного, так і загального добра всієї спільноти» [9, с. 81]. За наявності різних теорій Шевченкову «концепцію людського співжиття» дослідник називає єдиною і першою, в якій поет «інтуїтивно шукав розв'язки цього питання» на основі віри в Божу справедливість [9, с. 82]. Авторське сподівання, що весь культурний світ почне шукати ідеї, яких сьогодні бракує, і знайде їх у Шевченка, містить високу оцінку Шевченкового доробку, спрямованого в майбутнє.

Із перспективи поєднання національних і загальнолюдських цінностей характеризував поета як «провісника вільного духа» з його закликами «Борітеся – поборете!» український філософ М. Шлемкевич, котрий підкреслював, що «нова людина, нове суспільство, сперті на знання і справедливість – ідеал Шевченка і шевченківської людини», яка «відверталася від отупіння в достатку» і осередком світогляду якої стане наука, головним рушієм – розум [19, с. 21].

Висловлені багатьма шевченкознавцями положення про роздуми Т. Г. Шевченка щодо майбутнього зафіксували і засвідчують прогностичне спрямування його творчості й діяльності. Однак проблема прогностичності висловлених ним ідей заслуговує глибшого вивчення, оскільки кожен з авторів лише дотично до своєї теми дослідження висвітлював окремі аспекти Шевченкових передбачень, здебільшого трактуючи їх у руслі міфічного чи релігійного пророцтва. Оскільки в публікаціях стосовно Т. Шевченка часто вживаються терміни «пророцтво», «пророк», «пророчі думки», (без урахування їх смислу у конкретному контексті), то, розмежовуючи пророцтво за релігійними уявленнями як здійснення Божих одкровень, вияв Божественної волі і пророкування як передбачення того, що відбудеться на основі набутих знань, життєвого досвіду і не ототожнюючи ідеї пророчі (властиві пророкові, віщуну, або ознаки прозорливої думки, що має справдитись) та ідеї прогностичні (пов'язані з прогнозом як обґрунтованим судженням, сукупністю знань про майбутнє на основі глибокого розуміння процесів змін у зіставленні з емпіричними даними про наявний стан або як узагальнене, науково обґрунтоване знання про сучасні тенденції та закономірності розвитку процесів, що здійснюватимуться в майбутньому), варто відзначити, що в Шевченкових поетичних образах, на нашу думку, більше пророчих, ніж прогностичних ідей. Прогностичні ж ідеї Т. Шевченко висловлював завдяки своєму проникливому розумові, творчому уявленню, життєвій мудрості, геніальному дарові осягнення сутності процесів, інтуїтивного

уловлювання початку змін і тенденцій їх подальших виявів. Його прогностичні ідеї не були науково обґрунтованими, а виражались як ідеальні моделі віддаленого майбутнього або конкретизувалися передбаченнями майбутніх подій, явищ, процесів на короткому проміжку від минулого й теперішнього стану. Адже ще І. Франко назвав Т. Шевченка «володарем духа», «самоуком», який указав «нові, світлі й вільні шляхи» книжним ученим. І. Франко дав глибоке пояснення феномену передбачення критичним розумом на основі досвіду, детального вивчення фактів, їх порівняння і пояснення того, які ідеали лежать у межах можливого, до яких відносив ідеал політичної самостійності й розвою української нації. Зневіра в цьому національному ідеалі відсувала межі його можливого здійснення. Якщо ідеал «попихає людей, – писав І. Франко, – до відкрить, пошукувань, надсильної праці, служби, спілок і т. д. ... а ще більше значіння має ідеал у сфері суспільного і політичного життя» [13, с. 284].

Т. Шевченкові якраз і був притаманний талант передбачення, що виражався в ідеалах «вільної людини», «нової сім'ї», «ідеальної спільності», «оновленої землі», «веселого села», «правди» і розвивався на глибокій вірі в майбутнє, коли буде «Моя Україна широка» країною, «повитою красою».

Аналіз змісту Шевченкових художніх творів, «Щоденника», епістолярної спадщини дає підставу виокремити ту частину доробку, де в якійсь формі безпосередньо або опосередковано виражені думки стосовно майбутнього. Про спрямованість Шевченкових поглядів у майбутнє може свідчити навіть факт переваги за частотою слововживань в поезіях лексем із значенням «буде», «грядущеє» (всього 303) порівняно з «було», «давно» (267 випадків), що зафіксували автори грунтовної і, безсумнівно, корисної для сучасного шевченкознавства чотиритомної праці «Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка» [7, с. 134–141; 363; 371–372].

Важливо наголосити, що Т. Шевченко проектував найголовнішу ідею у своїй творчості – ідею свободи в майбутнє не тільки в часовому вимірі: «минуле – теперішнє – майбутнє», але й в онтологічному аспекті як «майбуття», те, що «має бути», «буття прийдешнє правдиве», як доля, «буття вільної людини». Реалістичним зображенням злиднів і страждань знедолених він засуджував неволю, кріпацтво, деспотизм, царизм, панську сваволю, виражав негативне ставлення до цих аномальних явищ, до всіх проявів антигуманних взаємин у минулому й теперішньому стані суспільства, що має змінитися в майбутньому, бо все «йде, все минає» в безкрайньому світі.

Безперервний всесвітній коловорот Шевченко вважав закономірним і передбачуваним: «А сонечко встане, як перше вставало, /І зорі червоні, як перше плили, /Попливуть і потім... « [16, с. 91]. Поет змальовував земну природу гармонійною, красивою: «...вся країна /Повита красою, /Споконвіку вмивається, /Сонце зустрічає. /І нема тому почину /І краю немає» [15, с. 240]. Образ природи охоплює просторово і «сині го-

ри» Кавказу, Грецію та Італію, Урал і «неозорі степи» Оренбурзького краю, «блідо-рожеву рівнину» Каракумів і «сріблисту Сир-Дар'ю», золотоносне Сан-Франциско й живописні береги Волги, а найчастіше поет ототожнює природу з Україною, де «Тече вода із-за гаю /Та попід горою, /Хлюпощуться качаточка /Помеж осокою» [16, с. 367].

У безкраїй природі людина як атом, що гармоніює з природою: «Садок вишневий коло хати, /Хрущі над вишнями гудуть, /Плугатарі з плугами йдуть, /Співають ідучи дівчата, /А матері вечерять ждуть». Поет оспівує гармонійний стан єдності людини з природою: «...І сонце гляне – рай, та й годі /» [16, с. 14; 15, с. 46]. Водночас Т. Шевченко не ідеалізував природу, а вказував на реальні зміни й невловимі природні закони зникнення, вмирання: «Тне косар, не спочиває /Й ні на кого не вважає, /Хоч і не проси... /Не мине й царя / І мене не мине...» [16, с. 16–17]. Цим законам підпорядковані всі, тому поет, усвідомлюючи конечність людського життя, висловлює хоч і песимістичне, але реальне передбачення: коли приходить час «спочивать», то треба «заходиться риштувать /Вози в далекую дорогу, /На той світ, друже мій, до Бога» [16, с. 373].

Природні зміни відбуваються поступово через витіснення старих форм життя новими. «Минуло все, та не пропало, /Остались шашелі: гризуть, /Жеруть і тлять старого дуба... /А од коріння тихо, любо /Зелені парості ростуть. /І виростуть, і без сокири, /Аж зареве та загуде», – зробив Шевченко важливий висновок стосовно майбутніх процесів змін у природі, що не потребує втручання людини штучним знаряддям. Такий висновок містить прогностичну ідею необхідності погодження людської поведінки із законами еволюції природи, тобто співвідносної діяльності всього людства в гармонії з природою. Порушення такої гармонії призводить до негативних наслідків у людському бутті. Життя людей могло б бути «раєм на землі», а в дійсності воно спотворене самими ж людьми. Яскравими образами Т. Шевченко змалював картину світу, де «долі немає», люди людям лихо діють – «Того в'яжуть, того ріжуть, /Той сам себе губить...» [15, с. 55], і закликав схаменутись усім «Адамовим дітям»: «Молітесь Богові одному, – Молітесь правді на землі» [16, с. 253]. Поет провіщав: «І буде варт на світі жить, /Як матимеш кого любить... /Любов – господня благодать» [16, с. 61], бо «Добре жить /Тому, чия душа і дума /Добро навчилася любить!» [16, с. 197]. Любов, доброчинність, правда між людьми ставатимуть основними засадами їх майбутнього буття, подібно до закону природи, як «в темну яму /Святеє сонечко загляне, /І в темній ямі, як на те, /Зелена травка проросте...» [16, с. 197].

Пророчі слова гуманістичного спрямування «І на оновленій землі /Врага не буде, супостата, /А буде син, і буде мати, /І будуть люде на землі!» поет поєднує із прогностичним запитанням–застереженням: «Чи буде правда меж людьми? /Повинна буть, бо сонце стане /І осквернену землю спалить» [16, с. 354, 364]. Природа за своїми законами буде відновлюватись (почорніле «од крові» поле: «Я знов буду зеленіти»), а люди через війни, кровопролитні битви втрачають свою долю: «А ви вже ніколи /Не вернетеся на волю» [16, с. 141].

Із становленням справедливих взаємин між людьми та правильної взаємодії з природою український мислитель пов'язував майбутнє людства і ще в позаминулому столітті прогнозував появу всепланетарної проблеми збереження життя на Землі. При цьому песимістичний прогноз про «осквернену землю» нейтралізується вірою поета в духовне зростання людства, що дає підставу для оптимістичного висновку: «...люди виростуть, /І духу живому .../...І тобі одному /Помоляться всі язики /Вовіки і віки» [15, с. 323].

Т. Шевченко поставив проблему можливості передбачати й долю окремої людини за її природними здібностями, хоча й висловлював сумнів, чи варто знати своє майбутнє: «І то лихо – /Попереду знати. /Що нам в світі зустрінеться...» [15, с. 77]. Зображені у повісті «Близнята» однакові за природними даними брати-близнюки пішли різними життєвими шляхами, очевидно під впливом суспільного середовища. Тільки ворони-віщунки наперед визначають: «...будуть в Україні /Родиться близнята. /Один буде, як той Ґонта, /....Другий буде ... оце вже наш! /Катам помагати» [15, с. 298].

Образом Матері-України, що «виглядала волю», поет звертається до Богдана: «Нерозумний сину! /Подивись тепер на матір, /На свою Вкраїну /...Степи мої запродані /Сини мої на чужині, /Дніпро, брат мій, висихає. /Мене покидає» і, висловивши невдоволення гетьмановими вчинками, що призвели до поневолення України, провіщав: «А тим часом перевертні /Нехай підростають /...Та поможуть москалеві /Господарювати, /Та з матері полатану /Сорочку знімати», й болісно з журбою матері завершив роздуми: «Якби була знала, /У колисці б задушила, /Під серцем приспала» [15, с. 223]. Цим самим Т. Шевченко висловив ідею корисності знань про майбутнє і заодно поставив питання про надзвичайну ціну такого прогностичного знання: матір згодна пожертвувати дитям у своєму лоні заради свободи всієї Вкраїни.

Класифікація Шевченкових прогностичних ідей засвідчує, що центральною за змістом і найголовнішою за об'єктом висловлена ідея вільної України як історичної спадщини, соціальної спільності, найвищої духовної цінності, національної єдності – Матері всіх українців. Україна в минулому зображена без конкретизації часових періодів у природовідповідному стані, за якого «Було колись добре жити /На тій Україні...», «Була колись Гетьманщина», «ходили гайдамаки», посіяли «В Україні жито. /Та не вони його жали. /Що мусим робити?» [15, с. 86, 79, 154]. «...Чому добре умирає, /Злеє оживає?» [16, с. 28], – запитує поет, констатуючи суперечливі тенденції, які визначають теперішнє і майбутнє України. Т. Шевченко, не ідеалізуючи минулого, вказав внутрішні й зовнішні причини втрати Україною свободи й слави, реалістично відобразив тогочасний стан: «Заснула Вкраїна, /Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла», «...в болоті серце прогноїла» [15, с. 225]. «А скрізь на славній Україні /Людей у ярма запрягли /Пани лукаві...», а їм «Нащо зда-

лась козацькая /Великая слава?!!» [16, с. 117, 38]. У тому, що «в Україні …лихо танцювало», поет вбачав «господню кару» – «За Богдана /Та за скаженого Петра, /Та за панів отих поганих» [16, с. 335] і застерігав від оманливого сприйняття України як «минулого раю», у якому «Я бачив пекло…», – так образно показав поет кріпацьке становище своїх родичів та підневільних українців. – «Там неволя / Робота тяжкая… /Там матір добрую мою, /Ще молодую у могилу /Нужда та праця положила. /Там батько … умер на панщині…» [16, с. 222–223]. Т. Шевченко попереджав: «А як не бачиш того лиха, /То скрізь здається любо, тихо /І на Україні добро», «…Неначе писанка село … /Веселі хати! /Великі здалека палати», які поет гнівно проклинає: «Бодай ви терном поросли», бо «Приблуда князь», «патріот», «убогих брат» «Дочку й теличку однімає /У мужика…» [16, с. 118, 24–25]. Розкриваючи основні причини занепаду України і засуджуючи кріпацтво й деспотизм російського царизму, що хоче «Весь світ полонити» [15, с. 300], поет через різні художні образи показав антигуманний деморалізаційний характер тодішнього суспільного ладу, за якого «Латану свитину з каліки знімають» [15, с. 241]; «Багатий не знає /Ні приязні, ні любові – /Він все те наймає» [15, с. 259], а звироднілі «люде» «За шмат гнилої ковбаси /У вас хоч матір попроси, /То оддасте» [16, с. 96]. Тому він, запитуючи, «яка правда …/В нас на Україні», пояснював: «Та другої і не буде /В невольниках людях» [16, с. 240].

Таке становище Т. Шевченко вважав протиприродним, знелюднювальним, тому й актуалізував питання стосовно майбутнього: «Чи довго ще на сім світі /Катам панувати??» [15, с. 250], «І хто знає, що діється /В нас на Україні?», ствердно відповівши: «А я знаю. /І розкажу» [16, с. 23]. Висловлюючи надію «ще раз сонце правди побачити», перебороюючи сумніви «Для кого я пишу? Для чого?», виражаючи своє кредо «…Я так люблю /Мою Україну убогу» [16, с. 39], розуміючи, що «в попелі тліє /Іскра огню великого» [15, с. 262] та усвідомлюючи своє покликання «Я месію /Ідуу народу возвістить» [16, с. 318], Т. Шевченко спрямовував думки й слова до «Малих отих рабів німих» і сподівався на позитивні наслідки своїх пророцтв: «Орю /Свій переліг – убогу ниву! /Та сію слово. Добрі жнива /Колись-то будуть» [16, с. 286, 356]. Змальовуючи героїчне минуле й страдницьке теперішнє, поет висловив надію на пробудження українського народу і закликав до активних дій: «…вставайте. /Кайдани порвіте» [15, с. 350].

Найвиразніше, на нашу думку, висловлені прогностичні ідеї щодо майбутнього України та українців у Шевченковій поезії «І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє». Вказавши епіграфом основний принцип взаємин між українцями – «братолюбіє» та характеризуючи тодішню руїну країни, де «Правдою торгують… /І Господа зневажають, – /Людей запрягають /В тяжкі ярма. Орють лихо /Лихом засівають» [15, с. 327], звертаючись до тих, хто намагається на чужині «Шукати доброго добра», до «правнуків поганих», які прагнуть стати слов'янофілами, а свою історію, рідну мову забувають («Колись будем /І по своєму глаголать»), та дорікнувши їм, бо чваняться тим, («Що добре ходите в ярмі, /Ще лучче, як батьки ходили») [15, с. 330, 331], застерігаючи їх «Не дуріте самі себе, /Учітесь, читайте, /І чужому научайтесь, /Й свого не цурайтесь, /Бо, хто матір забуває, /Того Бог карає» [15, с. 332], поет прогнозує: «Розкуються незабаром /Заковані люде /Настане суд …/І оживе добра слава, /Слава України» [15, с. 328]. Головною передумовою її відродження та майбутнього, коли буде «В своїй хаті своя й правда /І сила, і воля», стане об'єднання всіх українців, тому й спрямував поет у майбутнє свій заклик «Обніміте ж, брати мої, /Найменшого брата, – /Нехай мати усміхнеться, …/І діточок поцілує /Вольними устами» [15, с. 328, 333]. Поетове звертання до українців – «Розкуйтеся, братайтеся!» ґрунтується на пророчій ідеї любові до України: «Полюбіте щирим серцем /Велику руїну», бо більш ніде «Нема на світі України, /Немає другого Дніпра» [15, с. 327, 328].

Україполюбство – головна засада дій і творчості самого поета спрямоване в майбутнє, на пробудження свідомості українців, воно стане необхідною умовою їх власного усвідомлення себе «Синами єдиної України» через «братолюбіє»: «Любітеся, брати мої, /Україну любіте, …/За неї Господа моліть» [16, с. 7, 17].

Спостерігаючи тенденцію класового розшарування, появу «дітей юродивих», «панів добрих», що «землею, всім даною, /І сердешним людом» торгують [15, с. 336], реально сприймаючи «люд потомлений», Т. Шевченко застерігав від пасивності, примирення з недолею: «Страшно впасти у кайдани, /Умирать в неволі, /А ще гірше – спати, спати», тому й попереджав: «Не дай спати ходячому, /Серцем замирати /І гнилою колодою /По світу валятись» [15, с. 346], провіщаючи, що пропадуть «лихі», «лукаві чада» і «не спасе їх добрий цар» [16, с. 336]. Піклуючись про майбутнє України, висловив песимістичне передбачення й занепокоєння: «Та не однаково мені, /Як Україну злії люде /Присплять, лукаві, і в огні /Її, окраденую, збудять» [16, с. 9]. Він шукав шляхи її звільнення, закликаючи знедолених до активної боротьби за свободу, оскільки воля «заснула: цар Микола /Її приспав. А щоб збудить /Хиренну волю, треба миром /Громадою обух сталить; /Та добре вигострить сокиру – /Та й заходиться вже будить» [16, с. 282].

Український мислитель у XIX ст. не вигадував якість міфічні сили, не акцентував на нездійсненних мріях, а висловлював прогностичні ідеї про національне визволення не тільки України, але й інших пригноблених народів. Т. Шевченко звернувся до лицарів кавказьких, яких закликав: «Борітеся – поборете!»; до чехів: «Прозрійте, люде, … /Розправте руки, змийте луду, / Прокиньтесь»; до поляків, з якими «братались. Пишались вольними степами…»: «Подай же руку козакові /…І знову іменем Христовим /Ми оновим наш тихий рай» [16, с. 47]; до декабристів – «російських благовісників свободи»; до всіх слов'ян, щоб «стали /Добрими братами /І синами сонця правди», що «Мир мирові подарують /І славу вовіки» [15, с. 263]. Він висловив цікаву і важливу для майбутнього об'єднання слов'янських і європейських народів думку про

подолання минулої ворожнечі, яку привносили правителі й панівні верстви, а освячували церковнослужителі, зловживаючи релігією з політичних мотивів для оправдання війн, у яких християни «нищать себе взаємно». У «Передмові» до поеми «Гайдамаки» поет писав: «Нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря до моря – слов'янськая земля» [15, с. 155]. Критикуючи російських ідейних натхненників слов'янофільства, Т. Шевченко передбачав виникнення нових засад міжнаціональних відносин – братерства і мирного співробітництва рівноправних вільних народів – замість ворожнечі чи об'єднання в міцних обіймах «старшого» сильнішого брата.

Хоча поет менше висловив передбачень стосовно господарсько-економічної і політичної сфер, однак, фіксуючи у своєму «Щоденнику» реальні картини злиднів «вірмено-татаро-калмицького народонаселення» в Астрахані, вияви каторжної суті кріпосницько-феодального ладу, жорстокості деспотичного правління та поліцейського режиму в Росії, нестерпних принизливих умов солдатської служби та ницості, аморальності, пияцтва більшості офіцерів, зробивши окремі узагальнення стосовно причин економічної відсталості, назвавши основну перешкоду суспільного прогресу – царизм («Тормоз – російський коронований кат» [18, с. 89]), він указав на неминучість заміни самодержавного устрою («Буде бите /Царями сіяне жито!», «Окують царят неситих», «Царя до ката поведуть» [16, с. 354, 256, 362]). Навіть саркастичні зображення царських палат, у яких «блюдолизи» «ніби без'язикі» та «Сам наш батюшка» видумує «нові петлиці» і «муштри ще новіші», містять не тільки критику самодержавства, але й підводять до висновку про аномальність такого політичного режиму. Тому в майбутньому самодержавство буде замінене новими формами правління, які мислитель пов'язував із проведенням демократичних реформ, поставивши питання, спрямоване на позитивну відповідь щодо майбутнього: «Коли /Ми діждемося Вашінґтона, /З новим і праведним законом? /А діждемось-таки колись!» [16, с. 261].

Т. Шевченко передбачав різні шляхи зміни політичної влади, вказавши на можливість витіснення «зеленими паростями» старого державного ладу, який «І без сокири, /Аж зареве та загуде» [16, с. 369]. Такий оптимістичний прогноз мислитель безпосередньо аргументував фактором науково-технічних і культурних досягнень людства, спостерігаючи силу машини на пароплаві, що подібно чудовиську з величезною пащею готова «проковтнути поміщиків-інквізиторів». Винахід великих Фультона і Ватта «найближчим часом, – записав Шевченко в «Щоденнику» 27 серпня 1857 р., – пожере батоги, престоли і корони… Те, що почали у Франції енциклопедисти, те завершить на всій нашій планеті ваше колосальне геніальне дитя. Моє пророцтво безсумнівне» [18, с. 101]. Це передбачення стосується і соціальних перетворень, серед яких Шевченка найбільше зацікавлювало питання ліквідації кріпацтва, а

відповідно – й поміщицького класу. Змістовні прогностичні ідеї він висловив щодо появи нових соціальних верств, освічених вихідців із селянського середовища, носіїв знань, інтелектуалів як потенційної сили майбутнього суспільного розвитку («Йдете в люди, а там тепер /Все письменне стало» [15, с. 96]). Прогностичне положення записав мислитель у «Щоденнику» стосовно змін соціальної структури: «А середній клас – це величезна і, на нещастя, напівписьменна маса, це половина народу, це серце нашої національності…», для якої «маленьке вище суспільство» з його розпустою й вадами, моральними недугами не має особливого значення [18, с. 31].

Чи не найбільше хвилювало Тараса Шевченка майбутнє українського селянства. Свою прогностичну ідею він виразив образом жниці-матері, котрій сниться «той син Іван /…На вольній, бачиться, бо й сам /Уже не панський, а на волі; /Та на своїм веселім полі /Свою-таки пшеницю жнуть, /А діточки обід несуть» [16, с. 281]. Поет вважав, що щасливе життя вільних селян наступить тоді, коли вони матимуть свою землю і буде ліквідована поміщицька власність: «Воно б, може, так і сталось, /Якби не осталось /Сліду панського в Украйні» [16, с. 118]. Соціальні зміни та переміщення Т. Шевченко пов'язував із наявністю власності, яку справедливо слід перерозподілити. Переміщення по висхідній із нижчих верств у вищі можуть бути завдяки доброчинності та чесній праці: «…трудящий /У наймах виріс сирота, /Придбав сірома грошенят, /Одежу справив, жупанину, /…Купив садочок і хатину, /…Діли з убогим заробіток. /То легше буде й зароблять» [16, с. 60–61].

Цікаву думку про полегшення селянської праці висловлено в повісті «Наймичка» зверненням до представників агрономічної науки видумати замість серпа «яку-небудь іншу машину. Ви цим надасте велику послугу призначеному на важку працю людству» [17, с. 59], тобто прогнозовано винайдення сільськогосподарських машин.

Розв'язання соціальних конфліктів, пом'якшення класового розшарування мають бути, на думку Т. Шевченка, спрямовані на людину, на високі моральні цінності, які в майбутньому визначатимуть людську долю й щастя, а не багатство: «Єсть люде на світі – /Сріблом-злотом сяють, /Здається, панують, /А долі не знають», бо ж «…доведеться умирати», та «Здихать над грішми?» [15, с. 55; 16, с. 62]. Тому «Не завидуй багатому», – закликав поет, указавши, що багатство не тільки деморалізує власника, але й спричиняє духовне збіднення молодого покоління: «Не дуріте дітей ваших, /Що вони на світі /На те тілько, щоб панувать… /Бо невчене око /Загляне їм в саму душу» [15, с. 329]. Заздрощі, як іржа, псують людські взаємини, знелюднюють сусідів, бо як «хатину запалили /…Багатії, бач раділи, /Що багатше стали, /А вбогії тому раді, /Що з ними зрівнялись!» [16, с. 62]. Таким чином, поет проектує в майбутнє не матеріальне збагачення людей, а їх духовне зростання, моральне очищення.

Гуманістичним підходом Т. Шевченка до розгляду соціальних перетворень пояснюється певна ідеалізація майбутнього, виражена іде-

єю щасливої людської спільності, яка буде тоді, коли «На землю правда прилетить /…Скрізь шляхи святії /Простеляться, і не найдуть /Шляхів тих владики /А раби тими шляхами /Без ґвалту і крику /Позіходяться докупи /Раді та веселі. /І пустиню опанують /Веселії села» [16, с. 287]. Ідеал майбутнього «на оновленій землі» вбачав поет у тім, що «будуть люде на землі» [16, с. 354], встановляться людські стосунки на засадах правди й волі, «І духу живому …/…Помоляться всі язики» [15, с. 322].

Майбутній світ України «розвіє тьму неволі» [15, с. 306], як передбачав поет, і буде справедливо й розумно організовано співжиття людей. Це пов'язувалося з розквітом села як найприйнятнішої форми розселення вільних людей в гармонії з навколишньою природою, бо «у селах у веселих /І люди веселі», тому й закликав: «…Розвернися на всі боки, /Ниво-десятино! /Та посійся не словами, /А розумом» [16, с. 118, 356].

Крім прогностичних ідей стосовно далекого майбутнього, Т. Шевченко дав окремі передбачення на ближчу перспективу і навіть конкретні поради своїм родичам і землякам (наприклад, не брати «вольную» від поміщиків без земельного наділу), прогнозуючи, що незабаром розв'яжеться головне «животрепетне питання про те, як звільнити селян із кріпацького становища» [18, с. 372]. Задумав він також видати альбом «Живописна Україна», стати ґравером, щоб поширювати мистецтво серед широких верств і славити Україну. Склав «Буквар» для недільних шкіл, планував підготувати популярні книжки з арифметики, етнографії, географії та історії («тільки нашої»). «Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» [18, с. 444], – писав Т. Шевченко до М. К. Чалого в листі 4 січня 1861 р., прогнозуючи піднесення культури й освіченості українського народу. Як свідчать щоденникові записи й листування, Т. Шевченко любив складати плани-передбачення для себе, які хоч і не завжди реалізовувалися й залишалися нездійсненими сподіваннями, але допомагали йому зберегти в найважчих умовах силу духу, віру й спрямувати свої думки до кращого майбутнього.

Прикладом свого життя й творчості український Пророк Т. Г. Шевченко не лише показав корисність передбачень, але й проектував ідеї свободи, правди, братерства, гуманізму в майбутнє окремої особистості, України, всього людства.

Література

1. Вассиян Ю. Назад до Шевченка // Вассиян Ю. Твори. Степовий сфінкс. Суспільно-філософічні нариси. – Торонто: Євшан-Зілля. – 1972. – Т. 1. – С. 273–286.
2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Пер. з англ. С. Павличко. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.

3. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм //Драгоманов М.П. Вибране … мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – К.: Либідь, 1991. – С. 327–429.
4. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4-е вид. – К.: Факт, 2007. – 148 с.
5. Історія філософії на Україні. У 3-х томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1987. – 368 с.
6. Кирилюк Є. Геній народу // Шевченко Тарас. Твори у 5 т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1970. – С. 5–29.
7. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка. Ред. й упорядкування Ільницького О., Гавриша Ю. – Т. 1. – New York. Shevchenko Scientific Society, USA. Edmonton–Toronto. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press–2001. – 773 с.
8. Нахлік Є. Проблема історіософічности Шевченкової поезії // Шевченко, Франко, Стефаник: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 62–78.
9. Романенчук Б. Шевченкові універсальні ідеї // Хроніка-2000. Україна: філософський спадок століть. – К., 2000. – Вип. 39–40. – С. 79–84.
10. Семчишин М. Тисяча років Української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-е вид. – К.: Фенікс, 1993. – 550 с.
11. Франко І. Українці // Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 162–193.
12. Франко І. [На роковини Шевченка] // Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 43. – С. 382–391.
13. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 276–285.
14. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. –К.: Орій, 1992. – 230 с.
15. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 1. – 408 с.
16. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 2. – 416 с.
17. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – К.: Дніпро, 1971. – Т. 3. – 383 с.
18. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – К.: Дніпро, 1971. – Т. 5. – 514 с.
19. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К.: Фенікс, 1992.– 156 с.

TARAS SHEVCHENKO'S ANTICIPATING IDEAS

M. Holyanych

PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, e-mail: kf@pu.if.ua

The article deals with the main T.H. Shevchenko's ideas concering the future man, Ukraine, human communities and separate spheres of social life.

Keywords: *an anticipating idea, future, freedom, a free man, perfect community.*

УДК 13

ПРОСВІТНИЦТВО ЯК ОДИН ІЗ СКЛАДНИКІВ БОРОТЬБИ ЗА ЕКОЛОГІЮ ДУШІ

С. М. Геник

Івано-Франківський національний медичний університет, кафедра загальної хірургії; тел. +380 (342) 58-25-51

Автор констатує, що українське суспільство характеризується загальною соціальною неврівноваженістю, розривом внутрішньосуспільних відносин, напруженістю між населенням і державою, між елітами і масами, нескінченними конфліктами всередині політичної еліти. Тому просвітництво має широко захоплювати всі ланки життя людей, громадські організації повинні втручатися в політику суспільства, не залишаючи владі в цій дуже важливій діяльності монопольного права.

Ключові слова: *просвітництво, національна ідея, влада, політика, культура.*

За класифікацією ООН після проголошення незалежності в 1991 р. Україна була однією з найрозвиненіших країн світу, оскільки була третьою ядерною, шостою науковою і десятою промисловою країною у світі. Сьогодні наша країна посідає 110-те місце серед 120-ти обстежених країн світу за рівнем життя і соціальної захищеності. Відокремлення партій від громадянства, їх замкнення в собі і відсутність будь-якого їх впливу на суспільство і контролю суспільства над ними – це вияви нездорового стану, це система олігархії, а не демократії. «Нічого немає згубнішого за вплив приватних інтересів на суспільні справи», – писав Жан Жак Руссо.

Тож, уболіваючи за економіку, влада повинна дбати не менше, а, можливо, навіть більше за національну духовність. Загальновідомий факт, що в 1983 р. американські вчені підготували до Конґресу доповідь: «Нація в небезпеці, необхідність реформи освіти», в якій аргументували потребу розробки урядової програми з реформування освіти. І вже через два роки витрати на освіту становили 12% ВВП США. Отже американці, і не тільки вони, зрозуміли, що коли освіта в небезпеці, то і нація, а відповідно і держава в небезпеці. На жаль, українські навчальні заклади працюють за американською, англійською, російською, німецькою, ізраїльською, швейцарською і будь-якою іншою, але не українською системою навчання.

Держава не може бути байдужа до змісту і якості підручників, змісту освітянських курсів та спецкурсів. Це не цензура, а контроль за державницьким спрямуванням освіти. Будь-яка найдемократичніша держава не допускає антидержавного, антиконституційного спрямування освіти. Ні середня, ні вища школа не повинні ставати ареною боротьби

ідеологій. Ще Бісмарк казав: «Дайте мені зо дві тисячі добрих учителів і я вам за кілька років зроблю нову Німеччину».

На цьому етапі ми маємо приклад спотвореної моделі представницької демократії, результатом якої продовжують бути боротьба кланів за владу, черговий перерозподіл власності, монополізація кадрової політики і зрештою сталий рівень корупції, фінансових зловживань, духовної і культурної деградації та низький соціально-економічний рівень життя переважної більшості громадян України. Складається враження, що майже вся країна втягнулась у торговельно-розважальний карнавал на фоні клоунади у Верховній Раді. Звідси поглиблення процесів духовної і культурної деґрадації, людина ж як особистість перестає бути в основі реальних програм.

Без національного згуртування, патріотичного, громадянського виховання, особливо молоді, нам не досягти гідного для України місця ні в Європі, ні в Світі. Патріотизм, жертовність практично не залежать від матеріального становища людини. Ми не піднімемо економіку доти, доки відкладатимемо на потім питання ідеологічної, духовної та освітньої сфери, тому що між ними діє нерозривний взаємозв'язок.

Раніше великий вплив мала релігія. Віруюча людина на рік вислуховувала 60 проповідей. Сьогодні через органи чуття проходить сім мільйонів рекламних повідомлень різноманітного характеру. «Ми вітаємо тебе, в тебе народився син. Та що там син, головне компанія, з якою можна пити пиво».

Цей період переходу від однієї, десятками років сформованої системи до омріяної моделі розвитку демократичного суспільства можна б охарактеризувати як стан історичного випробування, як іспит на виживання. Саме в таких перехідних умовах політичне шахрайство, блуд, омана, зрада, жадоба до збагачення, корумпованість та злочинність стають своєрідним серцдовищем формування так званих політичних вождів і вождиків, різноманітних псевдолідерів сучасності. Тут зникають такі риси, які формувалися віками – мужність, розум, патріотизм, любов до народу, турбота про його благо.

Чому ж ми – мудрий, талановитий, древній народ, формуючи свою незалежну державу, нехтуємо постулатами людської і національної гідності і дозволяємо, щоб з нашої кишені жирували політичні авантюристи, шахраї, зрадники, які, спекулюючи на тимчасових негараздах, прагнуть влади лише заради власного збагачення і люблять не Україну, а себе в Україні.

Однією з форм духовного життя суспільства та особистості й одним із найдавніших універсальних способів соціальної регуляції є мораль. Вона має загальнолюдський сенс і конкретно історичний зміст. Стан суспільної моралі свідчить про посилення останнім часом негативних тенденцій і в цій сфері. Руйнівний вплив на суспільну мораль мають обіг продукції порнографічного характеру, пропаганда шкідливих звичок, невігластва, неповаги до батьків; розповсюдження інформації, що містить елементи насильства, жорстокості; розпалювання національної

та релігійної ворожнечі; розміщення матеріалів еротичного змісту на сторінках газет і журналів. На книжкові полиці, у відео-, теле- та кіномережу виливають каламутні потоки низькосортної, брутальної і загалом ворожої людській гідності продукції. Найкращі мистецькі та культурні здобутки, що їх успадкувала Україна протягом своєї історії, почали нищівно руйнуватися під тиском нікчемних, низькопробних бестселерів і гітів, по вінця наповнених духом розбещеності, жорстокості, насильства, які почали негативно впливати на ще не сформовані моральні основи молодого покоління.

Одним із факторів поширення будь-якої продукції є швидкий розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій. Комп'ютерні ігри з насильством негативно впливають на формування дитячого характеру, підвищуючи його агресивність. На жаль, саме вони користуються величезним попитом. Не можна обійти увагою Інтернет – централізовану глобальну мережу, найрозповсюдженішою розвагою якої є порнографія, яка спотворює систему моральних цінностей як орієнтирів для суспільної поведінки, дезорієнтує молоде покоління в системі моральних цінностей. За словами Берта Мілтона, якого звуть капітаном імперії порно, нині 300 000 сторінок Інтернету присвячено порнографії. Обсяг комерційної дитячої порнографії за останні п'ять років збільшився на 400%. Інтернетпол повідомляє, що на платних сайтах світового Інтернету частка дитячої порнографії з Росії, України і Білорусії становить понад половину від загального обсягу порнопродукції.

За стрімкого розвитку комп'ютеризації й Інтернету з'явилося покоління, яке твердить, що йому знання більше непотрібні. Необхідна лише інформація, як досягти успіху, перемогти конкурентів у боротьбі за виживання.

Історія свідчить, що в державі, світська і духовна влада якої однаково дбає про високий рівень моральності, йде неухильне зростання життєвого добробуту, військової моці та міжнародного авторитету. Але як тільки беруть гору розбещеність, неповага та нехтування етнічними нормами, в суспільстві настає неминучий крах.

Джавахарлал Неру в книжці «Моє відкриття Індії» писав: «Наші предки вирішили відмовитися від машин, не бажаючи втрачати традиції і моральність. Ми не могли змагатися з техноцентричним Заходом, тому що задовольнилися лише тим, що можна робити без машин (лише за допомогою рук і ніг). Зате ми зберегли мораль і вікові традиції». Тепер ці цінності поєднані з новаторськими технологіями, роблять чудеса. Індія вже стала четвертою державою, яка минулого року запустила супутники, які після виконання завдань повертаються на індійську територію, передають чітке зображення, що має величину від метра.

Знання за останні століття росли, як снігова грудка, спущена з гори. У XX столітті одержано 90% усіх знань людства. Орбітальний телескоп «Хаббл» відкрив 40 мільярдів нових зоряних світів, тобто збільшив Усесвіт учетверо (до нього було відомо лише 10 мільярдів). Ми зараз проглядаємо Всесвіт у радіусі 13,7 мільярда світлових років. Зазирнули

всередину атомів, декодували гени, навіть підрахували, скільки клітин в організмі людини і скільки волосків у неї на тілі. Але...

Ми не наблизилися, а радше віддалилися від розуміння «одвічних», основних питань, які стоять перед людиною: «Що є світ?», «Що є я», «Навіщо я?», «Куди йде людство?» Й усяка наукова картина світу, яка здавалась більш-менш стрункою років 100 тому, раптом стала «тріщати по шитому».

Ніколи на Землі не було стільки неповноцінних, калік, хворих, злочинців і т. д., ніколи не лилося стільки людської крові, ніколи стільки не голодувало й не вмирало від голоду (адже йдеться про сотні мільйонів), ніколи не було стільки горя, сліз, дитячого плачу.

Ми з хрускотом пожираємо свою планету, як ланґольєри Стівена Кінґа. Вимирання видів відбувається зі швидкістю 50 видів на день. Лісове вбрання Землі за рік зменшується на 17 мільйонів гектарів. Щосекунди ми з'їдаємо шматок лісу розміром з футбольне поле. 19 мільйонів дерев кожні 24 години щезає в ненаситній утробі людства. Ми виловили і з'їли 66% усіх видів промислових риб – багато з них перебуває на межі вимирання, для деяких цей процес уже незворотний, навіть якщо ми раптом зменшимо свій апетит. Четверта частина всіх видів птахів доведена до вимирання.

Світ зіштовхнувся з низкою «феноменів безумства», небаченими раніше кровопроливтями, «безумною» і безглуздою гонитвою озброєнь (до 60% наукового потенціалу розвинених країн працювало на війну), масовими голодоморами, нелюдяними експериментами, концтаборами і т. д. Лідер СРСР М. С. Хрущов, який у 1960 році відвідав підприємства ракетобудування, заявив: «Те, що є в портфелі вчених, – жахливо!» – «Навіщо?», «Для чого це потрібно?», «Настільки це виправдано з точки зору людських інтелекту і моралі?» І ми починаємо глибше розуміти абсурдність, аморальність, безглуздість багатьох сторін нашого життя. А це дає мудрість.

Із Біблії випливає, що біди людей пов'язані з порушенням ними законів людського буття – відмова від Бога, втрата Богосвідомої совісті і перехід до варварського ставлення до природи, особливо до Землі-годувальниці. «Немає більш шкідливої тварини, ніж людина, яка не дотримується законів», – цей вислів італійського мислителя Д. Савана-Роли з п'ятнадцятого століття був, є і залишається правильним для всіх часів і народів. Особливо ж актуальний він для молодих суверенних держав.

У Біблії має місце істинний культ мудрості, тобто всіх тих начал, на яких базується справжній розум – розум голови і серця, розум, що стверджує добро, а також духовність. Усе це подається в Біблії на прикладі мудрості Соломона. Здорові судження, широка пам'ять, величезний запас знань, багатий досвід, уміння справно їх застосовувати на практиці – усе це співвіднесене з вимогами моралі, совісті, дозволяє виносити та реалізувати мудрі ухвали, які усувають зло та примножують добро на Землі.

Нині, коли слава та дії багатьох політиків і держслужбовців не викликають довіри і поваги в людей, особливого значення набуває спрямована на зриме поліпшення справ діяльність керівників різного рангу, які реалізують нові розробки, ідеї і дбають про державу, її сьогоднішній день і майбутнє. Для цього треба вчити порядку всіх – від маленьких дітей до депутатів різного рівня, а також членів уряду і Секретаріату Президента. Водночас закон має бути однаковий для всіх.

Подивіться, коли Ющенко почав вести доволі жорстку політику, в нього відразу побільшало прихильників. Те саме і з Юлією Тимошенко... Без сильного послідовного лідера нічого не буде. І коли кажуть, що Черчілль і Тетчер врятували Англію, а де Ґолль – Францію, відразу виникає запитання, а де наш український де Ґолль, де наша Тетчер? Люди хочуть порядку, їм набридла безгосподарність.

Міністр транспорту і зв'язку України М. Рудьковський за державний кошт здійснив триденний вояж із красунею Ніколаєнко, взявши державний літак і розтринькавши 390 тисяч гривень. Це в червні, а в липні він організував одинадцять осіб, і вони поїхали в Японію просто так за державний кошт, витративши 122 тисячі гривень. Не видно, щоб цей пройдисвіт був заарештований.

Або Цушко, слюсар, а потім директор радгоспу ім. Лазо, ставши міністром внутрішніх справ, згадав, що він слюсар і організував розбій Генеральної Прокуратури. А потім на бігбордах, що він писав? Навіть порядний слюсар не буде так висловлюватися. Чому їх не покарали? Невже Ющенко бере на себе мантію мирового судді? Так, не покарали Кивалова і іже з ним, що грубо фальсифікували результати виборів президента. А непокаране зло тягне за собою подвійне зло. В цьому аспекті у нас є обласна рада, і депутатський корпус мусить ґрунтовніше звертатися до Президента, поважати його і підправляти – адже короля робить оточення.

Українське суспільство характеризується загальною соціальною неврівноваженістю, розривом внутрішньосуспільних відносин, напруженістю між населенням і державою, між елітами і масами, нескінченними конфліктами всередині політичної еліти.

Тотальна руйнація здобутків попередніх поколінь, обвал економіки, корозія моральних принципів суспільства і відмова від духовних цінностей та ідеалів, екологічна занедбаність довкілля розмивають фундамент Української держави. А відсутність розвиненого громадянського суспільства призводить до того, що чимраз більше напруження не перетворюється на позитивні системні реформи, спричинює процес його хаотичної трансформації. Злидні, безробіття, безпритульність, соціальна і майнова поляризація викликають агресивність, протистояння тим соціальним відносинам, які забезпечують свободу лише вузькому прошаркові найбагатших.

Низький рівень заробітної плати, нестатки примушують людей свій вільний час витрачати на пошук додаткових заробітків. Тому активною громадською роботою займаються в основному на фінансовій основі для отримання основного або додаткового доходу.

Настає стан соціальної апатії. Причиною громадської пасивності є невіра у власні сили та здатність захистити свої права. Демократія може розвиватися лише в тих країнах, де закони діють і трактуються однаково для всіх і виконуються всіма, незалежно від посад і владних повноважень. Населення дуже критично оцінює ситуацію з дотриманням прав людини. Соціальний протест різних прошарків населення провокується реальним підвищенням цін, низькими зарплатами і пенсіями, які навіть не завжди виплачують, вимиванням останніх заощаджень населення нечесними банками, незґрабною мовною та національною політикою, незахищеністю особи, криміналізацією суспільства.

Перехід до ринкової економіки зумовив поширення в масовій свідомості уявлення про те, що заради великих грошей, які швидко набули в сучасному суспільстві статусу чи не найвищої цінності, особистість готова на що завгодно, на будь-які протизаконні вчинки. А це свідчить, що серед громадян панує уявлення про порушення закону як буденну прикмету сьогодення.

Тому зараз необхідне формування патріотично налаштованої національної еліти, яка має моральний авторитет в очах нації, дбає не лише про власні інтереси, а й інтереси всіх верств населення.

Національна ідея, а також національна свідомість, національна освіта, культура, духовність повинні об'єднувати та згуртовувати суспільство. Всі складники державотворення немислимі без сильної наскрізної національної ідеї, в тому числі не тільки освіта, культура, політика, а й економіка. Що потужніше буде духовне ядро нації, то більше шансів для остаточного одужання суспільства, створення національної еліти, яка консолідує його, забезпечить національне пробудження та самовизначення народу. Але поки що не відзначається належної державної волі, твердої, чіткої, послідовної, цілеспрямованої політики в освітній та національно-культурній сферах.

«Після Помаранчевої революції я почала дивитися на світ поіншому. За всі мої шістнадцять років у моєму житті не було нічого настільки важливого й хвилюючого. В мені прокинулося нове, досі невідоме мені почуття – патріотизм, – пише учениця 12-А класу середньої школи №223 м. Києва Ганна Шлейчук. – На Помаранчевому Майдані відродилася українська нація. Мій світогляд кардинально змінився. Я стала впевненішою в собі, почала цінувати те, чого раніше навіть не помічала. У мене з'явилось нове почуття, яке пустило і міцно закріпило своє коріння в ґрунті моєї душі».

Національна ідея стає мірилом духовності і протистоїть ідеологіям, орієнтованим на уніфікацію національних відмінностей і цінностей. Вироблення такої національної ідеї (хоча про неї говориться дуже багато) набуває для України надзвичайної актуальності, тому що саме на її основі повинні визначатися головні орієнтири й цінності розбудови держави, в тому числі в контексті європейської та інших інтеграцій.

Ніщо не мобілізує українську свідомість так, як безпардонні нападки всілякого роду україножерів, що живуть на шиї українського народу за часів Незалежності України не згірш, як за часів правічного Щербицького. Невже справедливість, про існування якої впродовж останніх років голосила Юлія Тимошенко, полягає в тому, що плювання в душу України та українців є своєрідним хорошим тоном серед усілякої «продвинутої шушери», котра мало того, що добре накралася в часи Кучми, так її ще тягне промалюватися як не в колах інтелектуалів, то в тусівках усілякого самозваного дрантя, де за бакси прималюють доктора чи недополковника. Припідполковничився собі, то сиди нишком. Але є така хвороба – марнославство.

І знову вигулькнув у медіа-просторі такий собі чи то полковник, чи вже академік якихось оригінальних наук приснопам'ятний Дмитро Табачник, колишній «гуманітарний» віце-прем'єр уряду Януковича. Його рефлексії оприлюднені сайтом «Версії», називаються «Аннигиляция "национальной идеи"» – ні більше, ні менше. І ці рефлексії вочевидь претендують на певний інтелектуальний маніфест у руслі підготовки до «Сіверськодонецька-2». Гуманітарій із нормальною освітою, а для гуманітарія важливий морально-етичний ценз, не дозволить собі подібних висловлювань на адресу власного народу: «Я понимаю, что Виктор Ющенко искренен в своей ограниченности, как искренни в своей ограниченности те его избиратели, которые до сих пор считают Галичину центром мира, поскольку вместо министров и фельдмаршалов ко двору русского царя она поставляла конюхов, лакеев и горничных гарнизонным офицерам австрийского кайзера». «Ведь на достаточно примитивном суржике, за редким исключением, говорят "свидомые" государственные деятели, включая президента».

Цей лакей – колишній «гуманітарний» віце-прем'єр уряду Януковича. Та варто було стати Майданові, як пан Табачник виплив на орбіті «помаранчевої» влади поряд із патріотами на кшталт Губського чи Азарова з пропозицією самого себе. Оскільки його послуги виявилися непотрібними новій владі, Дмитро натягнув захисний панцир депутата Верховної Ради Криму. А тепер транзитом за допомогою Партії регіонів і до нардепів дорвався.

Нам треба розвінчувати фальсифікації, впроваджувати принцип ідеології українського державотворення. Законне та рівноправне існування різноманітних ідеологічних і політико-партійних позицій має бути збалансоване інтегративним державницьким впливом заради спільних, а не лише окремих групових інтересів.

Ось Микола Рудьковський таким був жагучим мачо до слідства, а сьогодні прикутий до інвалідного візка, навіть пишається своєю жалюгідністю.

Або Нестор Шуфрич теж мачо. Його нога в гіпсі: при спробі «відбити» в есбеушників знерухомленого Рудьковського йому на ногу впустили цілий автомобіль, у якому сидів, обтяжуючи ситуацію, Владислав Лук'янов і своєю вагою доклався до каліцтва колеги. Хвороби і каліцтва

стали звичним знаряддям політичної боротьби. Їм ніхто не вірить, але публічно зізнатися в цьому соромно, бо бракує людської гідності і честі, а раптом справді п'ятка болить. Коли на Заході з ганебних ситуацій високі чиновники виходять через відставку – наші виходять на лікарняний. То Піскун, жахаючись відставки, не міг з півроку вийти з палати, то Цушко, жахаючись відставки, піарив своє отруєння якимось дихлофосом, то Різак, закарпатський «прометей», прикував себе наручниками до лікарняного ліжка. Якщо вони всі такі хирляві, то чому так палко кидаються на розбудову Вітчизни?!

І все це відбувається під акомпанемент солодких розмірковувань про загальнолюдські цінності, права людини, свободу, демократію та європейський вибір. Найменша спроба з боку патріотично налаштованих людей відстояти розтоптану ворогами нашу національну гідність та честь викликає в них шалену лють і неприховану ненависть.

Сьогодні, коли досить активно відбуваються процеси глобалізації й інтернаціоналізації, дедалі більше значення мають формування політичної культури суспільства, наповнення її загальнолюдськими цінностями, перевалювання їх над груповими і клановими. Для нас найголовніше питання – формування життєвої позиції молодого покоління. Сучасна людина дивиться по телевізору мильні опери, бойовики, серіали, сприймає ці викривлені повідомлення і відчуває себе безмежно самотньою. Вона постійно перебуває під тиском тверджень, що вона вільна у своєму виборі, геть традиції і моральні заборони. В такому оточенні їй важко зорієнтуватися і виносити правильні ухвали, бо нав'язується думка – поспішай насолоджуватися моментом, бери від життя все, що можеш, і не задумуйся більше ні над чим. Живи сьогоднішнім днем.

Бажано людей учити на прикладах наших вітчизняних видатних особистостей, що присвятили своє життя служінню України. Майже непомітно в Україні пройшло святкування 130-річчя від дня народження і 70 років з дня трагічної смерті Гната Хоткевича. Опріч того, що він був видатним письменником, режисером, композитором, бандуристом, фольклористом, живучи на Прикарпатті, він організував гуцульський театр, який створив із самобутніх жителів Криворівні, з якими виступав у Чернівцях, Харкові, Миколаєві, Одесі, Кракові, Москві.

31 січня минуло 90 років від дня смерті Івана Пулюя, видатного українського вченого, першого перекладача Біблії (спільно з П. Кулішем) українською мовою зі староєврейської, найвидатнішого фізика Австро-Угорщини. За 14 років до відкриття Рентґеном Х-проміння він сконструював і запатентував лампу, яка давала можливість просвічувати предмети. Ініціатором наукових читань з ушанування пам'яті Івана Пулюя в Івано-Франківську, проведення святкової академії і відкриття його погруддя став депутат міської ради Степан Андрійович Пілка, що живе по вул. Пулюя. 14 лютого минуло 100 років від дня народження Першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста.

Країни, які розуміють і усвідомлюють значення своєї мови, стараються своїми мовними курсами, ґрантами розширити арсенал засобів

впливу на громадську думку. Ось Британська рада має відділи у понад 100 країнах, де просувають англійську мову і літературу. США відкрили по всьому світові відділи загальноосвітніх, благодійних і експертних фондів, подібно до фонду Карнегі. Позитивний образ Німеччини формує інститут Ґете, Франції – «Французький альянс», Іспанії – Інститут Сервантеса, Швеції – Шведський інститут, Росії – Інститут демократії і співробітництва, який очолив Кучере. Його філії вже відкриті в Нью-Йорку і Парижі, де крім інформації про історію і політику, проблем з правами людини, розповідається про стан російськомовного населення в колишніх країнах СНД. Популяризацією російської мови і літератури в більшості країн світу займаються Росзакордонцентр і фонд «Російський світ» (АИФ.2008. – №6. – С. 5). Це ж імідж держави.

Із 7 лютого по 16 березня в Нью-Йоркській ґалереї експонується фотовиставка «Україна». Репрезентант українських візій – німець за походженням, лондонець за «пропискою» Юрген Теллер. У 2007 р. зірка фешн-фотографії приїхала до Києва і назнімала в пісках і бетонних берегах Троєщини голих моделей та київські «Бентлі» в Пасажі. Наївний народ затамував подих: як же побачить заїжджака-знаменитість нашу батьківщину, чи помітить найвродливіших у світі жінок, чи оцінить наші пейзажі, чи відчує духовність? Спочатку у Венеції, а потім у Нью-Йорку представлені підтоптані оголені дами в очікуванні дива, молоді вульґарні дівиці в обідраних совкових інтер'єрах, аґресивний жіночий складник на тлі індустріальних пейзажів, на дні побуту і гонитви за примарою. Ось так.

У кінці грудня 2007 р. Російське посольство в Парижі зібрало у ресторані «Максим» представників різних французьких посольств, щоб вони оцінили їхню національну кухню. І що? Майже єдине схвалення одержали борщ і вареники з вишнями.

Патріотизм нам усім треба виховувати постійно, щодня – у всіх сферах нашого життя.

Надто актуальною проблемою сьогодні є боротьба з алкоголізмом. Щороку Україна втрачає понад 40 тисяч людей з причин, обумовлених алкоголем. Причому це населення віком від 25-ти до 40-ка років. За даними ВООЗ Україна займає перше місце серед школярів. 40% уже причастилися до нього, і це при тому, що алкогольні напої заборонено продавати особам до 18-ти років. Інститут психіатрії НМАПО публікує, що зловживання алкоголем і залежність від нього у віковій групі 25–50 років наближається до 30%. За 10 років пивна алкогольна залежність зросла у 12 разів.

Не можна розділяти «слабі» алкогольні напої і алкогольні напої, які однаково завдають непоправної шкоди фізичному здоров'ю і психічному станові. Слабоалкогольні коктейлі джин-тонік, ром-кола і бренді-кола містять до 8% алкоголю. У літрі такого напою – 80 г чистого алкоголю, а це 200 мл 40-ґрадусної горілки.

З маленьких доз переходять на більші. В результаті – покоління алкоголіків. Під час дискотеки підліток може випити шість–вісім пляшок алко-пепсі. В Німеччині 160 тисяч молодих німців страждають алкогольною залежністю. Тому в Німеччині і Франції заборонено рекламу алкогольного лимонаду і підвищений акциз. Відмовилися від слабоалкогольних міксів і в Англії.

Зараз дуже часто на вулиці чи майданах можна зустріти молодь з пляшкою пива. В Україні пивний алкоголізм зріс у 10 разів. Літрова пляшка пива з 5% алкоголем еквівалентна 50 мл чистого алкоголю, або 125 мл горілки. Пивний алкоголізм навіть підступніший, розвивається непомітно й відразу переходить у важку форму та дуже важко лікується. У жінок алкоголізм може розвинутися через півроку, але обов'язково – через два-три роки. При розладах печінки і після струсу мозку – ще швидше. В чоловіків виникає залежність через шість років.

Тому терміново треба заборонити рекламу алкогольних напоїв, як це зробили в Росії. Водночас це результат убогого дозвілля – відсутність спортивних майданчиків, басейнів, бібліотек, художніх студій та соціальної культури. У нас рекламують десятки сортів пива і горілки. Таке враження, що в Україні нічого більше не виробляються.

Опріч цього, назріла комплексна і державна програма естетичного і фізичного виховання молоді. Минулого року від травм померло на 2,5 тисячі більше осіб, ніж у 2006 році, причому половина з них – у дорожньо-транспортних пригодах. Якби збільшити акцизи на алкогольні напої і тютюнові вироби – можна одержати певні кошти на будівництво басейнів у всіх містах.

А наркоманія? – Ось 10 лютого співробітники міліції та УСБУ затримали 30-річного місцевого жителя, який привіз для відпочинкових закладів у день святого Валентина, щоб реалізувати, 500 грамів амфітаміну, 355 пігулок «Екстезі» та 2,5 грами гашишу (Г.16.02.08).

Заполонили наше місто гральні автомати. І в молоді з'являється залежність від азартних ігор. У Києві здійснили тотальну перевірку всіх автоматів і виявили, що, по-перше, власники не мають ліцензій, ці ліцензії на каструлі й іншу побутову техніку і, по-друге, вони навіть ухитряються податок не платити. У нас гральних автоматів у місті 100. Немовби Лас-Веґас. У всіх країнах гральні автомати виведені за межі міста. Ми ж на деяких вулицях маємо по два пункти з гральними автоматами. Міська і обласна «Просвіта» зверталася до влади навести порядок, щоб нашу молодь не зомбували таким чином. Вивільнені приміщення можна на аукціоні продавати і пристосовувати до різних дитячих художніх салонів.

Ще одна проблема – сміття. Таке враження, що за санітарним станом ніхто не наглядає. Продуктовий базар витісняють барахлом, люди із сіл продають свої продукти на землі. Місця, де повинні зберігатися відходи, переповнені, по три-чотири дні їх не звільняють, і коли вітер повіє, всі пластикові вироби гуляють містом. А що робиться на привокзальній площі, то слів бракує. А в лісах біля Івано-Франківська наша природа перетворюється на сміттєзвалища. Погляньте, які гори пластику й інших відходів у лісі біля села Рибного. Жах.

Ми забуваємо, що місцева влада і громадськість повинні брати приклад з інших країн, де гральні автомати виносять за місто в одне приміщення, де здійснюють чіткий контроль за доглядом за кожним деревом у місті і його санітарним станом.

Опріч цього, важлива роль належить просвітництву, навчають всіх – від дитячих ясел і садочків до вищих навчальних закладів, організацій, сільських рад і громадських організацій.

Вперше звернули увагу на ефективність просвітництва в Англії. Керуючись ідеями Бекона. В роки французької революції просвітництвом займалися літератори, далекі від політичної реальності, на утопічних схемах. Одні керували справами, інші людським розумом. Тому виникло віртуальне суспільство. І в революційному полум'ї загинуло чотири мільйони людей.

Нав'язування в суспільстві ідей політичних революцій та переворотів у Росії і Німеччині привело до трагічних наслідків у житті цілих народів і замість очікуваного прогресу розбудило в суспільстві низькі звірячі інстинкти і криваві безумства.

Поширення основних напрямків суспільного розвитку шляхом просвітництва дуже розумно сприймає населення у Швеції, Норвегії, Фінляндії і Данії. Дуже цікавий досвід із загальнонаціонального просвітництва в Іспанії після громадянської війни, що привело до злагоди і миру, Хосе Ортеги-і-Ґассета. Просвітництво широко захоплювало всі ланки життя людей, втручаючись у політику суспільства, не залишаючи йому на це монопольного права.

Філософія просвітництва дуже популярна в американському суспільстві. Вона сприяє загальному примиренню різнорідних груп під загальною національною ідеєю. За низької громадянської активності під час виборів просвітництво проводиться із школярами. Активність зростає на 5–7%. У 1948 р. в Європі у Західному Берліні засновано Східний університет, який щороку набирає від чотирьох до шести тисяч студентів.

Просвітництвом, у тому числі і політичним, повинні в першу чергу займатися всі громадські організації, але обов'язково втручатися в загальну політику суспільства, не залишати в цій дуже важливій для суспільства діяльності монопольного права. Громадські організації повинні піднімати свій голос і не дозволяти різним авантюристам паразитувати на українських інтересах.

Фортуна усміхається хоробрим!

ELUCIDATIVE, AS ONE OF CONSTITUENTS OF FIGHT FOR ECOLOGY OF SOUL

S. M. Genyc

Ivano-Frankivs'k National Medical University, department of general surgery; ph. +380 (342) 58-25-51

An author establishes that Ukrainian society is characterized by general social mental instability, by the break of vnoutrishnosouspilnih relations, by tension between the population and state, between elites and the masses, endless conflicts into a political elite. Therefore the elucidative is widely to take all links of life of people, public organizations must interfere in the policy of society, not abandoning to power in this very important activity of monocombustible right.

Keywords: *elucidative, national idea, power, policy, culture.*

УДК 113/119:539.18
ББК 87.2

ФІЛОСОФСЬКЕ ЗНАЧЕННЯ КОРПУСКУЛЯРНО-ХВИЛЬОВОГО ДУАЛІЗМУ В РОЗВИТКУ ПРИРОДИ І ПРИНЦИП «ДОПОВНЮВАНОСТІ» Н. БОРА В ЙОГО ПІЗНАННІ

В. Лагетко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua

Йдеться про відкриття електрона з його корпускулярно-хвильовими властивостями, що дає підставу розглядати його як проміжну ланку в розвитку природи. В цьому його філософське значення для науки і принцип «доповнюваності» Н. Бора в його дослідженні.

Ключові слова: *діалектика, єдність протилежностей, електрон, корпускулярно-хвильовий дуалізм, принцип «доповнюваності» Н. Бора.*

Так історично склалося, що філософськими проблемами фізики переважно займалися фізики-теоретики, слідом за якими йшли філософи, які займалися «ніби» вивченням цих проблем. Тобто фізики вчили філософів, як розглядати філософські проблеми своєї (фізики) науки, замість того, щоб філософи вказували шлях фізикам і тим самим виконували б свій професійний обов'язок, обґрунтовуючи думку і переконуючи в цьому фізиків, що кожний конкретний вияв матерії (в нашому випадку фізичний) займає певне місце в загальному ланцюгу розвитку, тому його конкретність так чи так визначається цим зв'язком, безумовно, не втрачаючи своєї специфічності. Цього не відбулося і, що більше, на сьогоднішній день цього і немає.

А специфічно філософський інтерес полягає в тому, щоб, спираючись на досягнення природничих наук, зокрема фізики, показати, що вже на рівні неживої природи, яка на нашій планеті обчислюється цифрою в 3 млрд. років, являє собою перервно-безперервний процес, що забезпечується наявністю проміжних ланок (на роль проміжних ланок у розвитку вперше звернув увагу Арістотель, «Метафізика», кн. X, р. VII. На жаль, після Арістотеля на цю його думку ніхто ні з філософів, тим більше ніхто з природодослідників, не звернув увагу!). Показовою в цьому плані є думка Й. Кеплера (1571–1630), німецького астронома, математика, фізика і філософа: «Там, де Арістотель бачить між двома речами пряму протилежність, що позбавлена ланок, що опосередковують (*підкреслення наше – В. Л.*), там я, філософськи розглядаючи геометрію, знаходжу опосередковану протилежність, так що там, де у Арістотеля один термін: «інше», у нас два терміни: «більш» і «менш» [1]. Між протилежними видами матерії, якими на сьогоднішній день є речовина і поле і роль яких (проміжних ланок) виконують елементарні частинки

(не всі!), першим серед них відкритим був електрон. Це ми поставили собі за мету з'ясувати в цій статті.

У відповідному розділі будь-якого підручника з фізики можна довідатися, що відкриття електрона як складника атома довело наявність самих атомів, геніальне припущення про існування яких висловили Демокріт і Левкіпп, давньогрецькі натурфілософи, але ж електрони в той же час установили факт подільності атомів, на відміну від Демокріта і Левкіппа, які вважали їх неподільними. Фізики, захопившись дослідженням мікросвіту, природно, кинулись у розвідку вглиб атома і встановили, що хвильова характеристика електрона свідчить, що речовина у вигляді електрона – це вже не звичайна речовина з масою спокою (m_0), а в цієї «речовини» маса виявляється лише масою руху, що і викликає його (електрона) хвильову характеристику. Тобто електрон незалежно, чи від свого народження, чи залежно від умов перебування (у фізичній літературі єдиної думки щодо цього немає) володіє обома протилежними характеристиками: масою (нехай лише руху) і хвильовою характеристикою, що засвідчило, по-перше, існування другого виду матерії, яким є поле, і, по-друге, забезпечує можливість переходу від речовини до поля, тобто свідчить про безперервність розвитку вже на рівні неживої природи. Але щоб зробити такий дійсно філософський висновок із відкриття електрона, очевидно, треба було бути переконаним у справедливості думки Арістотеля про те, що між протилежностями існують проміжні ланки, роль яких виконують ті форми, що поєднують у собі властивості обидвох протилежностей, будучи одного роду (виду) з ними [2].

Виявляється, що про це не всі сучасні філософи знають, не кажучи вже про фізиків. Тому в плані розуміння матерії як речовини, і тільки речовини (ця традиція йде ще з Давньої Греції, але для давніх греків це не дивина, оскільки єдиними приладами, за допомогою яких пізнавали світ, були органи чуття людини, що не налаштовані за своєю природою реагувати на дію поля, тому давні греки, рівень цивілізації яких можна (треба!) вважати за початковий, і пройшли повз поле як другий протилежний вид матерії), фізики, виходячи із своїх експериментів (фотоефект, сліди частинок у камері Жільсона, лічильними Гейзера тощо), від початку вважали, що електрони володіють тільки корпускулярними властивостями, уявляючи їх у вигляді ще дрібніших, ніж атоми, кульок.

Ідею «хвиль матерії» спочатку висунули у вигляді гіпотези. Французький фізик Луї де Бройль у своїй докторській дисертації (1923–1924 рр.) припустив, що подібно до того, як світло володіє корпускулярними властивостями, частинки речовини можуть мати хвильові властивості.

Ці хвилі, що дістали назву «хвилі де Бройля», були експериментально виявлені в дослідах Девіссона і Джермера (1927 р.) із дифракції повільних електронів за відбиття від кристалу нікеля.

До речі, надалі аналогічні явища спостерігалися для інших частинок – нейтронів, протонів та ін. Наявність у частинок хвильових властивостей отримало суттєве підтвердження в дослідах С. В. Вавилова з одиночними фотонами і в аналогічних дослідах з електронами, які в

1949 р. провела група радянських фізиків на чолі з В. А. Фабрикантом. Ці досліди показали, що не тільки пучечок частинок, але й одинично частинки володіють хвильовими властивостями і дають типову дифракційну картину.

І ось саме у зв'язку з цим відкриттям філософи, забувши здогад Арістотеля про проміжні ланки між протилежностями, можливо, через те, що Арістотель ілюстрував цю думку на прикладі високих і низьких звуків, білої і чорної фарби, але що можна було від нього вимагати, якщо він був сином своєї епохи початкового рівня цивілізації і до відкриття електрона залишалось «усього» 23 століття, зазнали фіаско як спеціалісти. Замість того, щоб, виходячи із специфіки мікропроцесів, вираженої в існуванні кванта дії і корпускулярно-хвильової природи мікрооб'єктів, екстраполювати думку Арістотеля про проміжні (перехідні) ланки на ці мікрооб'єкти і в першу чергу на електрон і представити його у своїх філософських розважаннях як проміжну ланку між протилежними видами матерії, речовиною і полем, що забезпечує безперервність у розвитку неживої природи, попленталися у хвості за фізиками, які виконували свої суто професійні функції. Зокрема, німецький фізик-атомник Вернер Гейзенберг у 1927 р. зробив відкриття, що одержало назву «співвідношення невизначеностей». Тобто не існує станів, за яких імпульс і відповідна йому координата мають одночасно визначені значення. Філософи разом з фізиками (з боку яких це виправдано) занурилися в глибини хащів мікросвіту, демонструючи цим самим, що повторення висновків фізиків (хай найталановитіших, але фізиків!) і становить «справжню» професійну місію філософів у поясненні, зокрема, мікросвіту. Адже у цьому переконані всі: «Для великих творців сучасної науки – А. Ейнштейна, Н. Бора, В. Гейзенберга, Е. Шредінгера, П. Драка є характерним прагнення вирішити найбільш загальні її завдання, що мають філософське значення. На цьому шляху фізиками вдалося зробити набагато більше, ніж професійним філософам, що цілком природно (! – *В. Л.*). Філософам і історикам науки припало насамперед дослідження створеного фізиками» [3].

Завдання матеріалістичної філософії від початку її виникнення і по сьогоднішній день полягає в тому, щоб пояснити світ як систему взаємопов'язаних об'єктів, процесів, явищ, стихійність яких викликала її діалектичність, що вимагає безперервності у розвитку в межах цієї системи. Ця остання (безперервність) не губиться на початках утворення нашої сонячної системи, а послідовно ускладнюється з розвитком матерії аж до кінцевої ланки включно в біологічному розвитку (жива матерія), яким є природа людини. Тоді, можливо, адекватно сприйняли б думку американського біолога Джона Голдейна, який першим ще в 1929 р. вказав на філософське значення вірусу («напівжиття» за термінологією Д. Голдейна) як проміжної ланки за переходу від неживої до живої природи. А так це відкриття Д. Голдейна сприйняли як нонсенс і полишили на замовчування [4] до тієї міри, що і сьогодні далеко не кожен біолог про це (вірус як проміжну ланку) знає.

Цікаво, що вивчення корпускулярно-хвильових властивостей світла (фотонів) і елементарних часток указувало на тісний зв'язок між двома видами матерії – полем і речовиною, неправомірність їх абсолютного відокремлення в класичній фізиці. При цьому експериментальний матеріал виявив не тільки зв'язок між ними, але і діалектику взаємодії, взаємоперетворення поля і речовини. Особливого значення для розуміння цього мало відкриття античастинок. У 1932 р. Андерсен виявив першу з них – позитрон як античастинку електрона, існування якого (позитрона) математично передбачало рівняння Поля Дірака. Процес так званої «анігіляції» і народження електронно-позитронної пари ($e^- + e^+ \rightarrow 2\gamma$; $2\gamma \rightarrow e^- + e^+$, де e^- – електрон, e^+ – позитрон, γ – гамма-фотон), які докладно досліджені в працях знаменитого французького фізика Ф. Жоліо-Кюрі, розкрили особливості взаємопереходу одне в одне поля і речовини.

Згодом виявили велику серію античастинок: антипротон, антинейтрон, антисигму, мінус гіперон і ін. Встановлено, що з елементарною частинкою поєднана античастинка, що є рівною з першою за масою і протилежна за іншими характеристиками, насамперед за зарядом. З античастинок можуть утворюватися антиядра, антиатоми тощо. За зіткнення частинок і античастинок відбувається їх перетворення на кванти поля чи інші частинки. Енергія, що при цьому виділяється, значно перевищує енергію, що утворюється в термоядерних реакціях.

Таким чином, у царині елементарних частинок кожен мікрооб'єкт з певними просторовими властивостями (частинка) поєднаний із симетричним до нього мікрооб'єктом, що є його «дзеркальним» відображенням (античастинка).

Спостерігаючи далі за історією дослідження мікросвіту, відзначимо, що в 1956 р. було встановлено, що за слабких взаємодій порушується закон збереження парності. Виявилось, наприклад, що за бета-розпаду ядра радіоактивного кобальту-60 в напрямку магнітного поля вилітає електронів набагато більше, ніж у протилежному напрямку, тобто не виконується вимога збереження парності.

Для пояснення цього явища академік Л. Д. Ландау (Росія) висунув гіпотезу «комбінованої інверсії». Вона має на увазі зв'язок зарядового сполучення з дзеркальною симетрією, тобто знака заряду частинки із стороною простору («лівого» чи «правого»), в якій вона перебуває. Тому за переходу від «лівого» до «правого» боку простору потрібна заміна знака заряду на протилежний. За цих умов зміна напряму координатних осей (сторін простору) на протилежний включає одночасно зміну знака заряду частинки і відповідно перехід від частинок до античастинок. Отже, частинки й античастинки пов'язуються між собою не тільки за лінією зарядового сполучення, але і дзеркальної симетрії. Це вказує, що частинки й античастинки єдині і протилежні як щодо зарядових, так і просторових властивостей. Тому дзеркальним відображенням розпаду частинки є розпад її античастинки. Гіпотеза Л. Д. Ландау є одним з прикладів пояснення і подолання теоретичних (це ще не філософські

проблеми фізики) труднощів шляхом установлення нових, тісніших залежностей між різними видами матерії та їх властивостями.

Разом з тим симетрія Всесвіту щодо речовини й антиречовини була б зрозумілішою і менш дивною, ніж асиметрія, яку, безумовно, спостерігаємо в масштабах Сонячної системи, що складається з частинок і містить незначні кількості античастинок у вигляді позитронів усередині Сонця й античастинок як проміжних продуктів перетворень космічного проміння.

Всесвіт симетричний, але за діалектичним законом єдності протилежностей, який не обов'язково вимагає fifty-fifty, а лише, говорячи в загальному, на кожен плюс щоб був хай і дуже невеличкий, але мінус. Тому не можна погодитися із твердженням: «...Якщо ... Галактика є симетричною щодо речовини і антиречовини, то і в складі космічних променів повинно бути в середньому стільки ж антипротонів, як і протонів» [5]. З цього випливає, що фізичне поняття «симетрія», хоча і відповідає філософському – «єдність протилежностей», але кількісно воно з ним не збігається («симетрія» потребує кількісної рівності частинок і античастинок, «єдність протилежностей» цього не потребує) .

Повертаючись до суперечливої природи мікрооб'єктів, проблеми «корпускулярно-хвильового дуалізму», тобто синтезу, єдності цих протилежностей (так буде за діалектикою), які взаємо виключають (тобто, які спостерігаються за експериментальних умов, що виключають одна одну) свої властивості, можемо констатувати, що ця проблема продовжує привертати увагу дослідників і досі. Назвати це випадковим не можна, оскільки початковий етап становлення і подальший розвиток квантової механіки супроводжувались великими труднощами в розкритті фізичного смислу «дебройлівських хвиль», корпускулярно-хвильової єдності, у створенні адекватного образу мікрооб'єктів. Цікаво, що К. Девіссон, який першим спостерігав на досліді хвильові властивості електронів, спантеличився: «Чи можливо, що ми увесь час помилялися, вважаючи електрони за частинки, тоді як в дійсності вони є хвилями?» [6] Звідси випливає, що експериментатор, який уперше виявив електронні хвилі, сумнівався в їхній реальності, сприймаючи електрони тільки за частинки.

У зв'язку з цим слід наголосити, що реальність хвильових властивостей електрону не є лише теоретичним питанням. Вона доведена їх практичним використанням, наприклад, в електронних мікроскопах, які дають збільшення в 600 тис. і більше разів і в так званому «тунельному ефекті», коли частинка завдяки хвильовим властивостям долає потенціальний бар'єр, володіючи енергією меншою, ніж його висота.

Зрозуміло, що це ще не дає підстав для твердження, що процес принаймні фізичного розв'язання проблеми «корпускулярно-хвильового дуалізму» завершений чи хоча б близький до цього. Частинки не утворені просто з хвиль, а хвилі не є механічною сукупністю частинок, оскільки конкретний механізм зв'язку цих властивостей до кінця не з'ясований і сьогодні.

Дещо інший аспект намічений в ідеї доповнюваності Нільса Бора (Данія). «...Більшість дослідників схильні розглядати концепцію доповнюваності як певну (конкретну) форму діалектики, що пов'язана з принципом єдності і боротьби протилежностей» [7]. Особливо на початковій стадії розвитку цієї ідеї ніби поєднувались елементи механістичного (метафізичного) і діалектичного підходів. З боку механістичного (метафізичного) наголошувалося на абсолютній взаємовиключеності протилежних властивостей мікрооб'єктів: з боку діалектичного – на спробі встановити якісь зв'язки між цими протилежними сторонами у вигляді відношень «доповнюваності». Знову ж цей борівський термін «доповнюваності» – це не що інше як «діалектична єдність протилежностей».

Для прикладу читаємо у В. Гейзенберґа: «обидві картини (хвильова і корпускулярна – *В. Л.*), природно, виключають одна одну, так як певний предмет не може в один і той самий час бути і частинкою (тобто субстанцією, що обмежена малим об'ємом) і хвилею (тобто полем, що розповсюджується у великому об'ємі). Але обидві картини доповнюють одна одну. Якщо використовувати обидві картини, переходячи від однієї до другої і навпаки, то врешті-решт отримаємо правильну уяву про цікавий вид реальності, який ховається за нашими експериментами з атомами» [8]. Це приклад метафізичного способу мислення за принципом «або-або». В Ґеґеля ж у його «Науці логіки» читаємо: «...діалектика конечного (будь-яка чуттєво сприймана річ – *В. Л.*), завдяки якій останнє, будучи в собі інакшим самого себе, повинно вийти за межі того, що воно є безпосередньо, і перейти у свою протилежність» [9], тобто, залежно від умов кожна річ являє собою єдність протилежностей за принципом «і одне, і друге», бо якби вона такою не була, вона вічно залишалася б однією і тією ж і жодна зміна умов існування не змусила б розкритися те, чого немає. Необізнаність з діалектикою як методом пізнання або невміння її застосовувати в кожному конкретному випадку призвело до того, що загальні «питання не сприймалися як звична частина науки: через їх філософський (підкреслення наше – *В. Л.*), тобто в значній мірі абстрактний, умоглядний характер їх вважали за такі, що не заслуговують на увагу серйозного експериментатора» [10].

Від початку розвитку ідеї доповнюваності (термінологію залишаємо борівською – *В. Л.*) її прихильники все ж були ближчі були до метафізичної точки зору в розумінні корпускулярно-хвильового дуалізму.

У наступний період і особливо в працях самого Н. Бора почали переважати все ж діалектичні моменти в трактуванні цієї ідеї доповнюваності.

Завдяки створенню способу доповнюваності вдалося досягти однозначності і в описові і передаванні дослідних даних, а також врахувати існування двох різних інтерпретацій квантової механіки: хвильової (для хвильової механіки Е. Шредінгера) і корпускулярної (для матричної механіки В. Гейзенберга), які не вписувалися в класичну логічну

схему. При цьому наголошувалося на двох моментах: взаємовиключеності протилежних (корпускулярного і хвильового) описів і їх рівнозначності (еквівалентності). Щоб подолати недостатність традиційних логічних правил зв'язку взаємовиключних уявлень про поведінку атомних об'єктів, домогтися, за словами Н. Бора, «гармонійного охоплення дослідних даних», поновлення логічного порядку, постулюється однакова істинність чи хибність обох описів, їхня антиномічність.

Таким чином, за посередництва ідеї доповнюваності встановлювалося таке співвідношення між двома класами понять (хвильовими і корпускулярними), за якого обидва слід було використовувати для остаточного опису ситуації, хоча вони і були протилежними, тобто такими, що виключали одне одне. Сам Н. Бор стверджував, що «для подібних ситуацій із застосуванням понять, що взаємовиключають одне одне, кожне з яких необхідне для остаточного опису досліду, потрібен доповнюваний спосіб опису» [11].

Введення нового способу оперування старими, класичними поняттями, як хвиля і корпускула, координата та імпульс, енергія і частота й ін., стало можливим у результаті імпліцитної (не явно вираженої) зміни змісту цих понять порівняно з поняттями класичної механіки, завдяки встановленню їхньої релятивності, взаємообмеження і взаємозалежності. Але класичні поняття, з яких вони виникли, застосування старої термінології спонукали певною мірою вважати, що «мова частинок» дозволяє використовувати ньютонівську механіку, а «мова хвиль» – класичну оптику. Це створювало можливість і небезпеку надмірної екстраполяції мови класичної фізики на власне квантову царину.

По суті концепція доповнюваності була зорієнтована на подолання вузькості старих «понятійних рамок» шляхом розширення нашого звичного способу вживання категорій, встановлення певного зв'язку між поняттями, що взаємовиключають одне одне. Вона певною мірою надала для оперування поняттями досконаліші записи, порівняно з якими класична форма виявилася надто тісною через її обмеженість вимогами формальної логіки.

Якщо доповнюваний спосіб опису став специфічним інструментом розкриття і дослідження суперечностей мікросвіту, то це значною мірою пояснюється тим, що в методологічній концепції Н. Бора знайшли відображення елементи діалектичного мислення. Він не тільки визнав наявність у різноманітних явищ протилежних аспектів, що взаємовиключають одне одне, але і намагався за посередництва способу доповнюваності врахувати їхню специфіку, дати цілісне відтворення в пізнанні і тим самим якось розв'язати суперечність, установити зв'язок того чи того визначення з конкретними умовами дослідження. Його міркування про «внутрішній зв'язок між змістом і формою», оцінки «боротьби за гармонію між змістом і формою, що не припиняється», висловлення про те, що корпускулярний і хвильовий опис мікроявищ «однаково істинний», що існують «глибокі істини, – такі твердження, що протилежні їм, також містять глибоку істину», виявляли наближення діалектики, визнання її суттєвих елементів: про це ж свідчить і його інтерес до дослідження проблеми єдності знання.

Н. Бор не просто констатує наявність протилежних сторін, їхню антиномічність, але прагне встановити між ними певний зв'язок у формі відношень доповнюваності. Тут міститься суттєва частина істини, це – перший щабель до тотожності, до єдності протилежностей. Уся істина полягає не просто в їхньому доповненні, а насамперед у єдності. Тому коли Н. Бор говорить, що «протилежності є не суперечливими, а доповненням», то тут, можливо, виявляється радше незнання принципів діалектики, а не просто «боязкість», «пересторога» щодо самого терміна «суперечність», який подекуди можна зустріти в літературі.

З приводу «боязкості» і «заборон» такого роду суперечностей свого часу Гегель вже дотепно зауважив: «Звичайне делікатне ставлення до речей, що піклується лише про те, щоб вони не суперечили собі, забуває тут, як і в інших випадках, що таким шляхом суперечність не вирішується, а лише переноситься на інше місце...» [12]. Тому міць діалектики в тому, щоб указати на оптимальний напрям пошуку тих шляхів і методологічних засобів, які необхідні для розв'язання, подолання суперечностей залежно від їх типу, що забезпечує просування вперед.

Такий підхід допомагає зрозуміти особливості руху сучасного наукового знання, його понять і відповідних до них методологічних засобів, які відрізняються належністю до різних теоретичних рівнів, різного ступеня узагальнення і загальності (закони окремі, закони особливі і філософські (діалектичні) найзагальніші), і з'ясувати переходи (проміжні ланки за Арістотелем), зворотні зв'язки між ними.

Звичайно, підвищення ступеня загальності методологічних засобів, перехід з одного рівня на інший, «перенесення» з однієї науки в другу пов'язані зі зміною, збагаченням змісту цих засобів, набуттям деяких нових ознак і втратою старих. Н. Бор, наприклад, у своєму прагненні поліпшити характеристики доповнюваного способу опису, особливостей його застосування в різних галузях знання заперечував механічне перенесення цього способу з атомної фізики до біології, соціології і ін., звертав увагу на те, що така суттєва ознака доповнюваності, як взаємне виключення, діє дещо в іншому, менш абсолютному і суворому розумінні, особливо за аналізу соціальних явищ.

Квантово-релятивістський «симбіоз», незважаючи на його незавершеність, виявився напрочуд плідним. Він призвів до створення і розвитку квантової теорії поля, яка з'ясувала відносність понять «частинки» і «поля», їхню взаємозалежність, що виражається в єдиному понятті квантового поля. З цієї точки зору частинки розглядають як збуджені стани, кванти відповідного поля; частинки володіють властивостями поля, а поля – властивостями частинок; взаємодія між частинками відбувається в результаті обміну квантами поля.

У цьому випадку на перший план висувається інший аспект – взаємна перетворюваність одних об'єктів на другі. Взаємоперетворюваність «елементарних» частинок – фундаментальна особливість сучасної

атомістики. Вона провадить до нового розуміння єдності елементарного і складного, структури «елементарних» частинок і їхньої невичерпності, оскільки стабільність притаманна не всім, а усього декільком видам.

У літературі [13] ми натрапляємо на таке уточнення структури мікросвіту. Істинно елементарними частинками є електрони, кварки, бозони; ці частинки структурно не поділяються, тому і є елементарними. Але час на місці не стоїть, тому можна прочитати і таке: «...До цих пір астрономія в основному вивчала речовинну частину Всесвіту, ту її частину, основу якої становлять три класи елементарних частинок: кварки, лептони і бозони» [14].

Віддиференційовані хащі мікросвіту (елементарні частинки) можна виразити диференціальним численням, що доводить непорушність того філософського принципу, який ще в VI ст. до н. е. сформулювали давньогрецькі філософи: «...ніщо не виникає і не зникає, бо таке єство завжди зберігається».

З точки зору загальнолюдської вартісності наукових досягнень, їх впливу на життя суспільства дедалі очевиднішим стає чимраз більша роль біології, особливо молекулярної біології і генетики. Після того, як людство оволоділо колосальними запасами атомної енергії (і, на жаль, використало її на створення зброї масового знищення!), найзначнішою і привабливішою проблемою стала проблема розкриття таємниці живого і керування спадковістю, вважають деякі «гарячі» голови і чуть не хочуть, що розкриття таємниці природи буде остаточним кінцем людського роду.

Розвиток науки, занурення у «святая святих» її глибин довели – що людство не навчилося найголовнішого – з повагою ставитися до природи і не намагатися переробити її, а пристосуватися до неї, не експериментувати необачно з її законами, а підкорятися їм. Про це попереджав ще англійський філософ Ф. Бекон (1561–1626): «Природу перемагає лише той, хто їй підкоряється».

Завершімо наше дослідження констатацією того, заради чого ми взялися за перо. В чому ж конкретно виявилося філософське значення відкриття електрона для науки і філософії? Маємо сміливість стверджувати, що:

1) електрон підтвердив існування атомів, але спростував їх неподільність;

2) поєднуючи властивості як речовини (маса руху), так і поля (хвиля де Бройля), електрон виявився проміжною ланкою між ними як протилежними видами матерії;

3) саме наявність проміжних ланок забезпечила безперервність у розвитку вже неживої природи як її (природи) фундаментальну властивість, що викликана стихійним розвитком.

Безперервність у подальшому розвитку природи забезпечують вже інші проміжні ланки, наприклад, між неживою і живою природою – вірус, хоча цю точку зору слід ще уточнювати й уточнювати.

Література

1. Цит. за вид.: Кузнецов Б.Г. Разум и бытие: Этюды о классическом рационализме и неклассической науке. – М.: Наука, 1972. – С. 161. – 288 с.
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель. Соч.: В 4-х т. – М.: Мысль, 1976. – Т. 1. – Кн. X. – Р. VI. – С. 266-550.
3. Волькенштейн М.В. Дополнительность. Физика и биология /Нильс Бор и наука XX века: Сб. научн. трудов. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 114–125. – 232 с.
4. Бернал Джон. Возникновение жизни /Пер. с англ. И.Б. Бухвалова, Ю.И.Дашкевича,К.А. Любарского /Под ред. и с предисл. акад. А.И. Опарина. – М.: Мир, 1969. – С. 53. – 392 с.
5. Власов Н.А. Антивещество. – М.: Атомиздат, 1966. – С. 160. – 184 с.
6. Цит. за вид.: Познер А.Р. Истины и парадоксы. – М.: Политиздат, 1977. – С. 79. – 256 с.
7. Материалистическая диалектика и концепция дополнительности / Отв. ред. д. филос. наук Н. П. Депенчук. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 6. – 208 с.
8. Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое / Пер. с нем. И. А. Акчурина, Э.П. Андреева. – М.: Наука, 1990. – С. 22. – 5400 с.
9. Антология мировой философии: В 4-х т. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. – С. 294. – 404 с.
10. Див. посилання №6. – С. 54.
11. Див. посилання №8. – С. 95.
12. Гегель. Наука логики. – М.: Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 46. – 248 с.
13. Розенталь И.Л. Механика как геометрия. – М.: Наука, 1990. – С. 74. – 96 с.
14. Ровинский Р.Е. Мировоззренческие проблемы физической науки, наследуемые XXI в. // Вопросы философии. – №3. – 2008. – С. 130.

PHILOSOPHICAL SIGNIFICANCE OF CORPUSCULAR AND WAVE DUALISM IN DEVELOPMENT OF A NATURE AND N. BOR'S PRINCIPLE OF «COMPLEMENTARITY» AT IT'S RESEARCH

V. Lagetco
PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, e-mail: kf@pu.if.ua

The opening of an electron with i'ts corpuscular and wave dualism has spotted it as an intermediate in continuons development of a nature. In it it's philosophical value for a science and N. Bor's principle of «complementarity» at it's research.

Keywords: *dialectics, unity of opposites, electron, corpuscular and wave dualism, N. Bor's principle of «complementarity» at it's research.*

Психологія

УДК 159.922:37.035.6

АРХЕТИПНІ ДЖЕРЕЛА ФЕНОМЕНУ ЗРАДИ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

З. С. Карпенко
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
karpenkozs@ukr.net

У статті проаналізовано корінний архетип української ментальності – архетип Матері, який складається з аспектів Берегині та Покритки. Труднощі національно-державного самовизначення українців пояснюються, виходячи з колективної несвідомої «пастки», – глибинної інтенції до збереження свого, кровного, рідного на противагу загальноважливим цінностям етносу. Індивідуалістична мораль веде до зради партнерам, союзникам і в результаті до історичної та цивілізаційної поразки. Пафос статті – в необхідності вироблення життєздатного етнокультурного наративу, що протистоїть архетиповим тенденціям соціальної поведінки українців.

Ключові слова: *архетип Матері-Берегині, архетип Жінки-Покритки, ментальність, етнокультурні наративи.*

Посилення інтересу з боку соціогуманітарних наук до етнопсихологічної проблематики в пострадянських країнах природне в силу самого факту постання де-юре суверенних держав. Окрім цього, виринають проблеми, що тематизуються масовою етнічною самосвідомістю як деструктивні явища на шляху до автентичної екзистенційної ідентифікації громадян як представників свого етносу, нації, держави і базованої на ній ідейно-мотиваційної консолідації. Остання є запорукою неухильного поступу етносу та його похідних – нації, держави в напрямку досягнення еволюційно привабливих цілей як доступних перспектив соціального, економічного й культурного розвитку.

До числа перешкод, що стоять на заваді стратегічного моделювання розвитку молодої Української держави в різних сегментах її функціонування і насамперед соціально-політичного життя, належить зрада вождів як очільників елітарних груп, що репрезентують засадничу ідеологію тих чи тих верств населення. Причому морально-психологічний феномен зради характеризується нав'язливою присутністю, непозбутньою історичною травмою, що не дає про себе забути,

бо щоразу відновлюється, як деяка кармічна стигма, у найвідповідальніші (критичні, переломні) періоди державотворення. Затяжні «парафренічні» коаліціади післяпомаранчевого відтинка часу й «алогічні» альянси ключових гравців політичного шоу – яскраві свідчення цього, вони перегукуються й із драматичнішими, аж до фатально-необоротних, трагічних, ексцесами в національній історії. Український колабораціонізм – це лише «експортна» модель зради як сутнісного феномену українського менталітету, що має генетичні (колективно-психологічні, архетипні) джерела і соціобіологічний сенс, який сприяє самозбереженню і виживанню етносу, розміщеному по осі цивілізаційного розлому. Але чи має він історичну перспективу?

Проаналізуймо корінний архетип українського етносу – архетип Матері та наслідки його дії в українській ментальній психокультурі. За К. Юнгом, архетипи – це несвідомі первообрази, апріорні структури психіки, здатні за певних умов викликати відповідні їм патерни переживань і поведінки. Етнічні архетипи займають проміжне місце між універсальним (загальнолюдським) глибинно-психологічним пластом згорнутого в підсвідомі символічні коди філогенетичного досвіду Homo sapiens та індивідуальним несвідомим з його біологічною інстинктивною праосновою і витісненими значущими переживаннями та схильностями до стереотипного реагування в повторюваних ситуаціях. «Типовим для Юнга є психологічне дослідження того матеріалу, який організований насамперед навколо відпочаткових символів Матері... всіх її супутників, партнерів та родичів: хтонічна Мати-Земля, котра породила світ; небесна Мати, чия всеохопна вмістимість утримує і спрямовує світ; Богині плодючості, які живлять світ і годують усіх людей; Темна (Похмура) Мати-Богиня, яка стискає у своїх обіймах і проковтує, пожирає і обмежує» [4, с. 131].

Практично всі дослідники українського національного характеру й етнічного менталітету сходяться на тезі жіночності «української душі», провідній фемінній домінанті як доглибного смислоутворювального чинника життєвих поривів і вчинків українця. Мати-Берегиня дарує й охороняє життя своїх дітей. Чи не тому лексема «кр» є в самоназві нашої держави: Україна – від «прикрити», «вкрити», «закрити» і навіть «край» (мала батьківщина) як захищена земля, територія? Мати-українка ви-хов-ує своїх дітей, себто укриває від небезпеки, загрози збоку. У-кр-аїна – це життя вдома, серед своїх, у теплому крузі інтимної (кр-овної) порідненості. Коли чиясь поведінка виявляється негідною, його ви-кр-ивають, тобто витискають за обмежувальне коло (за край) душевної співпричетності. Звідси і кр-асти (нести в край, додому) як прояв відносності моральних норм, коли ситуація стає небезпечною для виживання роду.

Попри значні подібності архетипу Матері-Берегині до російського етнічного архетипу «Родины-Матери» їх функції відмінні: якщо українка виховує (береже), то росіянка «вос-пит-ывает», тобто забезпечує життєвими ресурсами, які зазвичай перебувають не тільки в

«краї», а й на сусідніх теренах. «Годувальницька» домінанта вимагає «збирання земель» (ресурсів) у великий імперський організм. Українська ж фемінна домінанта принципово неекспансивна, а охоронно-відтворювальна, екзекутивна. М. Бондар стверджує, що ця риса і зумовила фактичну відсутність елементів ризику, нестандартних рішень, новацій. Екзекутивній (жіночій) культурі необхідний зовнішній поштовх. Інтенціональні, сильні, вольові соціуми (Спарта, Рим, а в наш час – Німеччина, Англія, Китай) вирізняються цілеспрямованістю, прагненням до самореалізації. Українцям як екзекутивному соціуму притаманні відчуття незахищеності, апатичності, сугестивності; наївність, внутрішня конфліктність, перевага цінності споживання над цінністю творчості, потреба в зовнішніх прикрасах, конформізм, терплячість, самоізоляція [1, с. 31–32].

Перебуваючи буквально на водорозділі (по Дніпру) західної та східної цивілізацій, жіноча екзекутивна матриця, щоб пом'якшити або запобігти зовнішньому ударові, цивілізаційному зіткненню, мусила виявляти здатність до моральнісної мімікрії (прислужництво, пособництво, запроданство, догідливість), тобто демонструвати здатність жінки-повії, вимушеної грати за правилами сильних маскулінних суспільств, організованих за законами утвердження, розповсюдження своєї влади і поневолення інших народів. Так, О. Шумський говорить про «тип малороса, який в усі історичні епохи був однаково безпринципно-лицемірним, по-рабському двоєдушним і зрадницьки підозрілим» [5, с. 767]. Така моральна амбівалентність українців толерувала їх особистісну ненадійність, відзначену ворогами, з якими перші намагалися замиритися, керовані специфічним жіночим сценарієм. Поширені зневажливі висловлювання сусідніх народів на кшталт «хитрый хохол», оцінка офіційною Росією історичної постаті гетьмана Мазепи як зрадника «священного» союзу з Росією, підступність Богдана Хмельницького і підпорядкованого йому війська озброєних українських найманців-козаків за версією поляків тощо.

Але якщо зовнішні оцінки поведінки українців можна знехтувати, зіславшись на захланність завойовників, їх економічний визиск, духовно-релігійний гніт, моральне приниження включно із загрозою фізичного винищення, то ніяка проекція як механізм психологічного захисту не допоможе, якщо український народ справді хоче стати державницькою нацією, – нацією, здатною сформулювати власну національну ідею, виплекати своєрідну українську мрію і прокласти автентичну дорогу в складному культурно-історичному переплетінні національних доль та ідентичностей.

Українському етносові потрібні сувора моральна рефлексія (люстрація) і самокритика без блюзнірського самоприниження і почуття меншовартості як наслідку вимушеного проміскуїтету (в зовнішній політиці – багатовекторності). Адже об'єктивно спостережуваний факт (очима сторонніх, по-своєму зацікавлених і правих) «експертів», виражений міжетнічними стереотипами, носіями яких є сусідні етноси,

має і свою внутрішню оцінну (референтну) шкалу. Факти внутрішньополітичного перелюбу, економічного «кидання», передвиборних бюджетних обіцянок-цяцянок, розгнуздана корупція чиновників і наділених хоч якими повноваженнями «маленьких українців» свідчать про фрактальну подрібненість і голономну «запакованість» цієї наскрізної, архетипної української вади – зрадництва як глибоко інтроектованого поведінкового патерну, що запускається оцінними еталонами «свій – чужий», «кр-овний – кр-ивдний», «кр-асний – по-кр-уч».

У цьому зв'язку О. Донченко зазначає: «Формується психологія «маленького містечка», де все знайоме і звичне є добрим, а незнайоме і незвичне – злим» [2, с. 211]. Звідси – інерційна тяглість традицій кумівства (варіант – «любі друзі»), що консервують корпоративно-феодальні економічні (цехові) стосунки в кардинально змінених – ринкових – умовах, які в сучасному світі регулюються переважно законами вільної конкуренції.

Керовані ідеєю душевної (родинної) суголосності, маркером чого є славнозвісна українська ліричність, пісенність, романтизм і сентиментальна розчуленість, українці здатні до випадкового імпульсивного екстатичного єднання, часто ошатно-естетично й велемовно оформленого, але концептуально-логічно не виробленого, правовим і державно-бюрократичним чином не опрацьованого. Звідси – неефективність дискусій навколо універсалів, чудернацькі коаліційні гібриди, безвідповідальні публічні інвективи чиновних людей і тривожна непевність у завтрашньому дні. «...екзекутивні ознаки викликають психологічний хамелеонізм, мінливість, схильність до порушення обіцянок, зміни планів» [1, с. 32].

Не дивно, що, навантажений комплексом екзекутивності, український етнос періодично втрапляє у пастку віктимності, в яку заганяє його архетип Жінки-Покритки. Класичні сюжети Шевченкових поем – приклад цього. Покритка – довірлива чуттєва жінка, будучи по-кр-итою чужоземним спокусником/ґвалтівником (архетипне значення – обезглавлена, див. докладно [3]), поневіряється світами (з малям чи без нього), бо немає їй місця у кр-аї. Покрита – значить, безголова, дурна, пройда, отже, мусить покинути країну, ґарантовано наражаючись на чергові небезпеки аналогічного штибу. В долі сучасних українських заробітчанок оживають предковічні архетипні сюжети. Надто дорогу ціну потрібно заплатити за фінансове прикриття своєї родини: фактичний розрив подружніх стосунків, деморалізація чоловіків, які звикають до ролі альфонсів, ризики нестачі материнської опіки для дітей і глузливо-презирливе ставлення тутешніх щодо джерел матеріального достатку сім'ї заробітчанки.

Дочірній образ Покритки – це символічна фігура жертвопринесення Матері-Берегині для пожадливого задоволення зайди, що загрожує пасторальній ідилії українського хутора.

Таким чином, центральний материнський архетип Матері в українській етнічній психології має варіанти, не відзначені Юнґом: Берегині

та Покритки. Якщо перший із них досить докладно описаний в етнологічних дослідженнях, то останній фігурує як літературний образ у художній белетристиці та критиці; проміжний варіант – Повія – є надто незручним і татуйованим для респектабельного іміджу українського патріота і витісняється з поля наукової рефлексії.

Запропонована тут герменевтична реконструкція комплексу семасіологічних одиниць, сконцентрованих навколо ядерного смислу «кр», дозволяє експлікувати соціобіологічний адаптивний зміст типової поведінки українців в екстремальних, критичних, конфліктних ситуаціях. Однак виживання завдяки зраді може забезпечити досягнення лише скороминущих ситуативних результатів для певної верстви населення чи регіону. Колабораціонізм як стратегія державної політики для унітарного етнічного організму в принципі непридатна. На часі розроблення креативних етнокультурних наративів як технологій паралельної ментальної імплементантації сучасних життєздатних сценаріїв усебічного поступу України і нівелювання дії обмежувальних непродуктивних моделей суспільної поведінки.

Література

1. Боднар М.Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді: Монографія. – Кременець: ВЦ КОГПІ ім. Т. Шевченка, 2007. – 196 с.
2. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
3. Зайцева – Пушкаш И. А. Юнгианский взгляд на некоторые этносоциопсихологические и этнопсихиатрические явления в Украине // Н. В. Вербенко. Очерки этнической психиатрии / Под. ред. проф. В. П. Самохвалова. – Симферополь: ДОЛЯ, 2007. – С. 203–237.
4. Зеленский В. В. Базовый курс аналитической психологии, или Юнгианский бревиарий. – М.: Когито - Центр, 2004. – 256 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавництва / НАН України. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

ARCHETYPICAL SOURCES OF PHENOMENON OF BETRAYAL IN UKRAINIAN MENTALITY

Z. S. Karpenko
PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, karpenkozs@ukr.net

The article deals with radical archetype in the Ukrainian mentality - a Mother archetype consisting of the aspects of a Custodian, a Temptated and a Deceived Woman. Difficulties of national and political self-determination

of the Ukrainians (based on the collective unconscious «trap») can be explained by the deep intention to preserve the vital interests of the people and the ties of blood versus common values of the ethnos. Individualistic morals lead to the betrayal of the partners, allies, and eventually to the historical and civilizing defeat. The message of the article is the necessity to elaborate the vital ethnocultural narrative resisting archetypical tendencies of the social behaviour of the Ukrainians.

Keywords: *archetype of the Mother Custodian, arhetip of a Temptated and a Deceived Woman, mentality, ethnocultural narrative .*

УДК 159.955+159.956
ББК 88.351

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Л. А. Мойсеєнко
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 4 21 23; e-mail: math@nung.edu.ua

У статті обґрунтовується актуальність активізації творчого потенціалу майбутніх спеціалістів, які повинні забезпечувати інноваційний розвиток суспільства. На прикладі творчого математичного мислення студентів доведено результативність упровадження творчого тренінгу, який сприяв підвищенню суб'єктивної чуттєвості, забезпечив розвиток синергії та активізації інтуїтивних компонентів творчого мисленнєвого процесу.

Ключові слова: *творче мислення, процес розуміння, процес прогнозування, апробаційний процес, тренінг, чуттєвість, синергія, інтуїція.*

Завдання інноваційного розвитку, що постають сьогодні перед нашим суспільством, пов'язані з пошуком резервів підвищення ефективності діяльності людини. Адже в епоху науково-технічного прогресу технічні засоби, технологічні та інформаційні системи старіють швидко. Майбутнім спеціалістам треба вміти гнучко мислити, вміти перетворювати знання на знаряддя активних дій, привчити розум шукати розв'язок у тих випадках, для яких ще не існує розроблених правил дій. У зв'язку з цим на перший план виступає завдання активізації таких аспектів інтелектуальної діяльності людини, які дали б їй можливість розв'язувати щоразу нові наукові, виробничі й суспільні проблеми. Ці аспекти в сучасному світі прийнято пов'язувати з творчим мисленням.

Творчість має стати провідною умовою в діяльності студентів, незалежно від того, чи вона спрямована на засвоєння нового матеріалу, чи на застосування знань при виконанні самостійних завдань (курсових, дипломних робіт) тощо. Однак практика навчального процесу у вишах свідчить про те, що викладачі досить часто залишають поза увагою творчі процеси. Вони часто переслідують мету дати студентам якнайбільше знань у певній галузі науки, сприяти розв'язанню якнайбільшої кількості типових завдань, не рахуючись із тим, що, по-перше, великий потік навчальної інформації вступає в антагоністичну суперечність з раціональним методом мисленнєвої діяльності студента і приводить до розумової безпорадності, хаотичної поспішності при зустрічі з труднощами, по-друге, сприяє формуванню стереотипності в процесі застосування знань. Часто студенти виявляються не в змозі не лише заглиблю-

ватися у вивчення поставленого завдання, але навіть мисленнєво не можуть відступитися від запропонованої і сформульованої за них мети діяльності.

Не будучи самі досить обізнаними із закономірностями і механізмами творчого мисленнєвого процесу, викладачі не спираються у своїй професійній діяльності на них, що ускладнює засвоєння студентами необхідної інформації, гальмує формування у них творчого ставлення до своєї діяльності. Тому актуальною стає суспільна **проблема:** впровадження інноваційних систем у середню та вищу освіту на основі соціально-психологічних досліджень пізнавальних процесів людини з метою активізації її творчого потенціалу.

Розуміння сутності творчості змінювалось і продовжує змінюватися в процесі вивчення цього феномену. Спочатку до нього ставилися як до ознаки генія чи родового явища. Пізніше творчість розглядали як спонтанний процес і вивчали за допомогою стимульно-реактивних методик, ще пізніше її пов'язували лише з особливостями особистості.

Мисленнєва творчість – це складне для визначення поняття. Не вдаючись у глибокий аналіз теперішніх точок зору щодо його визначення, констатуймо той факт, що сучасна українська школа психології творчості В. О. Моляка визначає її як процес розв'язання нового із суб'єктивної точки зору завдання. Творить і видатний винахідник, створюючи новий пристрій, якого не існувало, і винахідник-початківець, що створив прилад, який уже створили до нього, але який йому не відомий, і студент, що оригінально розв'язав задачу.

Виходячи з того, що поняття новизни досить відносне, відносним є і саме поняття інтелектуальної творчості. Це в свою чергу означає, що будь-яку мисленнєву діяльність можна назвати більш чи менш творчою. Адже творчість – це сукупність процесів, які слід розглядати в єдиному контексті, і новизну можуть вносити один або декілька складників. Стосовно розв'язання мисленнєвих завдань, новизна може стосуватися виявлення чи формулювання завдання, формування чи оцінки знайденого розв'язку тощо. Підтвердженням цього є, зокрема, позиція Я. О. Пономарьова.: «Власне мислення завжди творче. Воно виникає в ситуаціях завдань, для розв'язання яких у суб'єкта немає готових засобів. Його мета – пошук зміни умов ситуації для задоволення потреби» [11, с. 194].

Наголосімо, що з точки зору сучасної психології творчість можна описати за допомогою *чуттєвості, синергії та інтуїції* [18]. Чуттєвість – це використання відчуттів – «вікон у світ». Творча людина помічає і запам'ятовує більше з того, що є навкруги, і часто навіть те, на що більшість не звертає уваги. Синергія – це поєднання на перший погляд несумісних речей в єдине ціле (корисне і функціональне). Інтуїція – це неусвідомлене розв'язання сформульованої на усвідомленому рівні проблеми, яке настає після більш-менш тривалого безрезультативного усвідомленого мисленнєвого пошуку.

Про здібність до творчості не можна сказати, що вона або притаманна людині, або ні. Просто одних людей можна назвати більш творчими особистостями, інших – менш творчими (адже існують люди більш чи менш привабливі, атлетичні і т. п.). У зв'язку з цим В. М. Дружинін зауважує: «Це дає можливість уявити популяцію людей у вигляді деякого ряду, на одному кінці якого будуть особи, що володіють унікальністю лише на рівні індивіда, а на другому – яскраво виражені "креатини', нестандартне мислення яких уже втрачає зв'язок з когнітивною сферою даного соціуму». [4, с. 181]

Суперечки науковців про можливість зробити людину здібнішою до творчості за допомогою спеціальних вправ і прийомів привели до того, що більшість з них сьогодні схильна вважати, що це можливо. Про це свідчать наукові результати В. Д. Ґордона [16], А. Ф. Осборна [17], Г. С. Альтшуллера [1], Г. Я. Буша [3], В. О. Моляка [6, 7], І. М. Семенова [12], С. Ю. Степанова [13], О. Ф. Єсаулова [15] та багатьох інших, які довели, що спеціальне тренування мислення підвищує творчі інтелектуальні здібності.

Отже, в сучасному світі думка про те, що будь-яка людина, яка володіє певним рівнем інтелекту і певними навичками, може вгледіти, сформулювати, розв'язати нове розв'язання, завойовує чимраз більшу популярність. Численні психологічні дослідження доводять, що творче мислення базується на звичних мисленнєвих процесах. Виходячи з цього, можна стверджувати, що більшість із нас володіє всім тим, що потрібно для творчості. Всі ми можемо створювати творчі продукти. Необхідно тільки навчитися, як це робити.

Науковці виділяють у творчому процесі те, чого можна навчити, і те, чого не можна навчити. До першого відносять, наприклад, операційні компоненти творчого процесу в конкретній галузі, до других – рефлексивну позицію суб'єкта щодо завдання, яке він розв'язує.

Різні науковці по-різному підходять до розв'язання проблеми активізації й оптимізації творчого мисленнєвого процесу. Зазвичай вплив організовують через: 1) формування різних передумов творчості; 2) зовнішні фактори; 3) внутрішні фактори; 4) різні поєднання трьох попередніх факторів. До передумов творчості прийнято відносити загальний рівень розумового розвитку особистості, рівень знань у тій галузі, в якій здійснюється творчий акт, мотивацію, мету тощо. До зовнішніх обставин, що впливають на творчий процес, слід віднести соціально-психологічний клімат, комфорт обставин розумової праці, можливість раціонального вибору інформації. Дослідження А. М. Матюшкіна [5], Д. Б. Богоявленської [2], В. Н. Дружиніна [4] переконливо доводять, що творчість є тією людською властивістю, яка актуалізовується лише тоді, коли дозволяє навколишнє середовище. Щоб творче мислення формувалось як глибинне, а не лише ситуативне надбання суб'єкта, його формування мусить проходити під впливом умов середовища. Тому таке середовище має володіти високим ступенем невизначеності для стимулювання пошуку власних орієнтирів і потенційною багатоваріантністю, що забезпечує можливість їх знаходження. Зокрема, середовище, здатне активізувати творчий процес, повинно містити взірці творчих мислен-

нєвих актів, творчих розв'язків. Крім того, важливо створювати таку атмосферу, за якої людина розцінюватиме розв'язання поставленого перед нею завдання як улюбленого заняття, а отже виконуватиме його зацікавлено, з великим бажанням досягти мети, бо, як відомо, люди більшою мірою використовують свій потенціал тоді, коли їх спонукає до діяльності інтерес, коли вони отримують від неї задоволення.

Тобто, для того, щоб найкращим чином надихнути людину на творчість, слід створити навколо неї обстановку, яка максимально підвищує її внутрішню мотивацію до творчості і, що не менш важливо, виключити ті фактори, які її пригнічують.

До внутрішніх факторів, що сприяють творчому процесові, належать деякі особистісні властивості суб'єкта: не підпадати під конформізм і лояльно ставитися до змін; володіти самомотивацією, щоб самим себе підтримувати й знаходити задоволення у творчому процесі; не боятись ризику, невдач, що є невід'ємною частиною пошукової діяльності; терпимо ставитися до невизначеності.

З іншого боку, творчий мисленнєвий процес визначається продуктивністю функціонування алгоритмічних та евристичних прийомів. При цьому, як відомо, алгоритми – це система операцій, яка забезпечує розв'язання певного, відомого суб'єктові, класу завдань. Вона може як сприяти, так і гальмувати пошуковий процес, що спрямований на розв'язання нової проблеми. Завдання прийомів, що активізують творче мислення, – у «знешкодженні» негативного впливу відомих суб'єктові алгоритмічних дій, у перетворенні їх на допоміжні конструкції, що можуть бути використані як у готовому вигляді, так і після певної адаптації. Тобто, будучи чітко регламентованими, алгоритмічні дії не повинні виступати на передній план пошукового процесу, але завжди бути «під рукою».

Поряд з цим, евристичні прийоми, що самі по собі не ґарантують безпомилковості розв'язання, містять лише загальні вказівки. Вони лише можуть сприяти пошукові шляхів розв'язання нової проблеми. Тобто, людина, діючи в умовах невизначеності, отримує певну опору у вигляді евристичних прийомів. Ці евристичні прийоми і є основним змістом оптимізації творчого процесу за допомогою різних сучасних методик. Їх існує багато: синектика, метод «мозкового штурму», формування алгоритму розв'язування винахідницьких завдань, різноманітні творчі тренінґи і т. п. Відомі прийоми активізації пошукового процесу з одного боку стимулюють пізнавальні механізми людини, з іншого – стимулюють «особистісний вимір» розв'язання завдань, тобто сприяють усвідомленості основ розв'язання, напрямкові пошуку розв'язку. Оптимізація й активізація пошукового процесу здійснюються через системне залучення суб'єкта до творчої діяльності, що стає можливим за умови спеціальної організації навчання особи певних умінь з розв'язання творчих завдань. Таке навчання можна проводити, організовуючи спеціальний тренінґ.

Існують дві основні форми тренінгу: спрямованого на розвиток окремого вміння; спрямованого на набуття, поглиблення досвіду аналізу нових ситуацій. Стосовно творчих завдань застосовують тренінґ другої форми. Основна його мета, як влучно зазначив В. В. Чавчанідзе, «нарощувати щупальці» в якнайбільшій кількості і в різноманітних напрямках, тобто сприяти продукуванню різноманітних ідей, їх якісному обстеженню й селекціонуванню [14].

Особливої уваги стосовно студентської молоді заслуговують ті тренінґи, які можна впроваджувати паралельно з навчальним процесом, без додаткової спеціальної підготовки студентської аудиторії. До них належать навчально-тренінґова система КАРУС, запропонована В. О. Моляком [6, 7]. Вона базується на авторському системно-стратегіальному підході до аналізу інтелектуальної діяльності в галузі технічної творчості. Вчений виділяє п'ять основних стратегій розв'язання творчих технічних завдань: стратегія випадкових підстановок, стратегія пошуку аналогів, стратегія комбінаторних дій, універсальна стратегія, реконструкційна стратегія [6]. При цьому В. О. Моляко вважає сформовану мисленнєву стратегію і критерієм, і сутністю процесуального змісту творчого мислення. Такі стратегії, охоплюючи розроблені світовою психологією суттєві особливості творчого мислення, сприяють створенню його цілісної характеристики.

Складовою частиною цього творчого тренінґу є використання ускладнень у процесі розв'язання творчих завдань. До них належать: раптова заборона, вимога пошуку нових варіантів, метод швидкісного ескізування, метод часових обмежень, метод інформаційного перенавантаження, метод ситуативної драматизації. Системи прийомів, які охоплює методика конкретного тренінґу, можуть бути розраховані для індивідуального чи колективного впливу або допускати модифікацію впливів обох видів.

До завдань цього тренінґу мисленнєвого процесу належать сприяння поглибленому осмисленню сутності перешкод, складнощів, характерних для проблемних ситуацій, та з'ясування умов і факторів, що допомагають їх обійти. Мова йде не так про здобуття додаткової інформації в цьому напрямі, як про отримання інтелектуально-емоційного досвіду, правильне всебічне оцінювання та подолання нової проблеми. Отже тренінґ КАРУС спрямований не так на аналіз абстрактної ситуації, як на здобуття особистістю власного досвіду подолання проблеми. Інформація про існування перешкоди, складнощів стає не привнесеною зовні інструкцією-інформацією, а є особистісним надбанням, бо вона перепускається через власний досвід подолання мисленнєвих перешкод.

Ми проводили дослідження, щоб вивчити вплив елементів тренінґової системи КАРУС на пошуковий процес студентів, спрямований на розв'язання різних творчих завдань (8, 9). В одному з таких досліджень ми намагались експериментально з'ясувати, якою мірою проявляється вплив навчально-тренінґового розв'язання творчих завдань з використанням ускладнювальних умов на творчі аспекти пошукової діяльності в

галузі математики. Аналіз цього дослідження є **метою** цього повідомлення.

В експерименті взяли участь дві групи студентів механічного факультету Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (по 30 студентів у кожній групі). Структурно експеримент складався з кількох етапів: розв'язання завдань ознайомлювальної серії, розв'язання задач в ускладнених умовах (тренінг) та розв'язання контрольного завдання. Експериментальна група брала участь у всіх трьох етапах. Зокрема, її учасники розв'язували серію математичних завдань в тренінговому режимі. Тобто в процесі розв'язування експериментатор раптово висував чергові умови до процесу розв'язування чи до знайденого студентом розв'язку. Методика впровадження тренінгу КАРУС описана в літературі (наприклад [6, 7, 8]). Після так організованого розв'язання серії творчих математичних завдань студенти цієї групи розв'язували ще одне (контрольне) завдання без будь-яких обмежень, заборон, втручань експериментатора. Контрольна група студентів розв'язувала лише одне (контрольне) творче математичне завдання.

Переходячи до аналізу отриманих результатів, спершу зауважмо, що ми трактуємо процес розв'язання творчих математичних завдань як одночасний перебіг трьох взаємопов'язаних, однаково значущих складових процесів: розуміння завдання, формування гіпотези розв'язку, апробації математичних результатів [8]. Тому ми вважали, що активізація процесу розв'язання суб'єктом нових математичних завдань настає через активізацію цих трьох складників. При цьому основне завдання тренінгу з використанням ускладнень є формуванням у студентів навичок з досягнення **глибшого розуміння** сутності завдання, **активізації** процесу **прогнозування,** готовності до всебічної **апробації мисленнєвих результатів,** а також вироблення у них своєрідного імунітету від пасування перед труднощами, формування впевненості у власних силах та бажання братись за розв'язання нових, нестандартних завдань.

Тобто, активізація пошукових математичних дій у першу чергу повинна спиратися на підсилення здатності *зрозуміти* математичну проблему, що в свою чергу означає поліпшення виявлення, збереження і застосування в подальшому інформації, яка міститься у змісті завдання.

Математична інформація, як відомо, закодована математичними термінами, формулами, геометричними та графічними образами, структурована так, що містить математичну проблему. Тому засоби впливу мусять, з одного боку, спиратись на певну необхідну суму математичних знань, з іншого – формувати живий інтерес до здобуття тієї математичної інформації, що описана й закодована змістом завдання.

Результатом розуміння завдання є створення осмисленого внутрішнього образу, що відповідає заданій ситуації (моделі проблемної ситуації, описаної завданням). Правильно сформований образ виявляє характерні особливості завдання, класифікує інформацію. Тому створення вдалого внутрішнього образу сприяє вдалому розв'язанню завдання, бо має в основі чітке уявлення про умови й вимоги завдання, з'ясовує, якої

інформації не вистачає, а яка суперечлива. Це забезпечує побудову пошукових дій, спрямованих на те, щоб задовольнити вимоги. У зв'язку з цим важливо сприяти формуванню різних інтерпретацій завдання і якісному відборові з них найудалішої, тобто такої, що містить всю релевантну інформацію і виявляє зв'язки між окремими її складниками.

Як відомо, процес пошуку розв'язку творчих математичних завдань – це значною мірою *процес висування й перевірки гіпотез.* Цей процес може мати хаотичний або впорядкований характер. Важливо вміти будувати план для пошуку й відбору розв'язків [10]. Тому через активізацію побудови планів розв'язання, продукування гіпотез, що їм підпорядковані, можна впливати на пошуковий процес, спрямований на розв'язання творчих математичних завдань. Головне в цьому – вироблення звички планувати стратегію винесення ухвали.

Найдослідженішими у психології є різноманітні евристичні прийоми, поради. Їх можна розглядати як способи планування розв'язання. Але планування пошуку розв'язку, як і прогнозування в цілому, передбачає відбір кращого з можливого, з виявленого (елемента, гіпотези, плану тощо), тобто *процес апробації.* Звісно, що якість, оптимальність апробаційних дій робить свій відбиток на пошуковий процес. Тому активізація процесу розв'язання творчих математичних завдань – це ще й активізація та оптимізація процесу апробації математичних результатів. Якісна апробація гіпотез, планів, що продукуються в процесі розв'язання, сприяє виявленню оригінального, якіснішого розв'язку.

Так організоване дослідження дало нам змогу виявити вплив тренінгу на розв'язування студентами творчого завдання через порівняння мисленнєвої діяльності студентів в експериментальній і контрольній групах. Упровадження тренінгового навчання сприяло позитивним змінам творчого математичного мислення студентів, що в загальних рисах виражається у формуванні навички всебічно обґрунтовувати ухвали, що виносяться впродовж розв'язання математичних задач, зменшенні кількості часу, затраченого на розв'язання завдань, збільшенні результативності пошукових дій, зменшенні кількості мисленнєвих помилок, зменшенні кількості відмов від розв'язання запропонованих завдань.

Щодо кількісного порівняльного аналізу мисленнєвої діяльності студентів в обох експериментальних ситуаціях, то відзначимо, що при розв'язуванні завдань після тренінгу в студентів значно знизився середній час, затрачений на відшукання правильного розв'язку контрольного завдання; збільшилася продуктивність пошукової діяльності (85,8% студентів експериментальної групи успішно розв'язали завдання проти 69,6,% студентів контрольної групи).

Зупинімося детальніше на якісному аналізі виявлених відмінностей пошукового процесу в обох групах.

Розуміння є важливим фактором регуляції пошуку розв'язку і має подвійну роль: розуміння предметів і явищ, про які йдеться; розуміння прогнозує всі етапи розв'язування і є обов'язковим компонентом та необхідною умовою успішного завершення кожного з них. Найзначущі-

шими для розуміння є три види мисленнєвих дій: упізнавання знайомого в новому матеріалі; висування гіпотез про минуле чи майбутнє об'єкта, ситуації, яку потрібно зрозуміти; об'єднання елементів, що розуміються, в ціле.

На етапі вивчення умови завдання на перший план виступає розкриття суттєвого в об'єктах, про які йдеться, тобто предмети чи явища відносяться до певної категорії. Інакше кажучи, шукається відповідь на запитання «що це таке?» Тобто, пошуковий процес розпочинається з впізнавання структурних елементів. Якщо не вдається впізнати, активізується пошукова діяльність зі з'ясування незрозумілого в умові завдання, відбуваються встановлення взаємозв'язків нового з наявними знаннями, вираження його змісту в термінах, якими кожен студент сам відображає навколишнє середовище.

На цьому мікроетапі пошукового процесу ми починали фіксувати якісні відмінності мисленнєвого процесу студентів обох груп. Так , студенти впізнавали контрольну групу часто за зовнішніми ознаками, багато суттєвих ознак, властивостей структурних елементів залишалось поза увагою. Зовсім інший стан в експериментальній групі: впізнавання базується на якісній оцінці, значно менше структурних елементів випадає з поля зору, актуалізуються найрізноманітніші їх властивості, теоретичні твердження (теореми, означення).

Згодом суб'єкт розуміння самостійно диференціює умову на відоме і невідоме, тим самим визначаючи для себе наявність суперечності – джерела незрозумілого. Для подолання виявленої суперечності висувають і перевіряють ряд гіпотез. Це можуть бути гіпотези, що стосуються умови завдання, або гіпотези щодо розв'язку. Будь-які гіпотези сприяють об'єднанню розрізнених елементів у єдине ціле, яким є завдання. Гіпотези визначають спрямованість пошуку, відбору інформації та її аналізу. В результаті виявляється (або ні) проблема завдання.

Відзначмо, що студенти, які володіли досвідом розв'язання математичних завдань в тренінґовому режимі, активніше висували найрізноманітніші гіпотези; а виявлені властивості структурних елементів, що містило завдання, детальніше обстежували для подальшого їх використання у розв'язку.

Все це є підтвердженням того, що наше експериментальне втручання сприяло не лише досягненню глибшого розуміння математичного завдання, але й підвищенню суб'єктивної *чуттєвості* студентів як однієї з характеристик творчої особистості.

У процесі розв'язання творчих математичних завдань з контексту завдання виділяють суб'єктивно привабливі елементи-орієнтири, їх властивості, виникають різні образи, асоціації. Під дією основного запитання завдання такі орієнтири породжують різні гіпотези, що формують провідну ідею, яка з часом, наповнюючись змістом, перетворюється на задум розв'язку. Виниклі образи, актуалізовані елементи, теоретичні факти взаємодіють між собою, утворюючи різні новоутворення, що надалі функціонують як єдине ціле. Вони виникають по-різному: на основі

приєднання кількох елементів (наприклад, коли наступне за n натуральне число позначають $n+1$); суміщення (наприклад, коли функції $y=\sin x$ та $y=|z|$ суміщаються у функцію $y=|\sin x|$; заміщення (наприклад, у біквадратному рівнянні x^2 заміщується змінною t).

Наголосімо, що в експериментальній групі фіксувалась більша кількість таких новоутворень, ніж у контрольній групі. Вони виникали часто як результат поєднання традиційно непоєднуваних елементів, теоретичних фактів тощо. Ба більше, ті студенти, що пройшли крізь тренінг, частіше формували провідну ідею на основі таких новоутворень. Подібні процеси характерні і при наповненні провідної ідеї змістом. Тобто, для учасників експериментальної групи характерним стає оригінальне бачення завданнєвої ситуації, з якої часто на перший план виступають незвичні властивості. Тому можна стверджувати, що тренінг, який ми впровадили, сприяє розвиткові *синергії,* що приводило до значної активізації процесу прогнозування як складника процесу пошукових мисленнєвих дій.

Сформовану гіпотезу розв'язку творчого математичного завдання перевіряють. Якщо вона витримує перевірку, в результаті якої настає суб'єктивна впевненість у її достовірності, то її оголошують розв'язком. Не зупиняючись детально на цьому важливому етапі пошукового процесу, підкреслімо лише, що учасники експериментальної групи значно рідше оголошували неправильні розв'язки шуканим розв'язком. Тому можна стверджувати, що в них значно вищий рівень готовності до апробаційних дій, вища якість та вища відповідальність за результат пошукової діяльності.

Як відомо, творче математичне мислення спирається на неусвідомлені мисленнєві акти, що мають різний зміст для різних складників пошукового процесу: вичерпне охоплення всіх елементів разом з їх взаємозв'язками та можливими трансформаціями, виявлення багатозначності структурних елементів та їх властивостей – у процесі розуміння; миттєве синтезування складових частин: від умови існування проблеми через зміст самої проблеми, до готового її розв'язку – в процесі формування гіпотези розв'язку; виникнення суб'єктивної впевненості в тому, що отриманий результат правильний (не правильний) – у процесі апробації.

Як ілюстрацію результативності впроваджених прийомів активізації творчих актів, наводимо той факт, що інтуїтивні мисленнєві знахідки виникали в 36,3% студентів експериментальної групи проти 13,2% у контрольній групі. Тобто, наші прийоми активізації мисленнєвої діяльності сприяють і активізації *інтуїтивного* компонента творчого мислення.

До наведеного аналізу слід додати, що впродовж кількох років автор впроваджує ускладнювальні елементи в навчальний процес. Зокрема, в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу на практичних заняттях з математики ми регулярно вводи-

ли такі завдання для студентів однієї з двох паралельних груп механічного факультету. Як наслідок – студенти, що мали досвід розв'язування завдань в ускладнених умовах, виявляли кращі результати на контрольних роботах, під час заліків і екзаменів. Такі студенти менше розгублюються, отримавши нове завдання, активно спрямовують свої інтелектуальні зусилля на його виконання, результат, який вони отримують, частіше містить оригінальні знахідки, елементи новизни.

Отже, впровадження ускладнювальних умов у процес розв'язання творчих завдань (елемент творчого тренінгу КАРУС) **сприяє активізації творчого потенціалу студентів.** Систематичність використання ускладнювальних умов розв'язування різних завдань забезпечує активізацію творчого мислення, що саме по собі є інноваційним і сприяє розвиткові інтелектуальної творчості майбутнього спеціаліста. Зауважмо, що, окрім усього, КАРУС сам є інструментом перетворення звичайних навчальних завдань на нестандартні, творчі. Для цього в завдання слід увести хоч одне із запропонованих у КАРУСі ускладнень. Впровадження системи ускладнювальних умов не порушує навчального процесу, не вимагає додаткового навчання студентів. Воно може мати форму паралельного процесу до засвоєння різних дисциплін і бути одним із його елементів.

Література

1. Альтшуллер Г.С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач. – Новосибирск: Наука, 1986. – 206 с.
2. Богоявленская Д.Б. О предмете и методе исследования творческих способностей // Психол. журн. – 1995. – Т. 16. – №5. – С. 49–58.
3. Буш Г.Я. Основы эвристики для изобретателей. – Рига: Знание, 1977. – 95 с.
4. Дружинин В.Н. Когнитивные способности, структура, діагностика развитие. – М.: ПЕР СЗ; СПб: ИМАТОН-М, 2001. – 224 с.
5. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности // Вопр. психологии. – 1989. – №6. – С. 29–33.
6. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач. – К.: Рад. школа. – 1983. – 101 с.
7. Моляко В.О. Психологическая система тренинга конструктивного мышления // Вопр. психологии. – 2000. – №5. – С. 136–141.
8. Мойсеєнко Л.А. Психологія творчого математичного мислення. – Івано-Франківськ: Факел. – 2003. – 484 с.
9. Мойсеєнко Л., Дідора М. Застосування творчого тренінгу для активізації процесів розуміння студентами винахідницької задачі. – Тернопіль: В-во Терноп. пед. унів. – 1998. – №3. – С. 55–59.
10. Пойа Д. Математическое открытие. – М.: Наука. – 1976. – 336 с.
11. Пономарев Я.А. Психика и интуиция. – М.: Политиздат, 1967. – 256 с.
12. Семенов И.Н. Проблеми рефлексивной психологии решения творческих задач. – М.: НИНОПП АПН СССР, 1990. – 215 с.

13. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Методологический анализ психологических подходов к проблеме формирования творческого мышления // Философско-методологические аспекти гуманитарных наук. – М.: Политиздат, 1981. – С. 69–72.
14. Чавчанидзе В.В. Проблеми управлення интеллектуальной деятельностью. Психоэвристическое программирование. – Тбилиси: Мецниереба, 1974. – 167 с.
15. Эсаулов А.Ф. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.
16. Gordon W. Metaphor and invention // The creativity Questions. Durham, NC: Duke University Press. – 1976.
17. Osborn A.F. applied imagination. Principles and procedures of creative problem solving. – New York: Scribner's. – 1963.
18. Халперн Д. Психология критического мышления. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 501 с.

FORMING OF CREATIVE THOUGHT OF STUDENTS AS BASIS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SOCIETY

L. A. Moiseyenko

Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas,
15, Carpats'ka Street, Ivano-Frankivs'k, 76019, Ukraine,
ph. +380 (3422) 4 21 23; e-mail: math@nung.edu.ua

In the article the actuality of activity drive of creative's potential of future specialists have been analyzed. There have been also validly investigated results of implementation of creative training of students for improvement of subject's sensitivity, development synergy and activation of serendipity components of creative process as an example of creative mathematical thinking.

Keywords: *creative thinking, process of understanding, forecasting, approbation, training, sensitivity, synergy, serendipity.*

Історія та етнологія

УДК 94 (47+57)

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 1930-Х рр. У ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ТА ІНОЗЕМНИХ АВТОРІВ

Я. І. Мандрик

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57 23 90; e-mail: igp@nung.edu.ua

У цій статті проаналізовано праці науковців української діаспори та зарубіжних авторів, присвячені проблемі сільської культури радянської України 1930-х рр. Автор на основі принципів історизму та об'єктивності оцінює ці дослідження, рекомендуючи їх для вивчення важливої проблеми історії України.

Ключові слова: *українська діаспора, політика радянської держави, зарубіжні автори, культура села.*

Важливу групу історичних досліджень становлять наукові праці з проблем державної політики у сфері освіти та культури українського радянського села 30-х років, які написали вчені української діаспори та зарубіжні автори. Праці вчених діаспори дуже різняться між собою за глибиною наукового аналізу. Їх значна частина (особливо 1950–60-х років видання) в більшості носить емоційний, агітаційно-пропагандистський антирадянський характер, у них недостатній науковий аналіз [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]. Звичайно, деякі факти з праць можна використовувати.

Основу зарубіжної україністики становлять фундаментальні дослідження. Найважливим серед них є «Енциклопедія українознавства» в 10-ти т., ред. В. Кубійович (Париж–Нью-Йорк, 1959). Зараз її перевидали в Україні. Видання містить значний фактичний і теоретичний матеріал про культуру українського села 30-х років: розвиток освіти, випуск українських книжок, журналів, роботу сільських клубів і бібліотек. Однак певні цифрові показники «Енциклопедії» дуже застаріли і вимагають перевірки й уточнення.

Ряд досліджень присвячено питанням розвитку культури України взагалі, в тому числі в період 1930-х років [9, 10, 11, 12].

Важливе значення для вивчення проблеми мають праці І. Майстренка. Автор аналізує розвиток українського села довоєнного періоду, в тому числі його культури. В них зроблено об'єктивний аналіз у багатьох випадках негативного, навіть трагічного впливу партійних рішень на розвиток української культури. Праці І. Майстренка містять важливий матеріал про розвиток освіти села, репресії серед українських письменників тощо [13, 14, 15, 16].

Історії України 20–30-х років присвячене спеціальне дослідження Є. Пастернака. В ньому автор використовує багато нового фактичного матеріалу, робить теоретичний аналіз становища культури села України довоєнного періоду, підкреслює колоніальну залежність радянської України від Москви, подає багато матеріалу про знищення української культури, зокрема погроми церков, ліквідацію їх майна, цінностей [17].

Фундаментальне дослідження соціально-економічних взаємовідносин України та Росії здійснив К. Кононенко. Автор аргументовано аналізує колоніальне становище наших земель у складі СРСР. Багато уваги присвячено розвиткові села в 30-ті роки, зокрема наслідкам масової колективізації в Україні. Показано грабіжницький характер імперії щодо українського села, зроблено висновок – колективізація відкинула наше село далеко назад, негативно відбилася на його культурному розвиткові. Цій же темі присвячені дослідження П. Голубенка, Д. Солов'я. Зокрема, Д. Соловей доказує упослідженість у розвитку української культури, зокрема науки, в період панування над Україною Москви. Левова частка фінансування йшла в Росію, видання в основній масі були російськомовними і т. д. [18].

Багато уваги колоніальному становищу українського села в Радянському Союзі присвячує в своїй книжці М. Прокоп. Автор аналізує причини українізації в нашій республіці, її позитивні наслідки для розвитку культури села. Однак імперська Москва не могла допустити розвитку залежних територій, йде на ліквідацію українізації. Ситуація значно погіршилась. Україна остаточно втратила навіть обмежену автономію [19].

Важливі проблеми розвитку української культури містяться в праці С. Яременка, В. Ревуцького [8]. Однак дослідники (традиційно для науковців діаспори) більше уваги приділяють розвиткові літератури в УРСР у 30-х роках, зупиняються на фактах нищення наших письменників, поступового витіснення української мови російською. Мало уваги вони звертають на розвиток освіти, зовсім не зачеплені проблеми культосвітньої роботи.

Політичні аспекти розвитку Української РСР періоду 30-х років знайшли своє відображення в монографії Т. Гунчака. Автор аналізує процеси винищення української інтеліґенції, вказує на трагічні втрати серед українських комуністів, спеціалістів сільського господарства республіки, вчителів [30].

Глибокий аналіз розвитку сільського господарства України під час проведення колективізації та після неї зроблено в монографії

Л. Лисенка. Автор приходить до висновку, що рівень життя українських селян на кінець 30-х років був гіршим порівняно з 1913 роком; ішла деградація їх соціально-економічного і культурного розвитку [20]. Важливим дослідженням є монографія Г. Костюка. В ній автор на підставі джерельних матеріалів переконливо доводить, що сталінізм в Україні був режимом репресій і терору. На переконання автора, радянський режим в УРСР був війною більшовицької держави з народом, в результаті якої значно потерпіла сільська культура.

Деякі проблеми культурного розвитку українського села в 30-ті роки знайшли своє відображення в дослідженнях ряду інших авторів та колективних монографіях. Зокрема, в праці С. Підгайного є багато цікавого матеріалу про репресії серед української інтеліґенції, в тому числі спеціалістів сільського господарства, письменників, науковців, учителів. Автор зробив детальний опис Соловків як своєрідного «центру української культури 30-х років». Він показав, як жорстоко розправлялась радянська влада з найобдарованішими представниками української інтеліґенції [22].

Важливе значення діяльності українських видавництв діаспори ще й у тому, що свого часу вони випустили ряд наукових досліджень, публіцистичних творів українських авторів, які в радянські часи проживали в УРСР і не мали змоги через свої прогресивні погляди там друкуватись. Ці дослідження відіграють важливу роль у вивченні 30-х років. Спираючись, як вони вважали, на істинне марксистське вчення В. Леніна, ці автори розкрили злочини, які творилися в часи сталінщини в селах України, що вело до страшної руйнації укладу життя його жителів, їх культури, моралі, свідомості. Вони відкрито заговорили про тотальну русифікацію українського народу, нищення нашої мови, що негативно відбилося на розвитку культури в цілому [23, 24].

Період 30-х років в історії СРСР, розвиток українських земель у цей період у тому числі культури села, цікавили зарубіжних дослідників. Твори цих авторів у роки існування СРСР радянські історики трактували однозначно – як «буржуазні», вороже налаштовані проти радянської влади, їх потрібно було обов'язково розвінчувати в кожному історичному дослідженні. Тепер слід віддати належне цим дослідникам. Їхні наукові праці становлять значну групу. Ми вважаємо за необхідне зупинитися тільки на основних, особливо важливих.

Найбільше зробив для вивчення історії українського села кінця 20–30-х років Роберт Конквест. У своїх дослідженнях він багато уваги приділяє розвиткові освіти на селі в часи колективізації та голодомору, становищу сільських спеціалістів: учителів, агрономів, голів колгоспів. Р. Конквест оперує значним фактичним матеріалом, що стосується становища дітей у роки колективізації та голодомору. Це важливо для нас при аналізі розвитку сільської школи [25, 26].

Важливим є також дослідження проблем тоталітаризму і геноциду в Україні Д. Мейса. Він стверджує, що тоталітарна система в першу

чергу нищила українців, їх культуру, як культуру найволелюбнішого народу СРСР [27].

Проблеми переходу до побудови комунізму в СРСР на рубежі 20–30-х років досліджували Ш. Фіцпатрік, О. Конор, Б. Раймонд. Вони вказували на трагізм для СРСР сталінської революції «зверху», яка знищила ринкові відносини, відкинула країну назад в усіх галузях, у тому числі в розвитку культури. Згортання НЕПу в епоху сталінізму було пов'язане з різкими змінами в культурній політиці, відмовою від бережливого ставлення до старої творчої інтеліґенції, переходом до політики грубого втручання в літературу, мистецтво, науку. Вчені роблять висновок: культурна політика і розвиток культури в 20-ті роки діаметрально відрізняються від 30-х років. Більшовицька диктатура 30-х років – природний наслідок традицій дореволюційної російської поліційної держави, її культурної відсталості [28, 29, 31].

Певний аналіз епохи сталінізму в СРСР зроблено в монографії Л. Беладі, Т. Крауса. Автори використовують нові фактичні матеріали, роблять цікаві висновки, важливі для цього дослідження. У монографії підкреслено: поворот кінця 20-х років – це свідома політика компартії на чолі зі Сталіним на побудову комунізму в СРСР. Україна в 30-ті роки вже не мала ніякої автономії, розвиток її освіти, в тому числі сільської, культмасової роботи, проходив лише в руслі рішень Москви, на догоду загальносоюзним інтересам [32].

Актуальні проблеми, пов'язані з причинами становлення в СРСР тоталітарної системи, диктатури Й. Сталіна, та їх негативний вплив на життя народів у новій радянській імперії у своїй фундаментальній монографії досліджує Р. Такер [33].

Проблемам 30-х років присвятили свої праці ряд інших зарубіжних авторів [34, 35, 36].

Таким чином, зарубіжні автори постійно працювали і працюють над дослідженням проблем культури українського радянського села 30-х років. Ці дослідження заповнюють значну прогалину в історичній науці, є важливим джерелом вивчення 30-х років.

Література

1. Запорожець А. Большевизм. – Буенос-Айрес, 1947. – 96 с.
2. Андріївський Д. Російський колоніалізм і Совітська імперія. – Париж, 1958. – 123 с.
3. Мак О. З часів єжовщини. – 1954. – 84 с.
4. Пігідо Ф. Україна під більшовицькою окупацією. – Мюнхен, 1956. – 143 с.
5. Злочини комуністичної Москви. – Видавництво Пролог, 1960. – 84 с.
6. Мазепинець І. Правда про наше минуле. – Рівне, 1942. – 69 с.
7. Николишин С. Культурна політика більшовиків. – Мюнхен, 1939. – 104 с.
8. Яременко С., Ревутський В. Нариси з історії української культури. – Едмонтон, 1984. – 183 с.

9. Українська культура. Зб. лекцій за ред. Д. Антоновича. – Подебради, 1940. – 244 с.
10. Історія української культури. – Вінніпег. – 163 с.
11. Сціборський М. Сталінізм. – Прага, 1942. – 84 с.
12. Соловей Д. Українська наука в колоніальних путах. – Видавництво Пролог, 1963. – 143 с.
13. Майстренко І. Історія компартії України. – Сучасність, 1979. – 184с.
14. Майстренко І. Сторінки історії компартії України. Ч. 1. – Нью-Йорк, 1967. – 211 с.
15. Майстренко І. Сторінки історії компартії України. Ч. 2. – Мюнхен, 1969. – 184 с.
16. Майстренко І. Національна політика КПРС в історичному розвитку. – Сучасність, 1978. – 184 с.
17. Пастернак Є. Україна під більшовиками. (1919-1939). – Торонто, 1979. – 249 с.
18. Соловей Д. Україна в системі совєтського колоніалізму. – Мюнхен, 1959. – 143 с.
19. Прокоп М. Україна і українська політика Москви. – Сучасність, 1983. – 154 с.
20. Лисенко Л. Сільське господарство України. – Видавництво ЗЧ ОУН, 1960. – 169 с.
21. У півстоліття радянської влади. – Перша українська друкарня у Франції. – 1968. – 123 с.
22. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. – Видавництво Пролог, 1947. – 89 с.
23. Дзюба Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація. – Сучасність. – 202 с.
24. Кошелевець І. Микола Скрипник. – Видавництво Сучасність, 1972. – 173 с.
25. Конквест Р. Жнива скорботи. – К., 1993. – 378 с.
26. Конквест Р. Великий терор. – К., 1993. – 184 с.
27. Мейс Д. Зачаровані кола ідола, або про тоталітаризм і геноцид в історії України // Літературна Україна. – 31.III.1990.
28. Фицпатрик П. Образование и социальная мобильность в Советском Союзе. 1921–1934 г.г. – Нью-Йорк, 1979. – 143 с.
29. Реймонд Б. Крупская и советское библиотечное дело. – Нью-Йорк, 1979. – 173 с.
30. Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст. – К., 1993. – 212 с.
31. Хоген Марк. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С. 98–101.
32. Белади Л., Краус Т. Сталин. – М., 1989. – 378 с.
33. Такер Р. Сталин. Путь к власти. – М., 1991. – 349 с.
34. Альбрехт А. Разве это социалистическое строительство. – Мюнхен, 1980. – 176 с.
35. Альбрехт А. Власть Сталина. – Мюнхен, 1987. – 144 с.
36. Пайпс Р. Російська революція. – Нью-Йорк, 1990. – 408 с.

PROBLEMS OF POLICY OF THE SOVIET STATE IN THE FIELD OF CULTURE IN THE UKRAINIAN VILLAGE IN 1930-TH IN RESEARCHES OF RESEARCH WORKERS OF UKRAINIAN DIASPORA AND FOREIGN AUTHORS

Y. I. Mandric
Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas,
15, Carpats'ka Street, Ivano-Frankivs'k, 76019, Ukraine,
ph. +380 (342) 57 23 90; e-mail: igp@nung.edu.ua
<mailto:igp@nung.edu.ua>

In the article there have been analyzed the works of Ukrainian diaspora scientists and foreign authors devoted to the rural culture of Soviet Ukraine in 1930-tieth. On the basis of historical methods and objectivity the author has evaluated these research works and underlined their significance for the investigation of the important problem in the history of Ukraine.

Keywords: *Ukrainian diaspora, policy of the Soviet State, foreign authors, rural culture.*

УДК 930.2 (477. 83 /. 86)
ББК 63. 3 (4 Укр)

«ХТО ВИТЕРПИТЬ ДО КІНЦЯ, ТОЙ ТАКИ БУДЕ!»: СПРОБА ІСТОРИЧНОЇ РЕҐЕНЕРАЦІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПІДПІЛЬНОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО СВЯЩЕНИКА ЯРОСЛАВА СІРЕЦЬКОГО

О. І. Єгрешій
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра історії України; 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

У науковій статті автор звернув увагу на дидактично-християнські мотиви приватного листування греко-католицького священика Ярослава Сірецького.

Ключові слова: *приватне листування, греко-католицький священик, Ярослав Сірецький.*

Однією з ключових проблем, що постають перед нинішнім суспільством, є, на наш погляд, проблема дегуманізації, втрата індивідуальної ідентичності, «сокровенності» особи. Масова культура, що наповнює повсякдення людини початку XXI ст., призводить до своєрідного уподібнення людей, формує «нового героя нового часу», що заради гедоністичного способу життя, легкого заробітку нерідко відмовляється від багаторічних традицій, цінностей, що формувалися століттями. До слова, нівеляцію традицій у сучасних умовах констатували автори історико-культурологічного видання «Прикарпаття, спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії» на чолі з головним редактором Миколою Кугутяком. Авторський колектив цією книжкою намагався якраз привернути увагу суспільства до тисячолітніх культурних надбань наших краян [4].

Ми вважаємо, що частково деструктивну роль у цих тенденціях відіграють засоби масової інформації, що виступають у ролі своєрідного вихователя, «дороговказа» молодих людей. У вирі нинішнього надінтенсивного життя іноді складається враження, що людина просто не має часу на те, аби «поглянути назад», прочитати книжку про історичне минуле своєї батьківщини, про спосіб життя своїх предків, їх усталені традиції тощо. Це видається другорядним, таким, що може в чомусь навіть зашкодити репутації, іміджеві сучасної ділової, прагматичної людини, що живе в умовах ринку. Словом, відома теза «історія – вчителька життя» в сучасних умовах, на наш погляд, втратила будь-який сенс, особливо це помітно в молодих людей. Ми вважаємо, що це є серйозною небезпекою втрати своєї ідентичності, руйнації архетипів історичного минулого. В цих умовах, на нашу думку, помітно зростає інтерес до дидактичної історії – історії, яка передусім учить.

У цій розробці ми торкнемося однієї із засадничих ознак галицько-українського суспільства, яка складалася впродовж століть – релігійності. Адже ніхто не заперечуватиме, що віра в Бога, дотримання норм християнської моралі в повсякденні для багатьох поколінь українців були загальноприйнятими і такими, що в жодному разі не повинні піддаватися ревізії і сумнівам. Симптоматично, що на Синоді Української греко-католицької церкви, який проходив упродовж 2–9 вересня 2008 р. у Брюховичах, що біля Львова, питанню секуляризації та релігійного індиферентизму сучасного українського суспільства відводили особливу роль. Наводились уривки з енцикліки Папи Римського Івана-Павла II – «Redemptoris Missio», де йшлося про євангелізацію в сучасних умовах, залучення до неї не лише священнослужителів, а й широкого кола суспільства, особливо тих людей, що можуть більшою чи меншою мірою впливати на народні маси. Пріоритетними євангелізаційними принципами проголошувалися: свідчення, проповідництво, інкультурація, «наповнення християнською вірою повсякденного життя» та діалог [3, с. 1]. Думається, що науковці-історики через екскурси в історичне минуле, акцентуючи увагу передусім на повчальних сюжетах релігійно-церковного життя, спроможні принаймні якоюсь мірою реалізувати окреслене.

Крім того, ми вважаємо, що такі наукові й науково-публіцистичні розробки з релігійної проблематики мають право на існування, йдуть у руслі останніх тенденцій історичної науки нинішньої доби. Адже не секрет, що останніми роками в середовищі науковців гуманітарного спрямування помітно зріс інтерес до вивчення історичної людини, досліджень життя суспільства в усіх його проявах, антропологізації історії тощо [1]. Разом з тим останнім часом на сторінках вітчизняних наукових видань з'являється інформація про вивчення доль не лише видатних осіб, а й пересічних людей. Так, наприклад, у Києві 5 червня 2008 р. відбулася наукова конференція, котра мала назву «Великі і «малі» українці: особа в історії і сучасності». У своїй науковій доповіді директор Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. Вернадського Володимир Попик говорив про потребу ширшого вивчення життєдіяльності якраз «малих» українців. А провідний науковий співробітник цього ж інституту Світлана Ляшко на прикладі вивчення життєдіяльності українського вченого і громадського діяча І. Забєліна переконливо аргументувала, що «життя людини глибше, ніж його життєпис».

Причому видається, що така постановка проблеми не звужує, не спрощує дослідження, а, навпаки, розширює й урізноманітнює його. Наприклад, українська дослідниця Ольга Коляструк, котра є авторкою низки статей, зокрема методологічного характеру про історію повсякденності, зауважує, що історикам варто скеровувати свої дослідження на способи життя й екстремального виживання людей в умовах війн, революцій, терору, голоду тощо [6, с. 180].

Ще один український історик повсякденності Олександр Удуд пе-

реконує, що історія повсякденності – це перш за все процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя [9, с. 383]. Інший відомий український історик Віталій Підгаєцький, котрий оперує терміном «мікроісторія», вважає, що мікроісторія – це не розглядання дрібниць, а розглядання у подробицях. Свою увагу, підсумовує вчений, мікроісторія звертає саме на дослідження унікальних об'єктів, які можливо «роздивитися» лише на фоні масових явищ і процесів [8, с. 368].

Звичайно, щоб реґенерувати життя «непримітних» чи «малих» людей минулого, варто з особливою увагою ставитися до джерел особистого походження – приватних листів, щоденників, нотаток для пам'яті тощо. Для історії повсякденності це безумовно незамінні історичні пам'ятки, бо ці першоджерела, на думку вже згаданої Ольги Коляструк, здатні «вихопити з життя такі факти, які з офіційних позицій уже не помічаються», і тому їх не беруть до уваги при аналізі [7].

Як уже зазначалося, на часі також звернути увагу на особливий напрям історичних знань – «дидактичну історію». Ми переконані, що слід активніше звертатися до історичного минулого з метою використання позитивного досвіду життєдіяльності наших предків. Іншими словами, сучасному поколінню українців, на нашу думку, варто більше вчитися у минулих поколінь, а це дещо урізноманітнює пошукову роботу дослідників. Робота в річищі цього напряму потребує, так би мовити, «цілеспрямованого» відбору фактичного матеріалу з прицілом на певний «повчальний сюжет».

У цьому ключі пізнавальними можуть видатися дослідження повсякденного життя греко-католицьких священиків, котрі після Львівського собору 1946 р. не підписали православ'я, а й надалі проводили активну душпастирську роботу, що в силу дуже несприятливої тогочасної суспільно-політичної обстановки небезпідставно сприймається нині як подвижництво. Таких священиків іноді називали «пуграми», тобто підпільними українськими греко-католиками *(від перших чотирьох літер)*. Щоправда, видається, що цей термін не усталений і незагальновживаний. Додаймо також, що у своїй розвідці ми сперлися на приватні листи підпільного греко-католицького священика Ярослава Сірецького, адресовані його родині – батькові, також греко-католицькому священикові, Антону Сірецькому, матері – Софії Сірецькій, старшому братові – Любомирові, юристові за фахом, та молодшій сестрі Марії. Їх у травні 1950 р. радянські органи влади депортували на Далекий Схід. На щастя, збереглося листування між ними, що і становить основу джерельної бази нашого дослідження. Попри певну однoплановість, ці першоджерела мають велике пізнавальне значення, оскільки дають можливість реконструювати повсякденне життя як цього «пугра» (послуговуватимемося цим терміном), так і його родичів спецпереселенців. До того ж ці історичні джерела друкуватимуться вперше. У цій розвідці ми акцентуватимемо на окремих сентенціях християнського змісту, котрі, на нашу думку, мають виразне дидактичне повчальне забарвлення та яскраво ілюструють багатий внутрішній світ, глибоку християнську віру цього священика як окремого представника підпільної греко-католицької церкви. Додаймо, що йтиметься тільки про листування впродовж двох років – 1950 і 1951.

«Прошу не забувати, – читаємо в одному з листів – яку величезну вартість має терпіння терпеливо перенесене і без спротиву Божій Волі а ще терпіння за св. Божу справу !! Коби Бог поміг не змарнувати тої нагоди, яка не кожному дається» [1, арк. 12]. Гортаючи листи Я. Сірецького, відчувається, що для цієї людини терпіння мають якусь особливу вагу, що життя в терпіннях удосконалюють людину, наближають її до осягнення надважливих християнських істин. На цю думку наштовхують такі авторські тези, що зустрічаються в листах: «Я в своїй скромній голові розрізняю два основних види терпінь. Як покуту – винагороджуюче, та друге …заслугуюче, яким можна виєднати в Бога прямо недосяжних ласк дух. *(духовних – О. Є.)* та матер. *(матеріальних – О. Є.)* для себе, ближніх живих та в чистилищі, для Церкви, народу … Коли б я був певний, що моє терпіння другого роду, тоді ніяк не годиться йому противитись, ані лякатися його, хоч би було від найтяжчого ворога, чи свого найближчого. А коли воно першого роду, тоді вже ніяк не годиться йому противитись, а не зате дуже треба боятися, що в міру нових провин покута не буде ані меншати, ані кінчитися тоді, як ми це собі у своїх головах оглядаємо! .. Ось пару думок для "академічних" розважань» [1, арк. 23]. Ніхто не заперечуватиме, що в нашому повсякденні ми зустрічаємося з різноманітними терпіннями, стражданнями, іноді кривдами. Очевидно, не варто перейматися, так би мовити, мотивами, природою цих терпінь, бо це не є і ніколи не було в компетенції вірян, але застановлятися над сприйняттям і ставленням до цих переживань і терпінь, на наш погляд, все ж варто. Адже від конкретної людини залежить чи окремі прикрощі озлоблять її, чи навпаки – зміцнять у вірі.

В іншому листі читаємо: «Не перестаю у своїх молитвах згадувати Вас та поручати Божій опіці у кожній Сл. Б. *(Службі Божій – О. Є.)* Ви щасливіші та більшу нагороду відберете, бо більше терпите!» [1, арк. 19 зв.].

Листи виразно засвідчують глибоку віру священнослужителя. Складається враження, що головна мета «пугра» – «віддання себе» в руки Божого провидіння, сповнення на ньому Божої волі. Це нібито буде запорукою його душевного спокою, миру, гармонії. Саме так трактуємо такі висловлювання священнослужителя в листі від 19 квітня 1951 року: «…Але не за символікою його ясної радісної побіди над силами темряви, а за голосним і таким авторитетним підтвердженням тої правди, що так, як Бога не вб'є ніхто ніколи, так ніколи не вб'є ніхто Божої правди та його найсвятішої Волі!! …Тому хай Бог і його святі обітниці потішають Тебе *(Лист адресований рідному братові Ярослава – Любомирові – О. Є.)* тай договорять те, чого я тепер не можу сказати так із-за своєї немочи як ще чомусь …Хто витерпить до кінця, той таки буде! … От саме

того видержання, доброго християнського видержання під хрестом до кінця бажаю тобі дуже щиро з цілого серця!» [2, арк. 60 зв.].

Листи дуже добре передають ментальність післявоєнної доби. Адже йдеться про людей, котрі виховувалися в період Другої Речі Посполитої, тобто в часи, коли між християнськими формою та змістом не було такої катастрофічної різниці, котра спостерігається в сучасних умовах. Відчувається, що християнські цінності становили дійову основу життя священиків тієї пори.

Визначальну роль у збереженні внутрішнього спокою священнослужитель відводить молитві. Так, у одному з його листів ідеться: «Лише треба цілковито та з найбільшим довір'ям здатися на Божу Волю та якнайбільше молитися! Коби то люди зрозуміли, як дуже до молитви потрібна надія та чиста невинна душа…» [1, арк. 19]. Видається, що в сучасних умовах більшість людей недооцінює поважну роль молитов, уважаючи їх ознакою слабкості, несучасності, невідповідності сучасним реаліям повсякдення тощо. Разом з тим молитва, на наш погляд, навпаки, є ознакою сили, свідченням того, що насправді віруюча людина не долає життєві труднощі сама, а може спертися на всемогутнього Бога.

Вражають сповнені великої довіри до Божого Провидіння такі рядки: «Моліться якнайбільше … Страхи та розпуку лишім для тих, що не знають, або забули слова св. Ап. Павла, що "всьо можу в укріпляючім мене Ісусі…"» [1, арк. 47]. Або ж: «Лиш безнадії прошу не піддаватися, та чорним думкам!» [1, арк.24].

Читаючи листи священика, його окремі нотатки для пам'яті, мимоволі ловиш себе на думці, що повсякденне життя цього «пугра» було сповнене великих небезпек, різноманітних прикрощів та негараздів. Склалося враження, що священик постійно жив із «задньою» думкою про свій можливий арешт, про постійні переслідування радянськими спецслужбами підпільних греко-католицьких священиків. Принаймні на такі думки наштовхують такі його слова: «Прошу молитися, щоби поряд всіх прикростей та хрестів мати силу й терпець ще й той двигати на своїх плечах!! Писав би якусь "психологічну" повість, або бодай щоденник, коби більше часу і спромоги! Спостерігати такі явища збоку мабуть навіть інтересно, але бути грачем у тій страшній анормальній грі ще більше ніж страшніше!» [2, арк. 24 зв.].

Звісно, що доволі важко людям, котрі живуть на початку XXI ст., цілісно відобразити етнос (стиль життя), ментальність, збагнути цінності людей далекої післявоєнної пори. Очевидно, що й приватні листи не спроможні цілковито відобразити епоху. Тим більше, що йдеться радше про особистісний індивідуальний вимір, а не широкий зріз. Однак такі «вилазки» в історичне минуле, на нашу думку, є як ніколи доречними. Вони допомагають відтворити дещо призабуті істини, що ще кілька десятиліть тому були по суті загальноприйнятими.

Наостанок пропонуємо дуже промовисті рядки підпільного душпастиря: «В першу чергу якнайбільше ласки Божої та повного віддання Себе Божій Волі у всім – і найбільшім і найдрібнішім. Нехай терплячий і тріумфуючий Ісус Христос навчить і допоможе мужньо пройти ту страсну дорогу та гідно і добре заслужено зустрінути кращі дні !!» [2, арк. 60 зв.].

Ми розуміємо, що запропонований стиль викладу статті не належить до традиційних – історично-наукових, рясніє численними цитатами, найпевніше не завжди обґрунтованими авторськими розмірковуваннями, але ми прагнули виокремити найзнаковіші сентенції цього підпільного священнослужителя, сентенції, які мають, на наш погляд, виразне дидактичне наповнення. Через це ми прагнули найбільше зберегти «прямої мови», де іноді навіть пауза у вигляді трьох крапок чи знак оклику мають велике значення.

Ні в якому разі не хочеться бути ментором, але чомусь жевріє думка, що подібні християнські сентенції, які нині сприймаються як щось доволі далеке й «екзотичне», мають у сучасних умовах серйозне значення. Наважмося на припущення, що іноді змістовна, вчасно запропонована фраза може докорінно змінити мислення людини, а отже до певної міри і її життя. Щоправда, знову ж таки ми аж ніяк не претендуємо на категоричність висловлювань.

Література

1. Приватний архів родини Сірецьких. Фонд 1, опис 1, справа 35 (Листи Сірецького Ярослава Антоновича Сірецькому Антону Маркеловичу, Сірецькій Софії Володимирівні, Сірецькому Любомиру Антоновичу, Сірецькій Марії Антонівній 20 липня 1950–30 грудня 1950 рр.). – Аркуші 1–83.

2. Там само, спр. 36 (Листи Сірецького Ярослава Антоновича …. за 1951 р.). – Арк. 1–164.

3. Підсумки Синоду УГКЦ // Нова зоря. – 2008. – №37. – 19 вересня.

4. Прикарпаття спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання. Автор ідеї та гол. редактор Микола Кугутяк. – Львів: Манускрипт-Львів, 2006. – 567 с.

5. Алексієвець М. Українська історична біографістика: нове бачення // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль, 2005. – №2. – С. 4–6.

6. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // Український історичний журнал. – 2007. – №6. – С. 174–184.

7. Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності // Український історичний журнал. – 2008. – №2. – С. 145–153.

8. Підгаєцький В. Мікроісторія: варіант окреслення пізнавального простору у прикладенні до історії України XX ст. // Матеріали V конгресу МАУ. – 2005. – С. 368–371.

9. Удод О. Методологічні проблеми історії повсякденності // Матеріали V конгресу МАУ. – 2005. – С. 381–ь385.

«WHO STANDS TO THE END THOSE WILL SURVIVE!»: ATTEMPT OF HISTORY REGENERATION OF EVERYDAY LIFE OF UNDERGROUND GREEK-CATHOLIC PRIEST YAROSLAV SIRETSKY

O. I. Yegreshiy
PreCarpathian National University by V. Stefanic
Ivano-Frankivs'k, Shevchenko Street, 57, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine

In the scientific article the author paid attention to the didactic-christian reasons of Greek-Catholic priest Yaroslav Siretsky's private correspondence.

Keywords: *private correspondenc, Greek-Catholic priest, Yaroslav Siretsky.*

УДК 94 (477)

ГАЛИЦЬКИЙ КОРОЛЬ КОЛОМАН І ТА ПРОЦЕСИ ПЕРШОЇ ПОЛІТИКО-РЕЛІГІЙНОЇ УНІЇ В ГАЛИЧИНІ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIII СТОЛІТТЯ

В. С. Ідзьо
Український Університет, Москва
www.u-u-m.boom.ru, E-mail: vsidzo@mail.ru

У статті з'ясовується проблема феодальної війни в Галичині, яка привела до захоплення цієї складової частини Русі-України угорськими та польськими феодалами. Основний акцент концентрується на утворенні Галицького королівства, першому королі Коломану І та процесах першої політико-релігійної унії в Галичині в першій чверті XIII століття.

Ключові слова: *Русь-Україна, Угорщина, Польща, Галичина, Галицьке королівство, Галич, король Коломан І, Галицький, король Галичини Коломан І.*

Утворення Галицького королівства пов'язується з вокняжінням боярина Володислава Кормильчича з волі угорського короля Андрія II. В той час, коли Андрій II воював у власній країні із своїми вельможами, Володислав Кормильчич настільки укріпився в Галичині, що зумів відбити напад не тільки руських князів, але й могутнішого краківського князя Лешка, що й заставило останнього на дипломатичний хід проти Володислава.

Як наголошує Галицько-Волинський літописець: «Не змігши прийняти Галича, Лешко краківський звертається листом до короля угорського короля Андрія: «Не гоже боярину князювати в Галичі. Та візьми-но дочку мою за сина свого Коломана і посади їх в Галичі» [10, с. 729-731; с. 161–167; с. 130–142].

Як бачимо, зміцнення Володислава дуже налякало польського князя Лешка і заставило останнього дипломатичним шляхом усунути боярське правління в Галичині. Причин наполягати на зміщенні Володислава в польського князя було предостатньо.

Із свідчення польських джерел нам стає ясно, що жителі Кракова теж повстали проти свого князя. Можна вважати, що наявність галицької боярської республіки мала вплив на розвиток подій у Польщі, що може говорити факт виступу краківських вельмож проти князя Лешка, що заставило краківського князя шукати швидкого виходу з тяжкого становища. І вихід був знайдений, і саме він привів до утворення Галицького королівства. Сама пропозиція краківського князя з перетворення Галичини на окреме європейське Галицьке королівство дуже сподобалася угорському королеві Андрію II, однак він, розуміючи реалії, не поспішав заміняти правління Володислава в Галичині.

Польському князеві, як наголошує сучасний український М. Ф. Котляр, довго довелось вести переговори, щоб переконати угорського короля піти на такий «зухвалий перед усіми князями Русі» крок. Однак внаслідок бажання бачити свого сина Коломана королем Галичини і довгі переконання в цьому феодальної верхівки Польщі все це дозволило угорському королеві схилитися до угоди, згідно з якою боярин Володислав мав бути усуненений від влади в Галичині, а його син Коломан стати першим королем Галицьким.

Загалом формально обидва володарі ніби знову піклувалися про Романовичів, що дало останнім право зайняти Володимир як компенсацію за Галичину, однак щодо вирішення долі останньої, то Романовичів тут немовби не існувало, вона без їх згоди була поділена на Спіській нараді між Угорщиною і Польщею. При зустрічі Андрія і Лешка в м. Спіші в 1214 році був укладений договір з багатьма пунктами й умовами. Ось головні з них: Трирічну польську княжну Соломею було обвінчано з угорським королевичем Коломаном. Унаслідок цього шлюбу, який благословив Папа Римський, створювалось Галицьке королівство, на чолі якого повинна була стати угорсько-польська династія. План включення Галицького королівства в західноєвропейський світ зайшов так далеко, що Андрій II, що був тісно зв'язаний з папським престолом, звернувся до папи Інокентія III з проханням доручити угорському архієпископові «помазати» угорського принца Коломана на короля Галичини. За це папі обіцяли включення Галицького королівства в лоно союзу католицьких держав і запровадження унії Галицької церкви з Римською. Папа погодився і через певний час – узимку 1215 року Коломан був коронований на короля Галичини. Як компенсацію за утворення королівства Галицького польський князь згідно із Спіською умовою отримав західну Галичину з її стародавнім центром Перемишлем. Окрім угоди, Лешко краківський утримував захоплені раніше забузькі землі: «Берестя, Угровськ, Верещин, Стовп'є, Комів». Зважаючи на прихильну до Романовичів європейську громадську думку і загальне співчуття законним володарям України-Русі, союзники повернули їм місто Володимир, що стало важливим політичним актом у подальшому утвердженні Романовичів на Волині [7, с. 49–50; с. 130–142].

М. С. Грушевський з цього приводу вважав, що хоча Лешко й Андрій забрали собі Галичину, однак змушені були зробити вигляд, що підтримують права княгині Анни на Волинське князівство і посадити у столичному Володимирі Данила [1, с. 19–20]. Таким чином, актом Спіського договору Українська держава була розділена на ряд князівств, які опинилися: Галичина – під угорським, Волинь – під польським протекторатом. З однієї її основної частини її розчленителі взагалі утворили незалежну Галицьку державу з угорсько-польською правлячою династією на чолі. Слід зауважити, що з проектом поділу «Романової держави» виступив не угорський король, який до цього часу вважав Українську державу за васальну від Угорщини і з цього приводу опікувався Романовичами, а Лешко краківський, який за будь-яких обставин намагався

вижити Володислава з Галичини, що і спричинило Спіську угоду. Як бачимо, ініціатором Спіського договору була польська знать. На думку М. С. Грушевського, його автором був краківський каштелян Пакослав, якого наш літопис називає «другом Романовичів» [1, с. 30–31]. Радянський дослідник В. Т. Пашуто вважав, що княгиня Анна в особі каштеляна Пакослава мала дорадника і друга при краківському дворі, послугами якого, звичайно не безкоштовними, користувалася у скрутний для себе час. Власне він як впливова особа при дворі Лешка виклопотав Володимир для Романовичів, що було важливою дипломатичною перемогою, яку не можна неодоцінити, якщо розглядати її через призму подальших фактів і тих обставин, що договір у Спіші виявися нетривким і колишні союзники, що так ретельно розробили план розподілу староукраїнської держави, стали найлютішими ворогами. В тому ж році Андрій II за намовою галицьких бояр повважав, що його син король Галичини повинен володіти усією Галичиною і відібрав у польського князя західну Галичину з її основними центрами Перемишлем і Любачевом [9, с. 200–201; с. 130–142].

Допоки тривали широкомаштабні переговори з втілення спіського проекту, малолітня польська княжна Соломея стала дружиною угорського королевича Коломана, перебувала при угорському дворі і з радістю чекала на благословення папи Інокентія III. В цей же час унаслідок широкомасштабних переговорів, які проходили за прямої участі римської курії, було вирішено ліквідувати боярське правління Галичиною. У зв'язку з цим у Галичину було вислане велике військо, яке прийняли з радістю бояри. Володислав, очевидно, не чекав будь-яких злих намірів угорського короля Андрія II, не чинив спротиву, натомість був схоплений і висланий в Угорщину, де, як наголошує літописець і помер у засланні.

У цей час, як бачимо з аналізу сукупності джерел, Галичина своїми соціально-економічними відносинами, політичним улаштуванням була готова на перетворення незалежного Галицького королівства. Вона як економічно, так і політично більше тяжіла до Заходу, знала його політичний устрій і нічого не бачила поганого для утвердження цього ладу у своїй країні. Особливо безболісно в Галичині утверджувалися порядки угорського королівства, і саме після того, як угорський король видав у 1222 році для своїх вельмож так звану «Золоту буллу», яка надавала управителям великих і середніх латифундій широкі права і привілеї при королівському дворі. Дана булла поширювалася і на галицьких бояр, проугорська партія яких, а інколи і вся корпорація галицьких бояр ставили Галичину в номінальну залежність від угорського королівства. Політична діяльність галицьких бояр у своєму політичному житті спиралася на постулати «Золотої булли» угорського короля Андрія II, які використовували у політичних змаганнях з руським князями. Наданням таких привілеїв галицьким боярам угорський король Андій II прив'язував Галичину до політичної системи Угорського королівства і союзу католицьких держав узагалі, що було його головним завданням і одним з ос-

новних напрямків східно-європейської політики [5, с. 229–262; с. 137–171; с. 48–51; с. 48–51; с. 171–195; с. 222–228; s. 141–145].

З цього приводу слушним здається судження Д. Зубрицького, який вважав, що зростання політичного впливу Угорського королівства в Галичині можна пояснити політичною і торгово-економічною стабільністю в цій країні. Феодальні війни в Україні-Русі, зокрема в Галичині і на Волині, приводили до хаосу, дестабілізації міжнародної торгівлі як основного джерела доходу скарбниці бояр і князів і заставляли бояр і торгово-економічну знать переходити під протекторат Угорського королівства [2, с. 60–61]. Російський дослідник В. М. Татищев відзначав, «що ненависть до руських князів Ігоревичів, які непорядно жили, за країну не дбали, багатьох жінок і чесних дівиць ґвалтували, багатьох знатних звинувачували невинно і доми їхні розграбовували, а самих згодом убивали без суду, утвердженого в Галичині, заставила галицьких бояр Галичини просити угорського короля посісти їхній престол або утворити з Галичини окрему державу – Галицьке королівство й утвердити на престолі галицькому його сина Коломана». Як показує хід політичних подій, не дивлячись на те, що бояри просили короля взяти під протекторат Галичину, сам угорський король не поспішав втручатися у феодальну війну в Україні-Русі. Він бачив, що великі феодали староукраїнської держави ще досить могутні. Утверджені торгово-ремісничою знаттю в Галичині, Ігоревичі як законні спадкоємці Ростиславової династії з точки зору феодального права не давали угорському королеві можливості включатися у боротьбу за галицький престол. Король на цьому етапі обмежився переговорами, які проводив з галицькою знаттю щодо релігійної унії, яка, на думку короля, повинна стати ґарантом політичної стабільності. Однак переговори про віру затяглися, наголошував В. М. Татіщев, зате питання протекторату Галичини і вигнання Ігоревичів було з часом схвалене угорським королем. Він, надавши галицьким боярам усю повноту повноважень для розв'язання цього питання, яке виражалось у наданні чотиритисячного війська з воєводами, сам особисто вирішив не втручатися у хід політичної війни в Україні-Русі. Галицькі бояри з угорським найманцями, прийшовши таємно до Галича, так, що Ігоревичі про це не знали, й ув'язнивши останніх, зчинили над ними суд. Згідно з вироком суду їм інкримінували звинувачення за декількома пунктами галицького законодавства:

пункт 1-й – недотримання «ряду» – договору про управління Галичиною, який був клятвено завірений Ігоревичами, що вони будуть управляти Галичиною за дорадою галицької боярської думи;

пункт 2-й – убивство бояр без суду і розграбування їхнього майна, що заборонено старогалицькими законами;

пункт 3-й – ґвалтування жінок і дівиць, що було заборонено і не відповідало нормами християнської моралі.

За злочини такого роду князів Ігоревичів присудили до повішання. Перед усім Галичем і гостями міста звинуватили Ігоревичів як лютих кримінальних злочинців, порушників норм феодального права і феодальної моралі. За вироком суду, все награбоване Ігоревичами майно було роздано сім'ям потерпілих, тисячу гривень було відіслано угорському королеві як подяку за допомогу. Також до Буди була відряджена делеґація, яка повинна була прохати короля, щоби він посів галицький престол. Король угорський, отримавши повідомлення, що «галицькі принци і барони» з князями своїми учинили, обласкав їх і внаслідок довгих переговорів домовився з ними, що вони сина його Коломана можуть взяти собі у володарі, а він попросить папу й утворить для них, бояр, окреме Галицьке королівство, а про віру, сказав він, ми поговоримо трохи пізніше, коли пізнаємо всі істини і винесемо ухвалу. На цьому наголошує російський дослідник В. М. Татищев, спираючись на джерела, які до нас не дійшли. Переговори були закінчені. Їхнім вінцем було підписання угорсько-галицького договору на право утворення Галицького королівства і на правління Коломана як законного володаря Галичини. Після підписання договору, за яким королевич Коломан повинен був стати галицьким королем Коломаном I, Андрій II вислав свого сина в Галич. Джерела свідчать, що прибулого угорського принца Коломана галичани зустріли з великою честю біля міста і посадили на галицькому престолі, і коронували на короля Галицького [12, с. 186–188; с. 130–142;]. Такий новий державний статус Галицького князівства виділяв його в незалежну центральноєвропейську державу, коріння якої слід шукати в незалежному хорватському князівстві до часу приєднання його в 993 році внаслідок відомої за київських джерел хорвато-руської війни. Сукупність джерел дає право наголошувати, що Велика чи Біла Хорватія – стародавня Галичина була приєднана до Київської Русі в 993 році і внаслідок політичного розвитку почала становити з кінця X століття одну із складових частин староукраїнської держави, яка під впливом політичних, соціально-економічних і культурних надбань кристалізувалась у Галицьку Русь, політичну могутність якої ми спостерігаємо з часу вокняження в Хорватії київської династії князів Ростиславовичів [3, с. 107–126].

Утворення Галицького королівства на початку XIII століття немовби знову, на новому витку історії, кристалізує державне ядро навколо Галича за західноєвропейським зразком, яке в подальшому стане домінантою у кристалізації староукраїнської держави від Дніпра до Карпат у часи українського володаря України-Русі Романа і його сина Данила. Однак таке гучне політичне утвердження угорського королевича в Галичині було короткочасним і не припинило, а тільки продовжило феодальну війну в Україні-Русі. Народ віддав перевагу угорському правлінню заради припинення феодальної війни в Галичині. Галичани вважали, що протекторат угорського королівства стабілізує торгово-економічні відносини, що на початковому етапі правління Коломана і сталося. Однак утвердившись, галицький король Коломан I, окрім стабілізації торгово-економічних відносин, вирішив «стабілізувати і релігійні відносини із Західною Європою», тобто провести і релігійну реформу, яка практично ще не мала реального ґрунту і потребувала часу для її впровадження. Однак намовлений визначними галицькими сановниками

король Коломан вирішив провести релігійну реформу дуже швидко. Йому здавалося, що це питання можна розв'язати внаслідок заміни священнослужителів православних на латинських. Не слід виключати однак, що якась частина Галича, можливо, бояри, була християнами латинського обряду, що нам підтверджує лист угорського короля Андрія II до Папи Римського, що «галицькі принци і барони готові приступити до унії з апостольською церквою, лиш би їм не забороняли їх стародавні обряди». Очевидно, й сам галицький король Коломан, посідаючи галицький трон, зобов'язувався вихреститися в православ'я або по крайній мірі не порушувати обряду грецького, про що свідчать джерела, які не дійшли до нас, використані В. Н. Татіщевим, які наголошують, що за порушення «Ряду з Галичем і впровадженням латинників» Коломана було вигнано руськими князями з Галичини. Ці свідчення хоч поверхово, однак дають право наголосити, що з Коломаном галичани теж укладали ряд-договір, який зобов'язував усі сторони його дотримуватися [12, с. 186–188; 130–142].

Однак сукупність фактів дає право говорити, що Коломан, ставши королем Галичини, спочатку не втручався у релігійні справи і спокійно сидів, приглядаючись до своїх нових підданих, як висловився М. Ф. Котляр «опосередкованому королівстві» [7, с. 52–53; с. 107–130–142].

Першорядне питання, яке постало на очолюваній ним боярській думі, – це питання складової частини Галицького королівства – Перемишльського князівства, яке згідно зі Спіським договором перейшло до Польщі. Сукупність джерел дає нам право наголошувати, що таким становищем були незадоволені як бояри, так і сам галицький король Коломан І. Зміцнення позицій Коломана, його підтримка галицькими можновладцями привели його взимку 1215 року до офіційної коронації на короля Галичини. Така нова політична реалія уже короля Галичини Коломана І не дозволяла останньому віддавати частину своєї Галицької держави навіть союзнику, навіть тестеві. Хоча офіційно між угорським королівством і польським великим князівством був підписаний договір про розділення Галичини, який по коронуванні Коломана утратив свою силу. Король Коломан, наголошують угорські дослідники, і чути не бажав, щоб частина його держави перебувала в руках поляків, з цього приводу він слав до батька найвизначніших із галицьких бояр з проханням допомоги йому в питанні повернення Перемишльського князівства до Галицького королівства. Щоб виправдати факт порушення Спіського договору і втручання угорського королівства у внутрішні справи Польщі, угорські історики ще в XIX столітті писали: «Офіційно між угорським королем Андрієм II і краківським князем Лешком був підписаний договір, який угорський король виконував, але ж галицький король Коломан І, частина земель якого перебувала в поляків, не підписував ніяких договорів і не мав перед поляками ніяких зобов'язань, і, дорадженний галицькими баронами і принцами, бажав тільки одного – цілісності своєї Галицької держави. Його батько, угорський король Андрій II, рев-

но дотримуючись договору, самочинно не виступив на чолі свого великого війська проти поляків, однак це завадило йому поставити це ж військо під стяг «Штандарт» з великою Чорною Галкою, уже в короні, державний стяг галицького короля Коломана І, і останньому відібрати у поляків Перемишльське князівство, не порушуючи договору між Польщею і Угорщиною» [4, с. 40–75; с. 123–147; s. 141–145]. З цього приводу галицький літописець зазначав, «що Андрій II забажав володіти усією Галичиною для сина», а це значить, наголошував радянський дослідник В. Т. Пашуто, що Спіський договір виявився нетривкий. У цьому ж році після утвердження і коронації Коломана в Галичі Андрій II за намовою галицьких бояр вирішив, що галицький король повинен володіти всією Галичиною і відібрав Перемишль і Любачів у поляків. До війни не дійшло, бо угорська армія була явно сильнішою, і польський князь вдався до різного роду інтриг, щоб припинити володарювання юного короля Коломана в Галичі [9, с. 200–201; с. 130–142]. Отже, як бачимо, в перший рік правління галицького короля Коломана І була досягнута велика політична перемога, Галичина знову стала єдиною в етнічному і політичному розумінні, а накинута на неї роз'єднувальна Спіська угода скасована. Така політична стратегія юного галицького короля могла проводитися тільки за безпосередньої участі галицького боярства, на яке з 1215 року спиралися у своїй східній політиці угорські претенденти на галицький престол. Добившись єдності Галичини, король Коломан І і галицька боярська верхівка, яка його оточувала, вирішили зайнятися релігійною реформою. Як зауважував російський історик В. М. Татищев, посівши галицький трон, Коломан прикликав до себе двох єпископів католиків, які стали навчати галичан істинної віри, яку принесли їм із Риму, та галичани до католицьких місіонерів не прислуховувались і їх проклинали, хоча король Коломан різними способами – то утисканнями, то ласками примушував руське духівництво і знать до унії. Вельможі галицькі і єпископи, терплячи латинників, говорили своєму королеві, щоби він по обіцянках своїх і заключному договорові був королем у Галичині за законами і релігією руською, а унію, яку він запровадив, скасував і священиків латинських вигнав. Та король галицький, вельмож своїх не слухаючись, утверджував у Галичині католицьку віру (єпископію) і слухати не хотів про скасування унії. Це привело до того, що галицькі вельможі почали ображатися на свого короля, особливо після того, як дві головні церкви Галича були передані прихильникам унії, а православного єпископа вигнано з них. Та слід зауважити, що серед оточення короля Коломана було багато бояр, які завзято помагали своєму королеві Коломану впроваджувати унію в Галичині, за що отримували ще більші маєтності, титули і дарунки. Цих вельмож угорські джерела титулують «галицькими принцами і баронами». Така непродумана релігійна реформа короля Коломана хоча мала певні результати з насильницького впровадження католицизму в Галичині, однак і викликала незадоволення серед частини бояр, торгово-ремісничої знаті і народу. Багато за протидію унії, наголошував В. М. Татищев, спираючись на

джерела, які до нас не дійшли, «було покарано, інші прийняли її через страх, інші через дари і ласку. Однак через насилля, перша унія в Галичині закінчилась поразкою її організаторів» [2, с. 189–190]. Хоча в Галичині під час правління Коломана припинилася феодальна війна і здавалось, що настала вже політична й економічна стабілізація, однак неправильний підхід до розв'язання питання релігійної реформи привів не тільки до краху самої унії, а й до припинення реформування Галицького королівства за західноєвропейським зразком. Правляча еліта Галичини й Угорщини реформування короля Коломана і його проугорської партії бояр сприймала як волевиявлення всього народу. Щоправда, причина такого розуміння проблеми була, адже Коломана при вступі на галицький трон підтримали всі верстви галицького суспільства, що давало право угорському королеві Андрію II писати папі Інокентію III, що «посадження Коломана на короля Галичини і злучення Руської Церкви з Римсько, це волевиявлення усього народу». Документи свідчать, що вже в перший рік володарювання короля Коломана в Галичині в 1214–1215 роках, Андрій II поспішно писав папі, що «народ і барони галицькі всі виклопотали для себе у нього сина Коломана собі у королі і бажають приєднатися до Римської Церкви з єдиною умовою, щоби папа не відміняв їх стародавніх обрядів і дозволяв їм відправляти служби божі на мові слов'янській». Таким чином, поспішність Андрія II у своїй східній політиці очевидна – видаючи бажане за реалії, він спав і бачив свого сина на галицькому престолі. Папа, очевидно, теж вважав за перемогу католицького світу посадження на короля Галичини угорського принца Коломана. Як тільки, наголошував російський дослідник М. Н. Карамзін, архієпископ Гранський іменем Інокентія III возложив у Галичі на сина угорського короля Андрія II принца Коломана королівську корону і назвав його королем Галичини Коломаном I, а польську княжну Соломею королевою, цей володар ревно почав виконувати волю папи шляхом насильницького вигнання галицьких єпископів і священиків, намагався запровадити в Галичині церковну унію. В цей же час, наголошував дослідник, народ, змучений незчисленними феодальними усобицями, війнами і заколотами бояр, зобов'язаний присягою королеві, не виступав проти останнього, однак частина бояр, торгово-ремісничої знаті, ображений сват краківський князь Лешко, боячись зміцнення у Галичині Коломана, намагалися шляхом найрізноманітніших інтриг вижити останнього з галицького престолу [6, с. 447–448; с. 130–142; с. 161–167]. Однак король Коломан, не дивлячись на спротив народу, робив усе, щоби в короткий час, як зауважував М. С. Грушевський, навічно приєднати шляхом златинізації Галицьку церкву до Римської. Однак ця ідея стала непопулярною в народі, хоча боярська адміністрація усе робила, щоби утвердити унію в Галичині. За ходом релігійних реформ у Галичині слідкував угорський король Андрій II, який у листі до папи в перебільшених тонах зображав її хід, заявляючи, що «галицькі барони і народ галицький готовий прилучитися до Римської Церкви». На жаль, про подальшу долю релігійної унії 1215 року ми не можемо говорити

надто конкретно, оскільки обмаль джерел, однак, як ми бачимо з тексту листа Андрія II до папи, останній захопився цією справою настільки, що задля швидкості реалізації унії випрохав у папи особливого легата, який терміново прибув у Галичину. Згідно із сукупністю проаналізованих джерел ми дізнаємося, що наміри папи були однозначні – створити Собор церкви, який ставив за мету злучення Галицької церкви з Римською церквою, та оскільки галицький король Коломан, не діждавшись легата, сам розпочав насильницьку унію, то будь-які переговори про собор легата з вигнаними з церков галицькими релігійними діячами стали неможливими. Щоб приховати від папи злодіяння і насильства над Галицькою православною церквою, угорські можновладці вирішили легата в Галичину не пускати, мотивуючи це тим, що «народ галицький повстав проти свого короля, і в такій ситуації він, угорський король Андрій II, зробить усе можливе, щоби галицькі єпископи прибули на Собор до папи». Однак, наголошує М. С. Грушевський, ми не маємо джерел, які б підтверджували, щоби галицькі церковні діячі у 1215–1216 роках брали участь у скликанім папою Соборі. Очевидно, не пустивши в Галичину папського легата, Андрій II добре зрозумів, що вона передчасна і впровадження її насильницьким шляхом підриває владу його сина Коломана [1, с. 32–33]. Однак король Коломан, спираючись на угорське військо та боярські військові загони, міцно тримався на престолі і для свого утвердження робив усе, щоб галицька знать допомагала йому реформувати Галичину за західно-європейським зразком. Характерно, що серед галицьких, як світських, так і духовних, феодалів у нього було багато прихильників. Такий висновок ми знову робимо з листа угорського короля Андрія II до папи Інокентія III і свідчень Галицько-Волинського літопису, згідно з яким ми дізнаємося, що Коломан проводив релігійну реформу в Галичині при цілковитій підтримці галицьких бояр, які займали всі ключові посади в управлінні Галичиною і в яких не було бажання міняти слабку владу угорського королевича, галицького короля Коломанка I на деспотичну владу руського князя. За таких обставин у Галичині кристалізується західноєвропейська система управління, яку очолювала проугорська партія бояр. Однак королівська влада в Галичині і її прихильники допустили одну, але значну помилку в управлінні Галичиною. Замість поступового зближення позицій у релігійному питанні шляхом проведення Соборів, запропонованим Папою Римським, королівська адміністрація вдалася до насильницького впровадження унії, що виявило незадоволення народу, частини бояр волинських, київських князів і зв'язаного з ними краківського князя Лешка, який шукав собі помічників проти Коломана в усіх куточках стародавньої Русі. Утворення Галицького королівства і швидке його зміцнення починали становити загрозу його власній державі, і Лешко почав проводити активну кампанію і протидіяти утвердженню Коломана в Галичині. Однак спротив Лешка проугорському правлінню був очевидний і до коронації Коломана. Як свідчать джерела, ще раніше, до коронації Коломана, Лешко краківський самотужки намагався заволодіти Галичиною, але успіху особливого не

мав і пішов на союз з угорським королівством лише з причин власної безпеки в Краківському князівстві, де знать почала проявляти аналогічні, як і галицькі бояри, сепаратистські прагнення. За таких умов у нього не було іншого шляху, як піти на невигідний союз з угорським королем, прагнення якого полягало в поширенні угорського впливу в усій Галичині. Дуже швидко Лешко зрозумів, що зробив велику помилку, втрутившись у внутрішні справи Галичини, оскільки галицькі бояри, дізнавшись згодом, чия це була ініціатива – скасування боярського правління Галичиною, зробили в майбутньому все можливе, щоб звести нанівець укладення Спіської угоди і відібрати перемишльську і любачівську землі від Лешка. Власне вони, прийнявши угорського королевича на галицький трон, заклали камінь розладу добросусідських і союзницьких стосунків між Польщею і Угорщиною. Очевидно, вже в процесі підготовки до коронації Коломана на короля Галичини Лешко зрозумів загрозу утворення для Польщі Галицького королівства з угорським принцом на чолі і почав протидіяти його територіальній цілісності, відірвавши Перемишльську і Любачівську землі від Галичини. Такий крок Лешка став зрозумілим угорському королеві, й останній почав робити все для швидкого утвердження Коломана в Галичині. Уже в листі до папи Інокентія у 1215 році, який був написаний ще перед коронацією Коломана, Андрій II відзначав, що «необхідно якнайшвидше прислати для Коломана королівську корону, бо галицький народ не тільки відступить від свого короля, але й порушить присягу, яку він дав не тільки своєму королю, але й на послушність Римській церкві». Це свідчення яскраво говорить нам, що утворення Галицького королівства з уніатською, підпорядкованою Римові Галицькою церквою з угорським принцом на престолі явно позбавляло будь-яких можливостей поляків у майбутньому втручатися у внутрішні справи Галичини, ба більше, це загрожувало втратою галицьких надбань, що і сталося в майбутньому [13, p. 84–85; с. 161–167].

Сукупність проаналізованих джерел дає нам право наголошувати, що укладення Спіської угоди в Угорщині розглядали як явище тимчасове. Це, очевидно, розумів і Лешко краківський, який утверджував у цей час свої позиції на Волині. Листи угорського короля до папи яскраво засвідчують нам його позицію після коронації Коломана. Андрій просив папу вислати свого посланця до Лешка, пригадати їхній родинний союз, зробити все, щоби польський князь надав допомогу своєму зятеві галицькому королеві, який відбивався від власного народу в Галицькому замку, від ближніх сусідів [13, p. 84–85; с. 161–167]. З цього листа, написаного Андрієм II до папи по дорозі до Галича, ми бачимо, що вже в 1215 році союзу Угорщини з Польщею не існувало, дораджений галицькими боярами, Андрій II не збирався виконувати спіських пунктів договору. На його думку, як це наголошує Галицько-Волинський літопис, «Галичина потрібна була йому для його сина ціла», що виключало за будь-яких обставин володіння Перемишльською і Любачівською землями Лешком краківським. Зараз нам важко собі уявити, хто був ініціатором

заколотів у Галичині під час коронації Коломана на короля Галичини, адже, як нам відомо, у заколотах брали участь союзні Лешкові волинські князі. Можливо, як наголошував М. С. Грушевський, Лешко і не брав активної участі в галицькім повстанні і навіть у поході волинських князів, однак Андрій II, розуміючи, хто закулісно управляє безпорядками в Галичині, не дочекавшись, допоки збереться велика сила угорського війська, з передовими полками виступив походом у Галичину. Угорське рицарське військо було набагато сильніше від польського чи волинського, тому до сутичок не дійшло. Андрій II швидко припинив безпорядки і відновив реальну владу в Галичині сина короля [1, с. 35]. Як бачимо, виступи проти галицького короля Коломана I почалися лише з релігійних питань. З цього приводу російський історик М. Н. Карамзін зауважував, що, можливо, галичани внаслідок встановлення порядку і широких торговельних відносин із Західною Європою були вже задоволені своїм королем Коломаном, який тихо сидів у своєму галицькому замку з воєводами і пихатими галицькими боярами. Очевидно, при такому розкладі Коломан заклав би початок угорської династії на галицькому троні, якби правив розсудливо і справедливо. Але через надмірне улещування частиною галицьких вельмож і нерозумне впровадження унії король Коломан почав бути нелюбим у народі. Народ спочатку мовчав, пам'ятаючи про присягу щодо свого короля, але бажання повернути всіх своїх підданих у латинську віру зустріло в галицькому суспільстві протидію. Цілком можливо, що всі ці суперечності в галицькому суспільстві розпалював краківський князь Лешко, в якого відібрали Перемишль з Любачевом. Такі вчинки колишнього союзника угорського короля викликали в нього таку злобу, що він, не дивлячись на те, що його дочка Соломея була галицькою королевою, вирішив відімстити своєму зятеві. Не маючи сили вступити у відкриту війну з галицьким королівством, він вирішив виживати Коломана з Галича шляхом різноманітних інтриг [6, с. 447–448; с. 130–142; с. 161–167]. Інтриги польського князя Лешка, які він проводив проти галицького короля Коломана, мали певний успіх, оскільки обидва володарі у своїй зовнішньополітичній діяльності допустили ряд серйозних промахів. Католицьке духівництво і король Коломан, не дочекавшись рішення папи і присланого для вирішення релігійної унії леґата, який прибув у Галичину для ведення переговорів з галицькими православними духовними ієрархами з приводу унії і скликання з цього приводу Собору церков, розпочав сам упроваджувати унію. Насильницька унія викликала незадоволення в народі. Цим зразу ж скористався польський князь Лешко, який після проголошення Римським Папою Коломана королем Галичини побачив невигоди існування галицького королівства для Польщі. Зміцнення угорського впливу в Галичині означало ізоляцію Польщі від Київської Русі і загрозу польським володіння не тільки з південного заходу, але й зі сходу. В цей же час у Галичині проходили процеси, які привели до утисків православної церкви, що використав князь Лешко, який почав підбурювати руських князів до походу на Галич. Розголос про утиски галицького єпископа угорською

адміністрацією яскраво відображений у Воскресенському літописі: «Угри вигнали з церкви єпископа та попів, а латинських привели служити». Таким чином, унія в Галичині у 1215–1216 роках не була явищем добровільним, – її вводила адміністрація короля Коломана насильницькими методами. Утиски народу, торгово-ремісничої знаті і частини бояр викликали великий гнів, який привів до повстання проти прихильників релігійної унії. Однак сама унія, як це ми бачимо з документів, проводилася за сценарієм не Римської церкви, а суто з ініціативи прогорської партії бояр на чолі з її ставлеником королем Коломаном. Уся ця суспільна група намагалася провести унію шляхом заміни священнослужителів, витіснивши тим самим православний обряд і запровадивши католицький. Однак така тактика отримала осуд і у самих ієрархів католицької церкви, які вважали, що світські володарі не повинні втручатися в релігійні справи Галичини і вислали задля розв'язання цього питання спеціального леґата, який мав закликати православних архієреїв Галичини на Собор, на якому власне і мали розв'язати всі питання за умовами злучення православної церкви Галичини з вселенською католицькою. Однак угорські можновладці, вважаючи себе правомочними впроваджувати унію, відхилили участь леґата Папи Римського у з'ясуванні цієї складної проблеми. Російський дослідник В. М. Татищев з цього приводу правильно наголошував, що вигнання православних священиків і єпископів було справою рук католиків бояр, які улесливо догоджали своєму королеві Коломану, намагаючись за впровадження унії одержати при його дворі нові чини і земельні наділи. Всі почуті від народу нарікання про унію передавали Коломану, за що багато, в тому числі і знатних людей, було замучено [12, с. 186–189; с. 130–142]. Такі насильницькі дії адміністрації короля Коломана вже не могли привести православне духівництво Галичини до будь-яких конструктивних переговорів про унію. Угорський король не бажав показувати реальну картину насилля, у зв'язку з чим не пустив у Галичину для переговорів леґата папи. На підставі чинних документів ми можемо твердити, що місія леґата була найблагородніша. Він особисто бажав запросити руських єпископів Галичини на Собор, на якому мали бути врегульовані всі суперечливі питання унії, тобто підпорядкування православної церкви в Галичині римському архієреєві. Однак, як зауважував І. П. Крип'якевич, угорський король Андрій сам хотів добитися пальми першості у розв'язанні цього складного питання, та, не будучи досвідченим у такого роду питаннях, він вдався до насилля, що унеможливило повнокровне проведення унії вже в 1215–1216 роках [8, с. 89–90; с. 60–81]. У листі до папи Інокентія III угорський король Андрій II мотивував неможливість в'їзду леґата до Галицького королівства тим, що народ галицький повстав проти галицького короля і, обложивши Галицький замок, вимагав скасування унії. Стривожений Андрій за долю Галицького королівства навіть попрохав папу, щоб той спонукав краківського князя допомогти придушити повстання народу в Галицькому королівстві [13, p. 84–85; с. 161–167]. Отже із вищенаведених джерел ми бачимо, що угорський король

Андрій II у своїй східній і зовнішньополітичній діяльності завжди перебільшував реалії свого володарювання Галичиною і досягнутих там успіхів – як політичних, так і в питанні релігійної унії, що в першу чергу цікавило Папу Римського. Як бачимо з документів, коли він у 1188 і 1189 роках короткочасно заволодів Галичиною, то, посівши галицький престол, ненадовго почав титулувати себе королем Галичини – «Rex Hallitiae» і відразу ж доповів папі, що він посів галицький престол на просьбу бояр і народу галицького – «uod principes et populus Haliciensis humiliter a nobis postularunt». Згодом, ще не утвердившись в Галичині, він почав вихвалятися на всю Європу, що утвердив на галицькому і королівському престолі свого сина Коломана. Щоб утвердити в папі думку в законності своїх вчинків, він наголошує, що галичани бажають з'єднатися з Римською церквою і скоріше бажають бачити на галицькому престолі свого помазаного і коронованого на галицького короля папою сина Коломана. Якщо все це було так, як писав Андрій II до папи, то чому він боявся пускати на переговори з руськими православними єпископами папського леґата, який і мав повноваження вести всі переговори про унію? Очевидно, угорський король не бажав показувати реальну картину своїх діянь, не хотів, щоб папа знав правду його релігійних реформацій у Галичині. Ним рухали тільки політичні амбіції, визнанням яких від апостольського престолу він утверджувався як один з наймогутніших і найдіяльніших західноєвропейських володарів в Європі. Сам факт утворення нового королівства в Центрально-Східній Європі під безпосереднім угорським політичним протекторатом давав право Андрієві II зайнятися й питанням релігійного реформування. Однак розумний папа Інокентій III, розуміючи, яким пагубним може бути насильницьке злучення католицької і православної церков світськими можновладцями, вирішив делікатно поставитися до розв'язання цього непростого питання, виславши для цього в Галичину леґата. Згідно зі свідченнями джерел ми знаємо, що місія леґата полягала в тому, щоб для розв'язання такого складного питання, як унія церков, закликати руських єпископів на вселенський Собор і на ньому розв'язати всі складні проблеми унії. Однак, як зауважував І. П. Крип'якевич, амбіції угорського короля Андрія II були настільки великі, що методів для проведення унії він не вибирав, а леґата, щоб затушувати невдачу своїх реформацій у Галичині, не пустив на зустріч з галицькими православними єпископами [8, с. 89–90; с. 60–81]. Якби папський леґат, наголошував Д. Зубрицький, явився у Галич і побачив, як адміністрація новопомазаного короля Коломана без дозволу папи впроваджує унію, то невідомо, яка була б реакція папи. Отже, наголошував дослідник, після скоєних великих злочинів у Галичині адміністрацією Коломана, поява там папського леґата була небажана для його батька угорського короля Андрія II. Цілком можливо, що про «реформування» Андрія II стало відомо і папі від обтяженого злобою за втрату земельних надбань у Галичині польського князя Лешка. Сама поява леґата могла бути реакцією папи на пагубні дії у питаннях унії, яку проводила угорська адміністрація Коломана. У своєму листі до

папи Андрій II нарікає останньому на Лешка краківського, який не сприяє утвердженню угорського принца на галицькому престолі. Отже, така перепалка у листуванні Андрія II з Папою Римським і Лешка з папою дає нам можливість припускати, що папа знав реалії угорського релігійного реформування в Галичині через Лешка краківського, який скаржився папі за порушення Андрієм II Спіської угоди. І дійсно, хвилюватися Лешкові краківському було чого, адже угорське королівство часів Андрія II було могутньою, сусідньою з Польщею державою, яке поширило свій вплив на схід і було ініціатором утворення Галицького королівства з угорським ставлеником на чолі, що становило Польщі загрозу й ізолювало її від України-Русі [2, с. 62–65].

У зв'язку з цим на початку 1217 року Лешко звернувся до новгородського князя Мстислава Мстиславовича Удатного з такою пропозицією: «Ти брат мені є піди і сядь в Галичі». У краківського князя був дуже цікавий план: якщо Мстислав здобуде Галич, то як людина нова в Галичині шукатиме підтримки в боротьбі проти Угорщини і в кінцевому результаті нікого в союзники не знайде, окрім нього, Лешка, а це дасть можливість за поступливості Мстислава втручатися у внутрішні справи як сусідньої Волині, так і Угорщини. Лешко розумів, що Мстислав як людина нова у Галичині задля свого утвердження в ній піде на союз з останнім і визнає зайняті Лешком прикордонні волинські землі, а можливо, віддасть йому Перемишльське князівство [9, с. 201; с. 130–142].

У цей же час до запрошень Мстислава посісти галицький престол у Галичі приєдналася і торгово-ремісничa знать Галичини, яка найбільше потерпала від насильницької унії. Згідно зі свідченнями джерел ми бачимо, що самі галичани у зв'язку з насильницькою унією короля Коломана, вигнанням єпископів і священиків із церков шукали могутнього руського князя, щоб звільнитися від насилля латинників. Як зауважував В. М. Татищев, спираючись на джерела, які до нас не дійшли, декілька добропорядних громадян, що берегли любов до своєї батьківщини, Галичини, до своїх законів і до руської віри, таємно на завдання громади міста Галича вибралося до Смоленська до Мстислава Романовича і просило його на галицьке княжіння, однак останній був хворий і відправив послів галицьких до братанича свого Мстислава Мстиславовича в Новгород і просив його очолити похід у Галичину, обіцяючи допомогу [12, с. 189–190; с. 130–142]. Сам же Мстислав Мстиславович, наголошує невідоме татищевське джерело, жаліючи Галицьке князівство і не можучи без плачу чути частих від галичан скарг, не довго зволікав, обладнавши дружину, швидко виїхав для з'ясування питання із Новгорода до Києва, щоб із Мстиславом Романовичем порадитися, як постаратися, щоб Галич від таких утисків вивільнити. Приїхавши в Київ, Мстислав Мстиславович домовлявся з Мстиславом Романовичем, як би галичанам допомогти звільнитися від насилля угрів. На жаль, війну через незгоду чернігівських князів виголосити не змогли. Вирішили тільки послати до короля галицького послів з вимогою припинити релігійні утиски галичан. Основними пунктами вимоги було те, щоб «Коломан католицьке

духівництво вислав, а православне знову прийняв і сам по обіцянці закон руський прийняв, бо його невиконання клятв і обіцянок князі руські терпіти не будуть». Коломан же, як свідчить невідомий татищевський літописець, «від прийняття закону руського відрікся, притіснення галичан повважав як брехню і наклеп, вимагаючи від посла, щоб тих, хто скаржились, йому об'явив, чого посол не зробив». Нічого не добившись, посол від усіх князів руських повернувся до Києва. У цьому ж таки 1217 році Мстислав Удатний повернувся до Новгорода [12, с. 200–201; с. 130–142]. В цей же час рухом новгородського князя Мстислава на південь зацікавився польський князь Лешко, який, дізнавшись про невдалі переговори руських князів з галицьким королем Коломаном і про відхід у Новгород Мстислава Удатного, вирішив задля заохочення останнього сам звернутися з пропозицією союзу в боротьбі за Галич: «Брат ти мені, – наголошував у посланні краківський князь Лешко, – піди сядь у Галичі». У польського князя, наголошував М. Ф. Котляр, був хитрий план. Якщо Мстислав з усією новгородською військовою силою вижене з Галича короля Коломана, то як новий володар Галичини шукатиме для протидії Угорщині і настроєним проугорськи боярам союзників, а оскільки могутніх союзників по сусідству, на яких би можна було опертися, немає, окрім нього, Лешка краківського, то Мстислав так чи інакше та піде на союз з ним, а це дасть можливість постійно втручатися у внутрішні справи Галичини і Волині і що головне – закріплювати в цих князівствах польський вплив. Отже, як бачимо за зіставленням польських і угорських джерел, наші західні сусіди, коли не могли військовим шляхом заволодіти порубіжним регіоном України-Русі, то намагалися впливати політичними й економічними важелями своєї влади на ці регіони, а отже Лешко своїми політичними і дипломатичними діями намагався витіснити з Галичини угорський політичний вплив і замінити його польським за допомогою самої ж руської збройної сили. Однак Мстислав Мстиславович Удатний, зайнятий справами в Новгороді, де бояри за могутністю і схильністю до інтриг мало чим поступалися галицьким, знаючи, що король Коломан за підтримки бояр та угорського війська утвердив свої позиції в Галичині, відібравши західну її частину від польського володаря, не поспішав прийняти Лешкову пропозицію. Справа погіршувалася ще й тими обставинами, що в цей же час король Коломан з допомогою злученого угорсько-боярського війська зумів припинити повстання в Галичині й остаточно утвердитися, як наголошує М. Ф. Котляр, на «своєму опереткованому королівському престолі» [7, с. 52; с. 130–142]. Однак у Новгороді, як і в Києві, переоцінили сили Коломана. Скоріше за все походу в Галичину руських князів не відбулося через протидію союзних Коломанові чернігівських князів. Очевидно, що похід руських князів і саме повстання проти Коломана в Галичині припинили б володарювання останнього. Аналіз джерел дає право наголошувати, що Коломанові потрібно було витратити багато зусиль для заспокоєння Галичини. М. С. Грушевський з цього приводу наголошував, що королеві Коломану допомоги чекати було ні від кого, – у цей

час його єдиний надійний союзник, батько, угорський король Андрій II перебував з усім добірним угорським військом у хрестовому поході в Палестині. Джерела дають право говорити, що під час його відсутності у 1217–1218 роках його власна держава прийшла до повного розладу, й у зв'язку з цим Галицьке королівство не могло сподіватися на допомогу з боку союзної Угорщини. І хоча галицький король Коломан вправно вів переговори з руськими князями і з надмірними зусиллями придушив повстання, однак протистояти випробуваному в боях війську Мстислава він не міг, і коли йому прийшла звістка про похід Мстислава, він не мав іншого способу, як зашахувати Мстислава Данилом, тобто піти на союз з волинським князем. Однак Данило Романович зайняв вичікувальну позицію, не став утручатися в цю війну [1, с. 35]. Як свідчить Галицько-Волинський літопис, Данило не встиг приїхати, коли Мстислав, зібравши біля Києва ратників, взявши із собою полки двоюрідних братів, форсованим маршем увійшов в Галичину. Галицький король Коломан, його воєвода Бенедикт і голова боярської ради Судислав, будучи виснаженими по внутрішній війні, покинули перед наступаючим Мстиславом Галичину й утекли до Угорщини. Таким чином, наголошував М. С. Грушевський, Мстислав без бою на початку 1219 року зайняв Галицьке королівство [1, с. 67].

Однак В. Н. Татищев, який мав при написанні своєї праці джерела, які не дійшли до нас, зауважує з цього приводу, що не так просто і швидко король Коломан покинув своє Галицьке королівство. В Європі королівство означало державу, а титул короля діставався обранцям нелегко, що робить свідчення В. М. Татищева достовірними, а отже достовірними в контексті нашого дослідження. З них нам стає ясно, що король Коломан захищав своє королівство, допоки це дозволяв йому робити тверезий глузд воїна і політика, і не збирався покидати Галичину через сором перед підданими. Невідомі джерела В. М. Татищева свідчать, що коли коаліція руських князів підійшла до Галича, то король Коломан вийшов проти них з усім своїм військом. І був між ними, як свідчить татищевське джерело, жорстокий бій, переможцем у якому стала ніч, яка і роз'єднала обидві сторони. Та король Коломан, побачивши, що галичани не билися як потрібно, і боячись, що у другому бою може зазнати поразки, вночі відійшов до Галича, де, побачивши великі втрати у війську і зрозумівши, що неможливо захищати місто, з усіма вірними йому боярами відступив до Угорщини для поповнення війська. Через три місяці король Коломан на чолі великого війська знову повернувся з Угорщини в Галичину і зайняв її без бою [12, с. 207; с. 130–142].

Український дослідник М. Ф. Котляр уважає, що і сам Галич король Коломан без бою не здав, а захищав його, допоки вистачало військового хисту, що тільки внаслідок тривалої облоги, частих штурмів Мстиславові удалося здобути місто [7, с. 54; с. 130–142].

Отже сукупність джерел і висновків учених яскраво нас переконує, що король Коломан зовсім не втікав з Галичини, що перемога дісталася Мстиславові з великими труднощами, що, зайнявши Галичину і

не маючи опори в ній, Мстислав Мстиславович узяв курс на співпрацю з боярами. В цей же час після ряду військових поразок на Волині, розуміючи, що і після них він не може впливати на хід подій у Галичині, він, забувши образу, завдану йому угорським королем Андрієм, який за радою бояр відібрав у нього західну Галичину на користь сина, галицького короля Коломана, стає ініціатором відновлення угорсько-польського союзу. Лешко краківський прекрасно розумів, що король Угорщини Андрій – це політична і військова могутність у Центрально-Південній Європі і що вся ця його могутність знову готується до походу в Галичину для відновлення Галицького королівства та його володаря Коломана І. Краківський володар добре розумів, що після поразки від волинського князя про будь-яку частину в Галичині на переговорах з Андрієм не може бути й мови. Угорський король Андрій II вважав Галицьке королівство внаслідок благословення Папою Римським як верховним володарем союзу католицьких держав безпосередньою власністю свого сина, галицького короля Коломана. Готуючись до широкомасштабної військової кампанії, стягуючи всі наявні війська від Адріатики до Карпат і Буди, Андрій II, однак, радий був заяві сусіда і свата, який заявив: «Не хочу частини в Галичині, але дай її зятеві моєму». Наявні європейські джерела свідчать, що така ретельна підготовка Андрія II до походу в Галичину була не простою випадковістю. Втрату Галицького королівства, тобто вихід останнього із союзу католицьких держав, він вважав особистою образою, соромом перед центральноєвропейськими і західноєвропейськими володарями та Папою Римський. У цей же час Андрій II розглядав польську силу як допоміжну і серйозно не брав до уваги поляків у майбутній кампанії. Андрій II розумів, що найкращі польські сили втрачені у битві при Сухій Дорогві і що Лешко не зможе зібрати для походу в Галичину значні військові сили. Однак Андрій II пішов на злуку з Лешком лише з політичних мотивів. Вони обидва зрозуміли чимраз більшу могутність волинського князя Данила і можливість останнього відновити єдність староукраїнської держави. Вони, як наголошує М. Ф. Котляр, зуміли розгледіти у вісімнадцятирічному Данилі грізного суперника, досить небезпечного, що перед ним виглядали блідими знаменитий своїми ратними подвигами Мстислав Мстиславович Удатний, і вправний інтриган белзський князь Олександр, і київські й чернігівські князі, оскільки останніх турбувало лише власне благополуччя. Данило Романович як нащадок Мономаха ставив перед собою набагато благороднішу мету – відтворення могутності України-Русі, як економічної, так і політичної. Данилові потрібна була єдина Русь-Україна для відсічі нападів зовнішніх ворогів, і в першу чергу польських і угорських феодальних держав [7, с. 59; с. 130–142].

Щоб не допустити такого злучення староукраїнських земель в одну монолітну державу, з'єднали свої сили угорський король Андрій II і його сват краківський князь Лешко. Але не дрімав і волинський князь Данило. Дізнавшись, що після поразки польський князь Лешко став старанно готуватися до походу в Галичину, Данило Романович вирішив

нейтралізувати останнього. Справу полегшив укладений у 1219 році союзний договір з литовськими князями. Після ряду просьб Данила сміливі литовські князі почали спустошувати польські землі, що відривало сили Польщі від втручання у внутрішні справи України-Русі, тому, очевидно, краківський князь ставав ще більшим прихильником походу в Галичину. Польські й угорські війська, військові загони бояр галицького короля Коломана з'єднались і раптово, несподівано для Мстислава рушили на Галич з такою блискавичною швидкістю, що Мстислав був не готовий, щоб дати відсіч ворогові. Об'єднаною армією керував сам галицький король Коломан, який повів усі свої наявні сили на Перемишль, яким тоді від імені Мстислава володів тисяцький Юрій. Останній, побачивши таке могутнє військо, швидко зібравшись, утік з Перемишля, а саме місто відкрило ворота перед галицьким королем Коломаном. У цей час, як свідчать джерела, сам галицький володар Мстислав був на з'їзді князів у Києві. Дізнавшись про наступ грізного противника, він для захисту Галичини відрядив своїх найдосвідченіших воєвод: Дмитра, Мирослава і Михалка Глібовича з передовими полками, щоб перепинити просування ворожих військ до Городка. Обидва війська вилаштувались під стінами міста, і закипіла кровопролитна битва, в якій вислане Мстиславом військо було повністю розбите, воно розділилось на два загони і почало рятуватися втечею. Коломан, отримавши перемогу, не розпорошуючи свої військові сили, почав переслідувати відступаючі загони, очолювані воєводами Дмитром, який відступав у напрямку річки Зубри, і Михайлом Глібовичем Скулою, який відступав до м. Щирця. Військо Коломана догнало воєводу Михайла Скулу під Щирцем, знову з ним вступивши в бій, наслідком якого був повний розгром його корпусу. Сам Михайло Скула загинув як витязь на полі бою, три золоті чопи – гривни, що прикрашали його груди на знак особливих заслуг, і голову було піднесено як трофей королеві Коломану. В цей же час, коли все Коломанове військо переслідувало корпус Михайла Скули, другий воєвода Мстислава Дмитро без перешкод просувався до річки Зубри, на лівому березі якої розташувався табір князя Мстислава, який із з'єднаними військами волинських князів Данила і Василька, а також белзського князя Олександра намірявся йти під Городок. Дізнавшись від Дмитра про нещасну кровопролитну битву під Городком і переконавшись, що ворог має для подальшого ведення війни значну моральну перевагу, Мстислав Удатний вирішив вести оборонну війну. У зв'язку з обраною тактикою ведення війни він доручив своєму зятеві захищати столичний Галич, белзському князеві Олександру – своє князівство, а сам відправився на південний схід Галичини до Теребовлі, Кам'янця, Микулина, Бакоти збирати великі сили для дальшого ведення наступальної війни [2, с. 70–72]. У цей же час Данило Романович із своїм волинським полком зачинився в Галичі і готував місто до тривалої оборони. В цей же час угорсько-польсько-галицька армія просунулася до міста, де в його околиці під стінами, а особливо в урочищі Кривавому Броді відбулася битва. Князеві Данилові вдалося добре організувати

наявні військові сили, тому битву на Кривавому Броді він виграв, що заставило більші війська Коломана відступити. Однак коли Данило перейшов у наступ, то виявилося, що сили в нього, щоб битися з добре вилаштуваним угорським військом, занадто мало, що змусило його відступити до міста. Після його відступу місто взяли в облогу, яка затягнулася до кінця осені. Холод, голод і мороз почав знесилювати обложених. У цей же час Мстислав, знаючи, що місто тримається, зібрав нове військо і вирішив допомогти обложеним. Однак Коломан, дізнавшись про удар у спину Мстислава, вирішив зняти облогу і швидким маршем кинувся на Мстислава з метою перемогти його або прогнати. Ця військова операція Коломана застала Мстислава зовсім неготового до битви, і йому довелося рятуватися втечею, як каже літопис: «Коломан прогнав його з землі». Відступаючи перед значно більшою силою і розуміючи, що він не зможе звільнити столицю Галич, Мстислав відправив гінця до Данила, наказуючи йому покинути Галич, не морити галичан голодом і приєднатися до його війська. Виконуючи волю тестя, Данило разом з воєводами Дмитром і Глібом Веремійовичем, пробившись скрізь облогу, поспішив на з'єднання з Мстиславом. Хоча Данило з честю відстоював Галич, однак Мстислав не зумів надати йому допомоги, мало того, він у той час, як Данило по-геройськи захищав Галич, не зумів як слід організувати військові сили Галичини і зазнав поразки від Коломана. В цей же час король Коломан, просуваючись в Подністров'я, у невеликих містах і містечках залишав свою адміністрацію, що видно із факту відступу Данила від Галича. Як свідчить Галицько-Волинський літопис, коли Данило в 1223 році відступав з обложеного Галича і проїжджав з дружиною біля міста Толмача, то Толмацький боярин Володислав Вітович, будучи вірним королеві Коломану, напав на князя Данила із своєю дружиною, та був відбитий. Однак Данилові довелося покинути околиці Толмацької волості і відступити до Кучелмина, де він з'єднався з Мстиславом. Така повна поразка Мстислава і Данила, однак, не пригнітила їх. При зустрічі, щоб підняти бадьорість і бойовий дух, будучи в Кам'янці-Подільському, Мстислав зустрів Данила з особливими почестями. Як зауважує літописець, Мстислав обдарував зятя великими дарами, великим і красивим конем своїм і велів йому йти у Володимир для захисту волинського князівства: «Поїдь княже у Володимир, а я поїду в половці, щоб помститись за сором свій». Вихід Данила з Галича знеславлював його як князя перед галичанами і зменшував шанс у майбутньому на королівський галицький престол. Мужня оборона міста і відбиття Коломана підносили і без того високий авторитет Данила перед галичанами. Сам факт, що Данило Романович протягом усього літа й осені 1218 року успішно захищав місто від Коломанової облоги, пробуджував заздрість у Мстислава і його боярського оточення. Коли Данило з честю відстоював Галич, то Мстислав, розбитий Доломаном, немовби зневірився в можливості захисту міста. М. Ф. Котляр вважає, що Данило ще довго міг захищати місто, його успішні вилазки знесилювали військо Коломана, однак бояри, налякані зростанням авторитету Данила серед га-

личан настояли на тому, щоб Мстислав повелів зятеві, щоб той здав місто ворогові. Бояри, бачачи як Данило закріплюється в місті, як городяни підтримують його і слухаються в усьому, вирішили, що нехай Галич дістанеться ворогові, та не Данилові, в особі якого вони бачили ще лютішого ворога ніж Коломан [7, с. 60; с. 130–142].

Отже, як бачимо, політичні суперечності між руськими князями привели до того, що король Коломан знову утвердився в Галичині. Галицький літописець засуджує вчинки Мстислава, показує, що останній був недалекоглядним політиком і як правильно виразився М. С. Грушевський, «глухим знаряддям у руках галицьких бояр». Мстислав, зауважував російський учений С. М. Соловйов, не розумів стародавнього галицького порядку, стародавньої галицької державності. Позбавлений галицького престолу, він перетворився на мандрівного героя, покровителя пригнічених, без усякого державного розуміння, й отримавши в дорадники досвідчених у політичних інтригах галицьких бояр, які жонглювали галицьким престолом на свій смак, повністю підкорився їм. Самі ж бояри були вже настільки європеїзовані, що більше тяглися до влаштування державного життя угорського і польського, ніж руського, і тільки геройські поривання Мстислава заставляли рахуватися їх з немеркнучим авторитетом руського героя. Однак, наголошував С. М. Соловйов, уплив державного порядку Польщі й Угорщини був дуже відчутним явищем у Галичині і на Волині, тому Мстиславу доводилося з цим не тільки рахуватись, а навіть наслідувати [11, с. 125–126; с. 107–174].

Однак, наголошував дослідник, після поразки від Коломана Мстислав не поспішив до половців, як сказав Данилові, а пішов знову на північ, у Новгород, який звільнив від засилля Ярослава Всеволодовича, виграв Липицьку битву над останнім, і тільки після цього з новгородською підмогою з'явився на півдні, в половецьких степах, де почав набирати половецьку рать для походу в Галичину [11, с. 604–605; с. 107–174].

У цей же час, у жовтні–грудні 1219 року, король галицький Коломан І у супроводі сильного угорсько-польського війська знову вступив у Галич і розіслав посадників по всій Галичині. Утвердившись на галицькому престолі, Коломан вирішив остаточно утвердитись і в усій Галичині. Як свідчать джерела, його утвердження проходило досить жорстокими методами, оскільки невідомі джерела, наведені В. М. Татищевим, наголошують, що «галичани зазнали від угрів великих утисків, у зв'язку з чим прислали до великого князя Мстислава Романовича двох знатних людей із скаргою на короля Коломана, який переступив свою клятвену обіцянку, віру їх відхилив, церкву соборну на латинську перетворив, а священиків прогнав, багато бояр і купців знатних замучив, майно їх розграбував, а багатьох умертвив, примушуючи до віри латинської. Князь великий у зв'язку з цим послав послів скликати в Київ усіх князів на раду, оголосив їм про всі галицькі справи, заявив, що галичанам потрібно надати допомогу. Після довгих переговорів усі князі згодилися йти походом на Галич, звільнити його від католицького гніту і посадити у ньому

руського князя, або заставити короля Коломана прийняти закон і віру руську, а католиків з храмів вигнати, у зв'язку з чим почали збирати військо». У зв'язку з цим великий київський князь Мстислав Романович послав до Коломана в Галич посла, який мав йому передати, «щоб Коломан закон католицький облишив, а закон грецький прийняв і латинських попів вигнав, а церкви руському духівництву повернув і в єпископа влади не відбирав. А якщо цього не захоче, велів йому мирні грамоти віддати і війну оголосити». Галицький король Коломан, отримавши послання від усіх руських князів, швидко послав посла в Угорщину просити допомоги, а також у Польщу до тестя свого краківського князя Лешка. І обидва швидко направили до нього свої полки [12, с. 210–211; с. 130–142].

З цього приводу російський учений М. Карамзін зауважував: «...союзні до Галицького королівства Угорська і Польська держави, отримавши звістку про послання всіх руських князів, вирішили підсилити галицького короля новими своїми полками і полками богемського королівства, які були прислані з призначеним новим воєводою баном Фільнієм». Цей воєвода, як називав його галицький літописець «прегордий Філя», за прагнення «охопити землю і висушити море, що так само неможливо, як ворогові назавжди оволодіти Галичем», мав велику ненависть до всього староукраїнського, часто повторював: «Гострий меч, швидкий кінь – і Русь біля моїх ніг». З того часу, як бан Фільній почав командувати столичним галицьким гарнізоном, він ужив ряд заходів, щоб укріпити там становище королівського війська. У зв'язку з цим він побудував фортецю на церкві Богородиці, яка мала стати міцною цитаделлю в самому Галичі. Після побудови цитаделі й укріплення в Галичині він вважав, що основне завданням його діяльності, – це підпорядкування галицькому королівству Волині. Переконаний, що «гострим мечем і швидким конем він завоює всю Русь», бан Фільній відправився в похід на Волинь разом з полком свого тестя великого галицького боярина Судислава і полками інших бояр. Завоювання Волині він ставив головним завданням у зміцненні авторитету Галицького королівства [6, с. 454–455; с. 130–142; с. 161–167].

Цікаво, що частина боярства Галицького королівства вирішила не брати участі в поході, як зауважує літописець: «...а інші розбіглися по своїх волостях і не пішли у похід через прегордість Філі» [10, стб. 735].

У цей же час руські князі, дізнавшись про експансію короля Коломана на Волинь і можливість втратити останню, вирішили об'єднати зусилля для боротьби з угорським пануванням у Галичині. Джерела, опрацьовані В. М. Татищевим, наголошують, «що для боротьби з угорським пануванням було зібрано 50 тисяч воїнів і запрошено 25 тисяч половців. Усіх князів, що виступили у похід в Галичину, було 17, це: Володимир Рюрикович із Овруча, Мстислав Давидович Смоленський, Мстислав і Ростислав Мстиславовичі з турівськими і луцькими полками, Ярослав Мстиславович переяславський, Мстислав чернігівський, Данило і Василько волинські, Мстислав Мстиславович з братом і іншими князями. Дізнавшись про похід руських князів, галицький король

Коломан знову послав в Угорщину і Польщу просити допомоги, і угорський король і польський князь самі явились з великими військами. Руські князі, розділившись полками, почали просуватись до ріки Серету, де зустріли угорську сторожу, і Мстислав Мстиславович з Ростиславом, напавши раптово на них, багато повбивали, а решту полонили, однак частина угрів втекла і сповістила короля Коломана і князя Лешка про наступ руських князів. Тоді великий князь, дізнавшись, що князь польський Лешко прийшов з усіма своїми полками на допомогу Коломану, і боячись, щоб руські витязі великої кількості рицарів не перелякалися, сам ішов усю ніч з полками, щоб не дати уграм і галичанам з поляками з'єднатися. Як стало сонце сходити, руські почали зближуватися з неприятелями. Угри стояли в бронях, як лід, блискучих, на правому крилі стояв князь польський Лешко з усіма своїми полками, король Коломан усередині з уграми, а на лівому крилі – воєвода Батур з галичанами. Війська зблизились, і битва закипіла. Спочатку поляки напали на Мстиславичів і ледь їх не перемогли. На допомогу приспіли половці, які почали завзято їм допомагати, що зупинило стрімкий наступ поляків. На другому крилі в галичан ні з однієї сторони міцно не наступали, оскільки болото заважало битві. У цей же час у великого князя в центрі розпочалась жорстока битва. Мстислав Мстиславович, бачачи багатьох своїх побитими, доручив братові Ростиславу керувати битвою, а сам з половцями пішов поляків утримувати. Взявши у половців 2 тисячі найкращих бійців і невелику частину своїх дружинників, обійшовши поляків, ударив їм у тил. Поляки, бачачи силу велику в тилу, повернулися на Мстислава, а Ростислав, бачачи їх повернутими, сильно натиснув на поляків, що привело до повного розгрому поляків. Тоді руські взяли головний польський стяг і тримали його піднятим. Поляки думали, що тут бути їхньому князеві Лешку, і направлялись до стяга, в цей же час руські їх ловили, як птахів на приманку. Тоді угри Володимира Рюриковича збили, і ледь князь великий утримався із своїм полком, б'ючись що є сили. Тоді чернігівський князь Мстислав галичан одолів, але не гнався за ними, а повернув у тил угорському війську. В цей же час і Мстиславові полки, що за поляками не погналися, повернули на полки угорські і почали рубати і полонити угрів. Король Коломан, бачачи крайню свою погибель, пішов у Галич і заперся в ньому» [6, с. 455–456; с. 130–142; с. 161–167].

Джерела, опрацьовані В. М. Татищевим, наголошують, що «у цій жорстокій битві одних угрів було вбито 20 тисяч, полонено більше, ніж їх могло утекти. Від руських у битві загинув брат великого князя, і Святослав Володимирович, і більше як 3 тисячі воїнів, і тисячу половців, багато князів ранені були. Великий князь ранений був у стегно, Володимир Рюрикович двома стрілами в ногу, Мстислав Мстиславович двох коней утратив, але ранений не був. Закінчивши битву, руські князі пустили половців за уграми і поляками, а самі з усіма полками обступили Галич і стояли навколо нього 17 днів, намагаючись його взяти приступом щодня, разом з тим перекопуючи ріку і відводячи від міста воду. І

як воду від міста відвели, у той же час у місті сталася велика пожежа, а полки все йшли на приступ. Король Коломан, бачачи своє нещастя, послав знатних мужів просити миру. Князь великий скликав усіх князів і заявив їм про те, що Коломан попросив миру. І порадившись, вони повважали підписати мирний договір на таких умовах, щоби Коломан і його батько навічно відреклися від Галича і заплатили за збитки 75 тисяч фунтів чистого срібла, тобто 15 тисяч гривень, і доки не заплатять, то бути Коломану з дружиною полоненим у великого князя. Однією з умов договору було звільнення полонених з обох сторін. Попів латинських, через яких так багато галичан погинуло, віддати на суд єпископу галицькому. Й усе це разом дораджене послали зі своїми боярами до Коломана. Коломан, утвердивши все це клятвою, велів ворота відкрити. У зв'язку з цим Мстислав Мстиславович був посланий у місто і взяв Коломана з дружиною і з усім його майном і вивів з честю до великого князя. І того ж дня Коломан послав в угри посла до отця свого просити про свій відкуп. Галич же віддали за показну хоробрість Мстиславу Мстиславовичу, польських полонених Володимиру Рюриковичу за великі його притерпіння. Він же взяв за них 20 тисяч гривень – тисячу фунтів срібла. І так усі розійшлися кожен у своє володіння. А половців князь великий обдарувавши, дав їм на дорогу обіцяне із пожитків угорських і польських і відпустив через поле, а Коломана відіслав під великою вартою на заслання в Торчевськ». У 1221 році, свідчить невідоме татищевське джерело, «прийшли у Київ посли угорського короля, привезли до великого князя договірне срібло і великі дарунки. При цьому угорський король прислав досить дружнього листа і просив відпустити його сина, переконуючи великого князя, що він і його діти договір учинений між королем і великим князем у цілості збережуть. Князь великий і його діти, прийнявши послів як годиться, послав свого сина в Торчевськ і велів Коломана зо всіма його пожитками провести до угорського кордону з честю і всякими потребами. А срібло взявши, великий князь залишив собі тільки третину, дві частки розділив і розіслав усім князям. І так сидів Коломан у Торческу рік і два місяці, а як прибув у Галич, то Мстислав Мстиславович прийняв його з честю, віддав дочку свою Марію за Андрія угорського, брата Коломана, а Галич погодився уступити Коломану, взявши за Галичину срібло» [12, с. 212–213; с. 130–142].

Отже, боротьба за Галич, вивищена західноєвропейською системою влади і піднята до рівня незалежної держави, не вщухала. Держави Угорська, Польська, Українська втягували в кровопролитну битву чимраз нових союзників. Свого часу російський історик Н. М. Карамзін так коментував цю битву і хід історичних подій в Україні-Русі: «...король Коломан, угри і галицькі бояри прекрасно бачили наростаючу війну з усіма володарями Русі, вони розуміли, що руські князі не змиряться з утисками в Галичині руської віри, їм було соромно, що Галичина, таке могутнє і багате князівство, стала з приходом угорської династії католицькою державою, майже відірваною від православного світу. Те, що

король Коломан хазяйнував у Галичині як володар католицької держави, було причиною консолідації руських князів навколо метрополії староукраїнської держави Києва». Були і такі князі, які були духом на боці галицького короля і сприяли утвердженню королевича в Галичині. В цей же час Коломан, заздалегідь розуміючи, що рано чи пізно йому доведеться воювати з усіма руським князями, з самого початку свого володарювання в Галичині вважав за потрібне утвердити себе релігійно. Посиливши свою владу присланими католицькими володарями угорським, польським і чеським полками, він рішуче почав упроваджувати унію, яка мала стати його ґарантом у подальшій боротьбі з православним світом. Можна наголосити, що перед вирішальною битвою за Галичину Коломан зі свого боку консолідував усю наявну католицьку силу, а володар України-Русі великий київський князь – усю православну, а отже битва, яка закінчилась у Галичині поразкою Коломана, ще досі не отримала належної оцінки в історичній науці. З руського боку у ній узяли участь усі наймогутніші князі, з другого боку в ній узяли участь усі наймогутніші католицькі володарі – угорський, польський, чеський і галицькі бояри. Зауважмо, що кровопролитна битва ще невідомо, як би закінчилась, якби не полководський талант Мстислава Удатного, який у фатальний час битви зумів з відбірною дружиною і половцями завдати разючого удару з тилу, що розсіяло угорське військо, яке було основним у цій битві. Розстроєний Мстиславом військовий порядок угорського війська, наголошував М. Н. Карамзін, не змогли вже налагодити від безладдя найталановитіші угорські полководці, угри були вразливі з усіх боків для руських стріл і сулиць, у зв'язку з чим падали мертвими цілими рядами, в паніці і сум'ятті, що охопили військо, й сам полководець їхній «прегордий Філя» незчувся, як потрапив у полон. В аналогічному становищі опинилися і поляки, яких половці брали в полон, а руські, розвивши захоплену польську хоругву, заставляли повертатися до неї польських воїнів, яких убили біля неї без числа. Кровопролиття було жахливе, стогони нещасних жертв було чути в Галичі, трупи лежали купами на широких просторах придністровських долин. Ходом усієї війни повністю керував князь Мстислав Удатний. У той час, коли великий князь у центрі битви був повністю зв'язаний відбірним угорським військом, Мстислав Удатний міг маневрувати резервами і направляти їх у найнебезпечніші місця битви. Мстислав, як наголошує татищевське джерело, намагаючись бувати всюди, загубив двох коней у цій кровопролитній битві та зумів завдати вирішального удару, що привело до повної поразки військ короля Коломана. Коломан, бачачи поразку, з рештками військ відступив у Галич. Однак довго утримувати місто Коломанові не вдалося. Вдало зроблений під стінами міста підкоп дозволив руським князям швидко взяти місто. Тоді король Коломан із своєю добірною дружиною відступив в останню цитадель, яку було споруджено на храмі Богоматері, і з гордістю відхилив бажання Мстислава зустрітися з ним і вести переговори. Однак через декілька днів заморені спрагою і голодом угри на чолі з Коломаном здалися. Князі руські вже

не хотіли чути про милосердя. До Мстислава, наголошував дослідник, підвели нещасного, замореного голодом і спрагою Коломана і його юну дружину Соломею в сльозах і розпачі, і він велів їх з міцною сторожею відправити в Торчевськ, а угорських баронів з жінками та дітьми віддав як полонених своїй дружині й половцям у нагороду за виявлену мужність. Тільки славний архієпископ Краківський літописець Калдубко і канцлер польський Івон, і сам краківський князь Лешко зуміли уникнути полону передчасною втечею з поля бою. Польські і литовські хроніки наголошують, що самолюбство Мстислава було настільки велике, що, зайнявши Галич, він «вінчався Коломановою короною на короля Галичини». Польсько-литовські джерела, наголошував М. М. Карамзін, підтверджує і автор нашого Синопсису, який так писав про Мстислава: «...вінчаний був він єпископами вінцем царським і проголошений був царем усієї Галичини» [6, с. 455, с. 596; с. 130–142; с. 161–167].

Таким чином, зауважував Д. Зубрицький, Мстислав, удруге заволодівши галицьким престолом, задля того, щоб сусідні західні володарі не зазіхали на Галичину, вирішив урівняти себе з сусідніми володарями королем угорським і богемським і коронувати себе золотою короною Коломана, прийнявши титул «царя галицького» [2, с. 80]. Отже коронація Мстислава на короля Галичини була крахом релігійної політики унії галицького короля Коломана. Останній, як бачимо, бажав упроваджувати унію лише політичним шляхом застосування військової сили, що привело до повного краху. Однак був і інший шлях проведення Собору церков, згідно з яким церкви Римська і Галицька мали внаслідок компромісів добровільно з'єднатися під зверхністю римського архієрея, на чому настоював папа, пославши в Галичину леґата, який пропонував упроваджувати унію внаслідок проведення Собору церков, однак так бажав папа, посилаючи для розв'язання цього питання леґата в Галичину, та угорський і польські можновладці, у таборі яких теж не було єдності. Розпаливши в Галичині релігійну війну, вони відкинули саму ідею злучення церкви ще майже на 40 років. Не виключено, що формально займаючись впровадженням унії, угорські і польські феодали мали свої суто економічні цілі, бажаючи тільки власного збагачення, оскільки Галичина, багата своїми родючими землями, повними різноманітного звіра лісами, величезними покладами кам'яної солі, була таким ласим шматком, що католицькі союзники готові були не перестаючи, не дивлячись на військову поразку, продовжувати плести інтриґи навколо Галичини, прикриваючись релігійними гаслами унії церков. Політична ситуація нестабільності з могутніми західними сусідами вимагала того, щоб таке складне питання безболісно було розв'язанене. Андрій II король угорський, хоча розгромлений був у Галичині, однак не покидав надії знову розпочати війну за втрачений королівський трон свого сина. Польський князь Лешко, теж з усіма своїми полками, приєднався до союзу з Андрієм. У цей же час Андрій прислав до Мстислава свого посла, вельможу Яроша з погрозою, що якщо Мстислав не видасть сина, то він піде великою війною. У своєму посланні Андрій II заявляв Мстиславу,

щоб останній швидко прислав Мстиславу сина й усіх полонених, а якщо не захоче, то скоро побачить у Галичині численне непереможне військо угрів. Галицький володар Мстислав не перелякався залякування Андрія II і спокійно йому відповів, що «перемога залежить від Бога, і що він Мстислав надіється на Бога, що він з Його допомогою надіється приборкати гордість угорського короля». Однак Мстислав добре знав, що поразка угрів і поляків під Галичем, полон Коломана і зазнання союзниками військових і моральних втрат стали важким лихоліттям у Польщі та Угорщині. Внаслідок цієї безславної кампанії Угорщина і Польща втратили великі людські ресурси, які не могли так швидко відновитись. У цей же час ця поразка стала приводом для заворушень в самій Угорщині і Польщі. Сам Андрій II теж зазнав великих втрат у власному війську під час єрусалимського військового походу, не мав можливості і могутньої військової сили воювати проти галицького володаря. Андрій II у 1221–1222 роках унаслідок наростання феодальної війни у власній країні був змушений відійти від широкомасштабної наступальної політики на східні володіння від своєї держави, оскільки був зайнятий боротьбою з власною знаттю, якій він у 1222 році змушений був надати широкі права, закріплені «Золотою буллою», яка серйозно послабляла королівську владу в Угорщині. Усе це в подальшому, як видно із джерел, не привело до активної наступальної політики і до росту військового потенціалу Угорської держави [14, № 21; с. 130–142]. Другий сусід Мстислава галицького і союзник Андрія II, краківський князь Лешко, теж не міг вести активної наступальної політики, оскільки у двох битвах – на Волині і в Галичині зазнав великих утрат. Допомагаючи своєму зятеві галицькому королю, він здійснив похід на Волинь, який дорого вартував польському князеві. Союзні Данилові Романовичу литовські князі повністю спустошили Краківське князівство, у зв'язку з чим папа Гонорій III у 1221 році звільнив князя Лешка від хрестового походу. Наслідком постійних нападів союзних Волині литовських князів було те, що Лешко краківський у 1222 році поспішно створив мир з Данилом Романовичем, відмовившись при цьому від підтримки белзського князя Олександра Всеволодович [14, № 21; с. 130–142]. Татищевські літописні свідчення наголошують, що Андрій II за постійні напади на Галичину, відрікаючись від останньої, за мирним договором заплатив велику контрибуцію в розмірі 15 тисяч гривень срібла. Договір, укладений Українською державою і Угорським королівством в 1221–1222 роках, назавжди припиняв утручання Угорщини у внутрішні справи України-Русі і таким чином установлював добросусідство і вічний мир [12, с. 212; с. 130–142].

Однак скоро галицькі бояри, побачивши нікчемність Мстислава, почали більшістю схилятися до думки про повернення Коломана на галицький королівський трон. Як перший крок до цього – вони вирішили схилити Мстислава до широкомасштабних переговорів з «могутнім» угорським королем. У Мстислава не було вибору, – до зятя Данила, який мав усі права на галицький престол і якого любили галичани, він

ставився вороже. В цей же час цю ворожнечу підігрівали бояри, які теж боялися властолюбного Данила, тому не бажали його на трон після Мстислава. Галицький трон, за порадою бояр, по смерті останнього не повинен був дістатися ні законному володареві галицькому королеві Коломану, ні спадкоємцеві батькової спадщини волинському князеві Данилові. Щоб назавжди припинити боротьбу за галицький стіл, боярство порадило Мстиславові вступити в переговори з угорським королем Андрієм II, видати свою дочку Марію за його молодшого сина королевича Андрія і таким чином забезпечити своїм онукам щасливе правління Галичиною. Будучи, як виразився про Мстислава М. С. Грушевський, «бездарним знаряддям в руках галицького боярства», Мстислав уступив у переговори з угорським королем [1, с. 41]. Скоро була складена «союзна угода», яка скріплювалась шлюбом королевича Андрія з дочкою Мстислава Марією. Тоді ж, по укладенню угоди, Андрій і Марія отримали в управління великий боярський центр Перемишль. У Ватиканському архіві зберігся документ, з якого довідуємося, що в 1222 році Мстислав, володар Галичини, пообіцяв видати свою дочку Марію за молодшого сина угорського короля, теж Андрія, і заповісти останньому Галицьке королівство [14, № 65; с. 130–142].

Добиваючись Галичини для спадкоємців з угорського дому, Андрій II не гребував ніякими засобами. Совість у Андрія при укладенні договору з Мстиславом, наголошував М. Н. Карамзін, була у тяжкому становищі, адже жених, щойно заручений з Мстиславною, ще раніше був заручений з єдиною наслідницею вірменського престолу. Боячись, щоб така політична акція не була викрита, угорський король вимагав, щоб папа Гонорій III скасував це заручення. Однак папа Гонорій III відповідав Андрієві II, що «Галицьке королівство не може належати його молодшому сину Андрію, оскільки належить його законному володарю королеві Коломану, зятю герцога польського Лешка, возведенного на галицький королівський трон апостольською владою». Папа наголошував, що «біда галицького короля Коломана – явище тимчасове, і не треба задля того, щоб знову включити Галицьке королівство в лоно католицьких держав створювати ще один шлюб, а слід почекати з остаточним розв'язанням цього питання». Однак Андрій II і в цьому питанні не послухався папи, він хапався за Галичину, як утопаючий за соломину. Втративши надію військовим шляхом відновити Галицьке королівство, він вирішив спробувати здобути його силою дипломатії, однак і ця політична стратегія не була досягнута через смерть Андрія II [6, с. 456–457; с. 130–142; с. 161–167].

У висновку наголосімо, що проблема відновлення Галицького королівства витала в Угорському королівстві і під час володарювання сина Андрія II, Бели IV, який по смерті короля Андрія II вважав короля Коломана єдиним законним володарем Галичини, возведеним у ранг короля Папою Римським. Це бачимо вже під час коронації на угорського короля Бели IV. У Бели теж був свій план щодо Галицького королівства, оскільки ще був живий попередній і помазаний папою галицький ко-

роль Коломан. Як свідчать угорські, польські та чеські джерела: «Бела IV у першу чергу вважає законним володарем Галичини свого брата короля Коломана І. За свідченнями угорських джерел, це ми бачимо за розстановкою васалів під час коронування Бели IV.

У висновку наголосімо, що в угорському королівстві Коломан вважався як король галицький, тобто вищий ранґом васал. Данило Романович, під час коронування Бели IV – всього лиш волинський князь, і то позбавлений правлячою галицькою елітою престолу. Бела IV за життя ще його брата і помазаного папою галицького короля Коломана І не ставив у розрахунки волинського князя Данила як майбутнього володаря Галицького королівства, він надіявся, як свідчать джерела, що «силою військової коаліції західноєвропейських, католицьких володарів, передусім: Угорщини, Польщі та Чехії він виконає волю Папи Римського і поверне Галицьке королівство в лоно «союзу католицьких держав», як і його законного володаря, галицького короля Коломана І.

Однак ця мрія угорського короля Бели IV та мета усього життя його батька Андрія II так ніколи і не були досягнуті...

Цю ідею після злучення Галичини, Волині та Київщини в 1238 році в єдину Руську державу, в подальшому – в 1253 році в Руське королівство втілив визначний володар староукраїнської держави Данило Романович Галицький, який використав угорський політичний проект утворення Галицького королівства у своїй європейській політичній ініціативі для всієї Русі-України, де після коронації Данила на короля Русі його староукраїнська держава стає відома в Європі як Руське королівство [15, s. 2–53; s. 223–224; №336; p. 467; c. 788; c. 104].

Література

1. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1993. – Т. III.
2. Зубрицкий Д. История Галицко-Русского княжества. – Львов, 1853–1855. – Т.III.
3. Ідзьо В.С. Велика чи Біла Хорватія – ранньофеодальна слов'янська держава на території Галичини (V–IX ст.) // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т. IV.
4. Ідзьо Віктор. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999.
5. Віктор Ідзьо. Галицька держава – процеси етнотворення і становлення (III–XII ст). – Львів: Камула, 2005.
6. Wetner M.Merwindigere Schicksale des stiffes des stiffes und der Stadt klosternt ubung aus Urkunden gezogen, (Urkundenbuch). – Wien, 1815.
7. Ідзьо Віктор. Релігійна культура Європи і зародження, становлення та розвиток християнства в Україні». – Львів: Ліга-Прес, 2007.
8. Ідзьо В.С. Українсько-угорські політичні взаємовідносини в XIII ст. // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2003. – Т.VII.

9. Ідзьо В.С. Угорські джерела епохи династії Арпадів про Україну-Русь (IX–XIII ст.) // Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2002. – Т. II.
10. Ідзьо В.С. Дипломатичні взаємини Данила Романовича напередодні коронації // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2003. – Т. VII.
11. Ідзьо В.С. Перша Унія Української церкви з Римською в Галичині в 1214–1230 роках // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2004. – Т. X.
12. Ідзьо Віктор. Українська держава і Римська церква в XIII столітті // Історія релігій в Україні. Праці XI-ї Міжнародної наукової конференції. Львів, 16–19 травня 2001. – Книга І. – Львів: Логос, 2001.
13. Карамзин Н.М. История государства Российского. – М., 1991. – Т. II–III.
14. Ідзьо В.С. Утворення Галицького королівства. Галицький король Коломан І та процеси першої політично-релігійної унії в Галичині в першій чверті XIII століття // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2004. – Т. IX.
15. Ідзьо В.С. Боярин Володислав Кормильчич – володар Галицької боярської республіки // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2004. – Т.IX.
16. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – К., 1979.
17. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984.
18. Ідзьо В.С. Правові, економічні взаємовідносини князів з боярством, міською громадою в Галицькій державі в XII–XIII століттях згідно зі свідченнями джерел та висновків історичної та археологічної науки // Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2005. – Т. VII.
19. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950.
20. Полное собрание русских летописей (дальше ПСРЛ). – М., 1962. – Т. 2; М., 1965. – Т. 10.
21. Соловьёв С. М. История России древнейших времён. Сочинения. – М., 1988. – Т. 3–4.
22. Ідзьо В.С. Король Данило та Українська держава в XIII столітті (етапи політичного сходження 1205–1238) // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 200I. – Т. V.
23. Татищев В.Н. История Российская. – М-Л., 1964. – Т. III.
24. Huillard Dreholles. Examen de chartes de l'Egeise Romaine, conte nues dans les ronleaux de Cluny. – Paris, 1865.
25. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, ed. A.Theiner. – Romae, 1860. – T. 1.
26. Wlodarski B. Rola Konrada Mazoweckiego w stosunkach polsko-ruskich. (Arch. Tw - wa Nauk we Lwowe. Dzial, tom19, zeszyt 2. – Lwow, 1936.
27. Chronik Marci. Seria Istor. Hungaru. 2.
28. Codex Diplomat. Mas., ed Kochanowski. – Nr. 336.

29. Schriptores Rerum Hungarum ed E. Szentpetery, Budapestini 1937–1938, tt. 1–2.

GALICH KING COLOMAN AND AND PROCESSES OF FIRST POLITIC-RELIGIOUS OUNII IN GALICHINI IN THE FIRST FOURTH OF XIII AGE

V. S. Idzo
Ukrainian University, Moscow
www.u-u-m.boom.ru, E-mail: vsidzo@mail.ru
mob: (8) 097 4962240

The problem of feudal war in Galichina resulted in fascination of this component part of Russia-Ukraine by Hungarian and Polish feudal lords turns out in the article.

A basic accent is concentrated on formation of the Gadlich kingdom, the first king Coloman the First and processes of first politic-religious ounia in Galichina in the first fourth of XIII age

Keywords: *Russia-Ukraine, Hungary, Poland, Galichina, Galich kingdom, Galich, king Coloman the First, Galitsch, king of Galichina Coloman the First.*

УДК 371.214.114:94(4)
ББК 63.3(2)4

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТНІЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ СУДИСЛАВА (БЕРНАТОВИЧА?)*.

М. М. Волощук
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра всесвітньої історії; 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Стаття присвячена питанню про походження одного з найактивніших прихильників угорського короля Ендре II та його синів – Кальмана й Ендре у зовнішньополітичній діяльності Арпадів у Галицькій землі впродовж 1209 – 1234 рр. – Судислава/Subislai. У роботі спростовується теза про наукову доцільність вживання періодично використовуваного істориками патроніма Бернатович, висловлюється припущення про майнову і соціальну належність Судислава до роду Лудан, локалізованого в комітаті Туроц, через кровноспоріднений зв'язок із невідомим на ім'я католицьким священиком – учасником військової кампанії короля Бели III до Галичини у 1188–1190 рр. та жінкою, яка ймовірно походила із північно-галицьких територій, або ж Пониззя.

Ключові слова: Судислав, Subislaus, Ендре II, Галицька земля, Угорське королівство, династія Арпадів, бояри, літописна спадщина, королівські акти.

Галицькі землі, займаючи впродовж XI–XIV ст. важливе місце в системі міждинастичних і міжстанових взаємин західноєвропейських монархій та східнослов'янського світу, розвивалися крізь призму діяльності впливової групи суспільства, ідентифікованої літописами як **бо#ph**. Соціальне, етнічне походження, конфесійні симпатії останніх попри прискіпливу увагу істориків XIX – початку XXI ст. досі залишаються дискусійними. Наразі наука не володіє якимось комплексом вичерпних біографій найвідоміших представників галицької знаті. Відображення їхньої різнопланової діяльності, як правило, завжди відбувалося крізь призму характеристики правління місцевих князів, часто без належного використання іноземних джерел (на сторінках яких бояри Галичини представлені доволі репрезентативно), а отже – апріорі суб'єктивно.

Серед тенденційно оцінюваних у літературі персоналій, на нашу думку, фігурує постать Судислава (Бернатовича?) (Subislay, Zubuslay,

* Ця стаття з'явилася завдяки всебічній підтримці Міжнародного стипендіального фонду Videgradfund (Bratislava, Slovak Republic), Каси Мяновського Академії наук Польщі, м. Варшава (Kasa Mianowskiego, Akademia nauk Polski, Warszawa) та Осередку досліджень античної традиції Варшавського університету (Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną, UW, Polska).

Zubuzlou) – одного з наближених до династії Арпадів першої третини XIII ст. Зазвичай негативно відображувана в дослідженнях політика Бели III (Bela, 1172–1196 рр.), Ендре II (Andreas, **Андрһи** 1205–1235 рр.) і Бели IV (Bela, **Бһла** 1235–1270 рр.) щодо східнослов'янських земель та апологетичні характеристики Романовичів супроводжувались відповідними емоційно негативними конотаціями стосовно всіх прихильників угорських монархів із числа галицької знаті. Окрім Володислава Кормильчича (Ladislaus Ruthenus), Філіпа, Жирослава-Юрія Витановича (filius Witk?), Гліба Веремійовича чи Іллі Щепановича одним із найосуджуваніших істориками продовжує залишатися Судислав.

Спектр епітетів, уживаних стосовно цієї особи, обернено пропорційний до кількості спеціальних праць, їй присвячених. За понад 200-літню історію вивчення середньовічного спадку Галицької землі один з її очільників першої третини XIII ст. не став предметом уваги вчених на сторінках хоча б окремої наукової статті (тут ми не беремо до уваги науково-популярні нариси [37, с. 140–145]). Однак у контексті висвітлення концептуальніших проблем дослідники не раз давали оцінку діяльності Судислава – здебільшого негативну. Чи не найпоширенішими зворотами на адресу останнього були: «боярський князь», «бунтівник», «виразник номінальної угорської зверхности», «голова угорської партії», «голова феодальної опозиції Данилові», «грабіжник народу», «диктатор», «запроданець іноземним хазяїнам», «зрадник», «керівник боярської олігархії», «лідер боярської магнатерії», «лукавий», «найвпливовіший боярський ватажок», «підбурювач країни», «презренний», «прислужник угорського короля», «угорська людина», «угорський прихильник», «хитрий» [28, 199, 212; 29, 17, 19, 37, 39, 179, 189–190; 30, 159, 167; 31, с. 76, 81, 88–89; 32, с. 283, 289, 291, 298–299; 36; 143, 153; 39, с. 18–21; 40, с. 46, 52; 41, с. 38–39, 46; 43, с. 326; 55, с. 15; 64, с. 76, 82] та ін.

Тим не менше, ряд дослідників утримувався від настільки гострих оцінок. Так, у роботах М. Грушевського, О. Майорова, А. Петрика діяльність Судислава представлена значно об'єктивніше [33, с. 15; 34, с. 33–52]. Зокрема, санкт-петербурзький історик на сторінках своєї монографії висловив думку, що «було б помилкою бачити в боярах, типу Судислава Бернатовича… якихось зрадників, відщепенців, які себе протиставляли галичанам з намірами дорватися до влади» [50, с. 458]. Аналогічне індиферентне ставлення вченого до досліджуваної персони спостерігається і в інших авторських публікаціях [48, с. 3–14; 49, с. 3–17; 51, с. 87–88; 52, с. 76, 80, 84; 53, с. 18, 24].

Натомість А. Петрик без особливих емоцій на основі добре відомого джерельного матеріалу відобразив матеріальне становище Судислава в межах Галицької землі, дослідив родинні стосунки з представниками галицької знаті тощо [57, с. 111–112; 58, с. 34–38; 59, с. 355–356; 60, с. 138; 61, с. 52; 62, с. 184–187].

Тим не менше, на наш погляд, історична біографістика представників східнослов'янського нобілітету заслуговує на серйозні доопрацювання, перегляд цілого ряду присутніх у літературі помилкових кліше,

які систематично переходять із праці в працю, із одного покоління дослідників у інше. Задля виконання подібного завдання варто залучати насамперед іноземні джерела, на сторінках яких відображені окремі аспекти життя і діяльності цілого ряду персоналій – фігурантів східнослов'янських подій першої половини XIII ст., використовувати новітні методики роботи з документом та ін. Постать Судислава в цьому випадку є однією з репрезентативних, оскільки представлена не тільки давно відомими наративами Русі (насамперед – Іпатіївським літописом [1, стб. 724–789]), але й, на нашу думку, цілим рядом актів, виданих канцелярією Арпадів, представників світської та церковної влади, впродовж 1235–1283 рр. [9, № 162; 12, s. 258; 13, s. 119, 158–158, 220–221, 224–225, 227–229, 231–232, 318, 432, 515; 17, s. 22, 344;], де згадується особа під іменем Subislay, Zubuslay, Zubuzlou etc.

Важливим у сенсі дослідження всебічної діяльності Судислава стало залучення королівських та церковних дипломів, які відображали окремі деталі зовнішньополітичної діяльності Арпадів у Галичині та на Волині в 20–30-х рр. XIII ст. [10, № 302; 16, s. 459; 17, s. 396–397; 18, s. 196–200].

Додаткову групу документів становлять «Польська історія» Яна Длугоша («Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae») [6, с. 351; 22, s. 200] та Каталог краківських єпископів («Katalog biskupów krakowskich») [25, s. 353], на сторінках яких при описанні подій літа – осені 1210 р., пов'язаних із полоненням уграми та повішанням боярами у Галичі місцевих князів Романа і Святослава Ігоревичів, фігурує Sulislaus – особа, традиційно ідентифікована в літературі як сандомирський каштелян [75, s. 34–35; 81, s. 102; 83, s. 172; 87, s. 48]. Дане ім'я співзвучне із Судиславом (Subislay, Zubuslay та ін.), тому в контексті ототожнення Л. Дробою [69, s. 390], а відтак і Г. Лябудою [77, s. 45] Суліслава із Судиславом Бернатовичем вимагає додаткової уваги та прискіпливого аналізу.

Загалом деталі біографії досліджуваної персони джерела подають у надзвичайно важкодоступній формі, має місце звична для окремих типів наративних джерел плутанина не лише в хронології, але й у безпосередньому відображенні актуальних подій. Зокрема, Іпатіївський літопис у індексах свого останнього видання з передмовою Б. М. Клосса зберігає інформацію про кількох осіб під таким іменем (Судислав – боярин галицький; Судислав Володимирович – псковський князь, син Володимира Святославовича, внук Святослава Ігоревича; Судислав Бернатович – польський воєвода та Судислав Ілліч – галицький боярин) [1, стб. XXIX], проводячи принципову біографічну різницю між першою і третьою персоналіями відповідно.

Таким чином, детальний життєпис Судислава наразі відсутній. Існує чимало проблем, які взагалі не були предметом вивчення або ж висвітлені в історіографії дуже поверхово. До них, на нашу думку, зокрема, відносяться етимологія імені досліджуваної особи, співвідношення з іншими схожими за написанням і звучанням іменами та персонами, зга-

дуваними у джерелах першої половини XIII ст., а також етнічне і соціальне походження вказаного персонажа.

Проблема присвоєння імен представникам стану бояр у Галичині є однією з найзагадковіших. В останній час чи не найґрунтовніше її розв'язанням займався лише А. Петрик, який у 2007 р. захистив дисертацію на тему «Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.)» [56]. Автор на основі аналізу різносторонніх джерел та досвіду істориків попередніх поколінь переконаний, що для великих родин місцевої знаті (6–10 членів сім'ї) було притаманним передавати чоловічі імена з покоління в покоління, дотримуючись певної періодичності [59, с. 137].

Подібні приклади історик успішно продемонстрував на сторінках своїх статей. Найвдалішими, на нашу думку, є генеалогічні спостереження щодо роду Дядьковичів [58, с. 39–42]. Літопис неодноразово згадує представників таких боярських родин, як Арбузовичі, Молибоговичі, Станіславичі та ін. [1, стб. 728, 762, 770, 774]. Оскільки документ ідентифікує всіх вищевказаних осіб у множині, є підстави вважати їх членами родів із певним минулим, яке усвідомлює навіть апріорі вороже налаштований волинський автор.

Отже, А. Петрик, виділяючи окремий рід Доброславичів та, на нашу думку, цілком слушно пов'язуючи його з персоною Судислава [57, с. 111], дає підстави припускати, що хтось із імовірних нащадків Доброслава Суддича (сина Судислава*) мав був би називатися Судиславом (оскільки за даними джерел установити когось із попередників досліджуваної персони у XII ст. нам наразі видається нереальним).

З огляду на значення цього імені (Судислав, згідно з Г. Лозком, означає «справедливий», інше значення – «досвідчений», «розсудливий», «судити славно»; «той, хто роздумує (складає судження) про славу» [47]) й усебічну діяльність його носія – відомого з Іпатіївського літопису союзника угорського короля таке судження виглядає далеко не голослівним.

Однак прискіпливий аналіз наративного й актового матеріалу другої половини XIII–XIV ст. переконує, що жодної особи під таким іменем на сторінках приватновласницького акта Галицької землі часів правління останніх Романовичів, П'ястів та Анжу немає [2, с. 1187; 7], навіть попри запевнення І. Мицька в тому, що нащадки роду Доброславичів фігурують на сторінках документів до 1387 р., будучи від XV ст. належними до роду Сас [54, с. 56]. Праця Л. Виростека «Рід Драгів-Сасів на Русі і в Угорщині» додатково підтверджує відсутність цього імені в представників досліджуваних польським істориком родин [88, s. 11–19].

* Ця точка зору підтверджується не тільки аргументами А. Петрика [58, с. 37], але й цілим рядом інших опосередкованих доказів. Зокрема, той факт, що близько 1241 р. управитель Коломийської волості Доброслав Суддіч прийняв на кормління **Черниговьски бо+р**, може бути напряму пов'язаний з укладеним ще в 1228 р. (датування згідно з М. Грушевським) миром між угорським герцогом Ендре і Судиславом з одного боку та київським і чернігівським князями Володимиром Рюриковичем і Михайлом Всеволодовичем відповідно [1, стб. 789, 753].

Загалом детальний аналіз документів східнослов'янського походження XIII ст. переконує, що особу пересічного боярина або ж представника знаті загалом могли згадувати на сторінках джерела в кількох варіантах: за іменем (Володислав, Филип, Яволод та ін.), за іменем і титулом/посадою (король Данило, князь Василько, печатник Кирило, тисяцький Дем'ян та ін.), за іменем та очевидними антропометричними/фізіологічними даними чи характеристиками або ж способом самовираження (Всеволод Чермний, Семюнко Чермний, Івор Молибожич, Мстислав Німий, В'ячеслав Товстий та ін.), за власним іменем та іменем батька чи засновника роду (Держикрай Володиславович, Лазар Домажирич, Василько Гаврилович, Гліб Зеремієвич та ін.) [1]. Схожа ідентифікація автором літопису застосовувалась і до «**иноуплеменьникоу**», зокрема: Котяна Сутоєвича, Бенедикта Лисого, Петра Туровича, Міки Бородатого та ін.*

Використання подібної методики в нашому випадку може з'ясувати доцільність вживання щодо досліджуваної персони батьківського(?) імені – Бернатович, оскільки за винятком О. Майорова [50, с. 635], А. Петрика [58, с. 35–36; 59, с. 366; 60, с. 140, 62, с. 187], Л. Махновця [3, с. 373] і М. Бартніцького [66, s. 38, 44, 57, 72] абсолютна більшість істориків на підставі вивчення тексту Іпатіївського літопису була і залишається переконана, що згадувані в джерелі «**Судислав**» і «Соудиславъ Бернатовичь» – це не одна і та ж особа*. При цьому науковці, говорячи про «боярина Судислава» (без по батькові), зазвичай не намагаються встановити його попередню родинну належність, що на наш погляд, є актуальним і доцільним з огляду на майже абсолютне мовчання в цій царині.

Подібну ідентифікацію досліджуваної особи без детального аналізу присутніх наразі документальних повідомлень провести, на нашу думку, неможливо, бо словосполучення «**Соудиславъ Бернатовичь**» у літописі зустрічається всього лиш раз у вже згадуваних подіях літа – осені 1210 р. [1, стб. 725].

Після низки проведених князями Ігоревичами в межах Галицької землі резонансних убивств 1209–1210 рр. «**инии разбhгошася. Володиславъ же кормиличичъ бhжа во Оугры . и …Соудиславъ и Филипъ . наидоша Данила во Оугорьскои землh**» [1, стб. 724]. Вказана цитата вперше на сторінках джерела засвідчує появу особи під іменем Судис-

* Залучення іноземного матеріалу задля встановлення подібної належності представників галицького чи волинського нобілітету дає небагато інформації, оскільки західні джерела ідентифікують вихідців зі східнослов'янського світу, як правило, за прийнятним для них етнічним походженням або ж титулами: Ladislaus Ruthenus, Dominicus Ruthenus, Daniel Dux Ruthenorum, Wasilico Dux, Maladik Ruthenus etc.

* Крім Л. Дроби та Г. Лябуди, які впевнено ідентифікують сандомирського каштеляна Суліслава із Судиславом Бернатовичем, батьківську належність цієї особи не конкретизують В. Бузескул [28, с. 195, 197, 199, 212], І. Гарайда [30, с. 164–170], О. Головко [32, с. 559], М. Грушевський [34, с. 577], М. Котляр [40, с. 17, 37, 39, 184, 186, 189–190, 194; 41, с. 38–39, 46–49], І. Крипякевич [46, с. 204], К. Крупа [76, s. 53–54], В. Нагірний [81, s. 135, 140], М. Фонт [72, old. 325], І. Шараневич [64, с. 81–83] та ін.

лав у політичному житті князівства. Однак достеменно зрозуміти важко, чи саме вказану персону мав на увазі пізніший редактор літопису, говорячи, що на допомогу угорцям у війні проти вищенаведених східнослов'янських володарів улітку 1210 р. прийшли «**...вои оу Белза а оу Лестка из Ляховъ. Соудиславъ Бернатовичъ со многимы Поляны**» [1, стб. 725]. Ускладнює ідентифікацію персони той факт, що інше сучасне цим подіям джерело – «Каталог краківських єпископів» указує на участь у цій кампанії за наказом Лешека Білого (ducis Lestkonis mandatum) сандомирського каштеляна Суліслава (Sulislaus) [25, s. 353].

Досі в історіографії можна було знайти точку зору про те, що Судислав після візиту до Угорщини відправився у Краківсько-Сандомирське князівство, де, перебуваючи в добрих стосунках із місцевим правителем, упродовж літа 1210 р. займався мобілізацією війська в Галичину. Таким чином, окремі вчені сміливо ототожнювали Судислава, який «**бѣжа во Оугры**», та Судислава Бернатовича, що повернувся «**из Ляховъ... ...со многимы Поляны**» [3, с. 372; 36, с. 127; 71, old. 123; 72, old. 200]. Отже, варто було б визнати міцні позиції та впливи останнього посеред польської знаті, а не тільки зацікавленість Лешека в участі у бойових діях на Русі і лобіюванні своїх генеалогічних прав.

Однак скрупульозний аналіз джерел не засвідчує якихось надто тісних стосунків Судислава з польським нобілітетом. Із 23-х окремих літописних згадок про досліджувану особу лише одна, традиційно датована 1221 р. (полонення обложених у галицькій церкві Успіння Богородиці угрів та поляків князем Мстиславом Мстиславовичем Удатним), констатує безпосередню присутність серед його оточення «**Л#хы**» [1, стб. 736]. Опосередковано про певні зв'язки останнього з краківською знаттю свідчить хіба пожалування Бели IV від 11 листопада 1244 р. «Bugomiri, filii Subislai [читай – Судислава. – *М. В.*]... ac collatis terris Zudcsán, in confinio Poloniae» [17, s. 343], яке, на думку угорського археографа Г. Феєра, варто також локалізувати «in finibus Russiae Rubrae». Проте вважати подібний факт репрезентативним на фоні всіх інших відомостей про досліджувану постать, як ми переконані, серйозних підстав немає.

У такому разі постає завдання з'ясувати, з яких причин на сторінках відмінних за походженням наративних джерел має місце різночитання імен Суліслав та Судислав, за обставин, коли мова, очевидно, йде про одну і ту ж персону. Вказана мета тим актуальніша, оскільки старопольське ім'я Sulislaus (скорочене – Sulek, Sulko, Sulco, Sulesz, Sulęta, Sulik та ін.), на відміну від старослов'янського Судислав, у перекладі означає «той, що тішиться кращою від інших славою» (складники імені – Suli- «обіцяти» або «кращий» та -sław «слава»). Отже значення імен відрізняється, причому волинський сучасник подій кінця XII–XIII ст. через сталі тісні зв'язки землями подібність мов, спільність лексики та фонетики не міг не знати подібної різниці.

При написанні та пізнішому редагуванні тексту літопису автор користувався матеріалами іноземного походження, про що прямо свідчить

текстова частина [1, стб. 723, 729, 786–787] та численні її дослідження кінця XIX – початку XXI ст. [29, с. 176; 35, с. 11; 70]. Однак не у всіх випадках історики прямо вказують на документ, який міг використовуватися або ж використовувався у процесі обробки досліджуваного наративу. Останнє коментоване видання «Галицько-Волинського літопису» за редакцією М. Ф. Котляра та цілий ряд статей автора пропонують лише здогадки щодо шляхів потрапляння тієї чи іншої, абсолютно чужої основному мотивові і темі документу, інформації до рук укладача. Безперечним фактом проте є саме використання подібних джерел, не виключено, що частково і в усній формі [29, с. 176, 180, 275; 42, с. 173–186; 44, с. 135–149; 45, с. 36–54]. Звідси і періодична плутанина імен і титулів, зокрема **Лонокрабович Лоудовик**, замість ландграф Людовік [29, с. 176], **Мокъянъ** замість Мог [1, стб. 724; 21, s. 281] тощо. Іноді зустрічаються імена, які у слов'янській транскрипції взагалі із конкретними особами ідентифікувати нереально. Таким, до прикладу, є великий воєвода Ендре II **Лотохаротъ**, який у списку учасників кампанії 1210 р. (очевидно, за статусом) розташований нижче комеса судової курії Арпадів **Петра Тоуровича**, однак вище комеса Бачки **Мароцела** [15, s. 80].

З огляду на вищенаведені аргументи, ми не виключаємо ймовірності використання літописцем при доволі детальному (хоча й не всюди безпомилковому) відображенні подій літа – весни 1210 р. не тільки свідчень очевидців*, попередніх записів місцевого походження, але й якогось польського документа, в якому було відображено участь загонів на чолі з каштеляном Суліславом у поході проти Ігоревичів. Лаконічність цитати про Судислава Бернатовича «**со многимы Поляны**» наштовхує на думку про залучення акта або ж рочників (анналів), складених при дворі Лешека у Кракові. Однак укладач східнослов'янського наративу, вірогідно переводячи запис до свого тексту або ж використовуючи спогади нащадків прямих очевидців війни з Ігоревичами, допустив несвідому граматичну помилку, сплутавши імена. Не виключається і неправильно переписане ім'я каштеляна. Ця похибка допускається за умови нечітко написаного імені, бо схожість букв «l» та «d» (порівняй: Su[l]islaus – Su[d]islaus) в окремих почерках ґотичного мінускулу, книжкового письма, або ж курсиву, який зазвичай використовували канцелярії П'ястів від XIII ст., доволі помітна [38, с. 34; 82, s. 321–325; 84].

Для безпосередньо польської історії, досліджуваного періоду і території ім'я Суліслав не рідкісне. Актові джерела середини – кінця XIII ст. повідомляють de Sulco castellano Cracouiensis [23, s. 2–3]. Враховуючи, що посади в межах як князівств Русі, так і Польщі періодично передавалися з одного покоління в інше (репрезентативним є приклад роду Авданців, представники якого впродовж XIII ст. займали посади краківських і сандомирських воєвод [67, s. 42–43; 68, s. 38–42]), цілком імовір-

* Те, що ймовірний автор фрагменту про ці події брав у них безпосередню участь, не викликає сумнівів, оскільки дрібні деталі походу, імена найвідоміших його учасників, перипетії просування військ східнослов'янськими землями стороння особа так знати не могла (див. Ипатьевская летопись. – Стб. 724–727).

ним є припущення про певний родинний зв'язок Суліслава (1210 р.) та Сулька (1255–1287 рр.), тим більше, що як Краків, так і Сандомир були резиденціями місцевих П'ястів. Слов'янський за типом патронім **Бернатовичь** на сторінках літопису не викликає жодних застережень з огляду на добру поінформованість автора повідомлення про кампанію літа – вересня 1210 р. і водночас її ж учасника. Анонімний наратор за чинного в Галичині й інших землях Русі традицією (відсутньою в сусідніх західних країнах) міг указати на батьківську належність сандомирського каштеляна, так само, як це мало місце з уже згаданими угорськими воєводами. Той факт, що ім'я Бернард (у перекладі з німецької – «сила ведмедя») було добре поширене в Польщі, не викликає сумнівів. Зокрема, доволі популярним тут залишався культ святого Бернарда Клервоського (1090–1153 рр., канонізація відбулася 18 червня 1174 р.), який на фоні посилення хрестового руху в середині XII ст. навіть листувався з краківським духівництвом на предмет організації карального походу на Русь [6, с. 113–121].

Отже, вищенаведені аргументи додатково підтверджують точку зору про те, що союзник угорського короля впродовж 1210–1234 рр. **Судислав** та згаданий одного разу в літописі **Соудиславъ Бернатовичъ** – це дві різні постаті. Період їхньої політичної діяльності синхронно збігся територіально та хронологічно, викликавши плутанину в історіографії. При цьому встановити батьківство першого за браком джерел східнослов'янського походження не так просто.

Певну інформацію цього плану наводять угорські королівські акти 30–80-х рр. XIII ст. На сторінках 17-ти дипломів різнопланового змісту, датованих між 1235–1258 рр. згадується троє осіб (Bodomerius/Bagomirus, Petrus, Vitk/ Wytk), які були синами patris nomine Sebeslaus (Subislaus, Subislay, Zabazlaus, Zobuslaus, Zubuzlay). Відомі також аналогічні топоніми, зокрема terram Scebeslou nomine in territorio Turuch у 1230 р. [12, s. 258] та villa Zobozlo у 1271 р. [19, s. 174] (обидва дотичні до земель сучасної східної Словаччини). Власне ім'я Subislaus/ Sebeslaus до 1235 р. і після 1283 р. (в останньому документі мова йде про Zobozlao filio Comitis Bogomorij [11, № 259], тобто, вже про онука досліджуваної особи, але такого самого імені*) серед матеріалів канцелярій, наративів Арпадів, Анжу, Люксембургів та інших правлячих династій Угорщини XI–XV ст. практично не зустрічається [26, Index]. Подібне явище видається дивним з огляду на відверто слов'янське коріння вказаного ймення (у перекладі – «собі слава», «собі славний»), а особливо численні слов'янські володіння угорських монархів на Балканах і в північних передгір'ях Карпат.

Словацький археограф Р. Марсіна припускає, що це ім'я на сучасний лад звучить як Себеслав [12, s. 258, 420] (звідки й назва сучасного села Себеславце, округ Мартін, Словаччина), отже опосередковано підштовхуючи дослідників до пошуків відповідних аналогів у історії інших країн континенту, зокрема на Балканах. Однак наші наукові дослідження виявилися марними, оскільки, як з'ясувалося, ймення Subislaus/Sebeslaus майже не з'являється. Угорський історик І. Сентпетері на підставі критики угорських актів XI–XIII ст. взагалі згадувані у джерелах імена поділив на дві групи: terram Scebeslou, на його думку, належала Zubuzlou (він же Zubuchloch, Zubuzlo, Zubuzlouch), натомість Zubuzlaus (він же Zubuslaus, Zobozlow) до цієї землі стосунку не мав [8, s. 512, 514, 526–527]. Однак автор не врахував того факту, що перераховані назвиська, судячи з виданого у 1988 р. Р. Марсіною кодексу актів [13, s. 432], далеко не вичерпні, будучи також майже ідентичними за своїм фонетичним звучанням та лексичним тлумаченням. Отже, очевидно, є підстави свідчити про одну і ту ж особу.

Зрозуміло також, що в угорській історії першої третини XIII ст. носій цього імені відігравав помітну роль, посідаючи в суспільстві важливе місце – comes, попри відсутність в історіографії жодної спеціальної праці, присвяченої цій особі. Чітка ідентифікація Subislao відсутня і в роботах учених балканських держав. Спроби Г. Вензеля логічно пов'язати згадане ім'я з іменами Sobieslaus, Ladislaus, Stanislaus [9, № 162], на наш погляд, аргументовані погано.

Як ми переконані, подібна винятковість пов'язана з раптовістю появи цієї постаті в безпосередньо внутрішньополітичному житті Угорщини. Подив викликає і відсутність опису в документах будь-яких повноважень, доручень, обов'язків, заслуг указаної особи перед королівською династією. З півтора десятка актів, у яких фігурує Subislaus, окрім вказівки на посаду, немає жодної інформації про його соціальний статус. Відомо лише про окремі аспекти діяльності дітей – Bogomerii, Petri, Witkoni [9, №162; 13, s. 119, 157–158, 220–221, 224–225, 227–229, 231–232, 318, 432; 17, s. 22]. Два дипломи від 1246 (перед 16 жовтня) та 1283 рр. вказують на те, що Subislaus походив de genere/villa Ludan/Lodan [13, s. 157–158], хоча й невідомо, чи якусь належність до цього поселення зберігав після 1246 р., бо населений пункт згадується лише щодо його спадкоємців – сина Wytko й онука Zobozlao filio Comitis Bogomorij de genere Lodan. Водночас прослідкувати витоки формування і становлення цього роду непросто, оскільки джерела домонгольського періоду про нього не наводять жодної інформації, як і небагато спеціальних робіт, йому присвячених [79, s. 105–108]. Рід Лудан і аналогічне земельне пожалування/село (в комітаті Нітра), відповідно до даних угорських актів – тотожні поняття, зустрічаються в XIII ст. лише двічі. Однак поряд із такою констатацією диплом від 1230 р. відображає існування terram Scebeslou nomine in territorio Turuch sitam [12, s. 258], тобто в комітаті Турц (Туруц, Турочі), що розташований від сучасного с. Луданіце (Ludan) на відстані біля 80 км.

Враховуючи, що Bogomerius filius Subislao у 1244 р. отримав від Бели IV пожалування terram Zudczan vocatam, in terminis Berem sitam [17, s. 343–347], цілком припустимо, що раніше (?) villam Ludan та певні

* Даний факт цікавий з огляду на вже згадувану традицію використання галицькими боярами та представниками польської знаті одних і тих же імен з покоління у покоління.

володіння в межах комітату Турц, названі згодом за його іменем, отримав Subislaus/Sebeslaus.

Важливо, що окремі збережені документи de comite Subislao тематично об'єднують деякі події східнослов'янської політики Арпадів. Зокрема, terram Scebeslou отримали йобагіон Buhtha та королівський сервієнт Natk, учасники одного з походів Ендре II in Ruthenia до 1230 р. [12, s. 258; 19, s. 174; 72, old. 109, 113; 73, s. 237–250; 74, s. 427–439]. Син Subuslai Bogomerius (Богомир – у перекладі «той, що дбає про світ») станом на 1235 р. перебував на посаді комеса секеїв (Comes et Ductor Siculorum [17, s. 22; 27, s. 7]*), володіння яких розташовувались у південно-східній Трансильванії (в безпосередній близькості від карпатського передгір'я – західного порубіжжя Коломийської волості та Пониззя, утримуваних станом на кінець 1240–1241 р. (як ми переконані) сином Судислава – Доброславом Суддичем [1, стб. 798–790]), на чолі якої до 1235 р. перебував iuuenus Rex Bela [89, old. 82] – організатор кампанії до Галичини восени 1230 р. та учасник одного з наймасштабніших військових заходів угрів на Волині в першій половині 1232 р. [1, стб. 760, 764]. Той же Bogomerius у 1244 р. отримав пожалування Zudcsán «…in confinio Poloniae» [17, s. 343], розташоване також «in finibus Russiae Rubrae».Wytk comes, filius Zabazlai до 1235 р. брав участь ad partes Boemie ac Ruthenie in nostris [Andrei – *M. B.*] legacionibus [13, s. 157]. Зять Судислава бан Fila/Phyla, згадуваний у літописі як «**Фил# древле прегордыи**» [1, стб. 736], у 1241 р. отримав у розпорядження terram Selusta, розташовану в комітаті Унг [10, №31]. A comeso Petro у 1248 р. було пожалувано «villam Mihal et villam Tapula et villam, que esset trans flumen Laborch» [13, s. 220, 227–228] – тобто на межі з Галицькою землею. Станом на 1265 р. король Бела IV «cuidam Zubuzlo [онук Судислава, син Богомира? – *M. B.*] particulam terrae Chicher confert… iuxta ripam aquae Latorza existens», що паралельно межувала з володіннями комеса Унгу – Григорія [18, s. 267–269]. Одночасно в 1266 р. онуки Судислава (від невідомої на ім'я доньки) і відповідно сини угорського бана Філі – Stephanus та Nicolaus володіли землями неподалік Castri de Vng [18, s. 380], розташованого як поруч Bogomerio terram Zudcsán, так і водночас на прикордонні із Галичиною**.

На нашу думку, низка вищенаведених фактів та припущень свідчить, що під Subuslao слід розуміти саме літописного Судислава – союзника короля Ендре II. Раптовість появи цієї особи в угорській офіційній дипломатиці на початку 30-х рр. та аналогічна несподіваність зникнення імені в кінці 50-х рр. XIII ст. є додатковим підтвердженням цього.

* На думку угорського історика М. Вертнера, цю посаду він обіймав від 1228 р. [86, old. 77]

** Джерела (як наративні, так і актові) вкрай стисло відображають діяльність File Bano [85, old. 565], однак це пожалування, надане Белою IV до 1266 р., опосередковано свідчить про укладення королівським баном лише одного шлюбу – саме з донькою Судислава.

На цьому фоні продовжує залишатися актуальним питання про батьківство вказаної особи. Беручи до уваги той факт, що Доброслав Суддич був нащадком Судислава, а на сторінках літопису він фігурує як «**Соудьичь поповъ вноукъ**» [1, стб. 789], відповідно батьком досліджуваної особи була людина священичого сану і не обов'язково з числа місцевого галицького духівництва. Східнослов'янські джерела неодноразово називають католицьких священиків і єпископів «попами» [4, с. 82].

Конкретно особу батька та матері Судислава за очевидної відсутності джерел установити важко. Досі на сторінках окремих наукових та науково-популярних робіт побутувала думка про те, що він доводився спадкоємцем невідомого Бернарда (угорця або ж німця за походженням) [37, с. 140; 58, с. 34]. Зокрема, А. Петрик висловив гіпотезу про те, що «Судислав Бернатович …був сином якогось Бернарда (угорця за походженням), який міг бути сином одного з угорських вельмож при матері князя Ярослава Осмомисла – Софії, дочці угорського короля Коломана» [58, с. 34]. Однак, по-перше, нещодавно російський дослідник М. Юрасов висловив доволі аргументований сумнів з приводу існування подібного шлюбу [65, с. 136–140], а, по-друге, подальше використання версії саме Бернардового батьківства ми вважаємо недоцільним з огляду на вищенаведений брак доказів.

Таким чином, **Судиславъ**/Subislaus de genere Ludan цілком міг бути за своїм походженням напівугорцем або ж вихідцем зі словацьких володінь Арпадів, де й локалізовано terram Ludan. До такого висновку підштовхує як саме слов'янське ім'я цього чоловіка, так і його дітей та внуків, згадуваних у королівських актах XIII ст. та літописній спадщині Русі. Поряд з цим варто констатувати його незаконнонародженість, оскільки католицьке духівництво (представник якого став його батьком) перед висвяченням складало присягу целібату, канонічно затверджену папою Григорієм VII (Gregorius P. P. 1073–1085 pp.). [63, с. 371]. Ймовірність того, що отцем Судислава міг бути хтось із представників східного обряду, хто мешкав в Угорщині і кого наприкінці XII ст. всіляко підтримували король Бела III та його матір Єфросинія Мстиславівна [14, s. 283; 24, s. 201], дуже невисока. Джерела, які існують, в жодному разі не повідомляють про присутність таких у складі військ Арпадів під час неодноразових походів та візитів до Галичини на рубежі XII–XIII ст., натомість періодично повідомляють про несприйняття місцевим населенням церковних нововведень, авторами яких були католики.

На нашу думку, народження досліджуваного персонажа могло припасти на 1189–1190 рр., тобто на період установлення на території Галицької землі влади короля Бели III та його сина Ендре. Подібна гіпотеза підсилюється не тільки фактами присутності серед оточення молодого угорського герцоґа католицьких духівників, але й тим, що «**Оугре …….. оу мужии Галичкыхъ . почаша wимати жены и дщери на постелh к собh**» [1, стб. 664–665]. Безпосередня поява Судислава в активному житті князівства припадає на 1209/10 р., тобто, коли йому могло виповнитися 20–21 рік – цілком достатній вік для участі у справах землі.

Перші згадки про дітей Subislao/Судислава – невідомої на ім'я доньки, одруженої з баном Філею, Богомира (Bogomerium, filium Zubuslay) та Доброслава відповідно датуються проміжком між 1221–1235 р. [1, стб. 736, 774; 17, s. 21–27], що з огляду на ймовірний час укладення їхнім батьком шлюбу теж не викликає заперечень. Особи від 14-літнього віку згідно з канонічним правом вважалися зрілими для матримоніальних зв'язків. Отже дружині угорського бана станом на 1221 р. виповнилося не менше 14-ти років, натомість Bogomerio та **Доброславоу** близько 1235 р. могло вже виповнитися близько 30–31 року. Враховуючи активну придворну діяльність Богомира при Ендре II від 1225 р. [86, old. 50], цілком імовірним періодом для народження міг бути проміжок між 1204–1206 рр.

Не виглядає також дивовижним той факт, що на рубежі літа–осені 1249 р. акти згадують про трьох дітей Petri filii Zobuslo, а саме – Iacou, Kathenina, Petronella, із яких доньки вже також були одруженими й, очевидно, теж мали спадкоємців (filiabus suis) [13, s. 224–225, 227–229, 231]. Арифметичні підрахунки ймовірного року появи на світ Петра, майбутнього його одруження, обзаведення дітьми й онуками дають підстави підтвердити припущення про 1189–1190 рр., як гіпотетичний період народження Судислава.

Не менш проблематично визначити рік смерті цієї особи, оскільки жоден із використовуваних документів прямо не повідомляє і навіть не натякає на такого типу факт. З Іпатіївського літопису відомо, що після невдалої спроби герцоґа Ендре під натиском військ Данила Романовича утримати Галич десь ранньою весною 1234 р. «**Соудиславъ иде Оугры**» [1, стб. 771]. Однак усі подальші згадки de Subislao, локалізовані в королівських актах між 1235–1258 рр., не дають можливості зрозуміти, коли досліджувана особа померла. Відомо лише, що станом на 24 жовтня 1254 р. в живих уже не було його сина Богомира (Bogomerius, filius Zubuzlou, usque ad mortis sue) [13, s. 318]. Однак до моменту останнього повідомлення de Zubuslay 10 грудня 1258 р. його діти згадувалися із вживанням патроніма. Зважаючи на те, що онуки Судислава – сини угорського бана Філі – Stephanus і Nicolaus отримували пожалування від короля Бели IV та Ласла IV (Ladislaus, 1272–1290 рр.) вже по смерті свого батька, але при цьому також фігурували як filiorum Phyle [13, s. 247–248; 18, s. 380–381; 20, s. 141–145], будь-які версії про ймовірну дату смерті Subuslaum виглядають примарними.

Таким чином, літописний Судислав/Subuslaus, неодноразово згадуваний у східнослов'янській наративній спадщині як союзник угорського короля Ендре II та його синів Кальмана й Ендре, на наше переконання, може бути представником genere Ludan (на думку М. Мілоша, чеського за етнічним походженням [80, s. 387]). Батьком указаної персони був швидше за все невідомий достеменно священнослужитель, який перебував серед оточення герцоґа Ендре в Галичині впродовж 1188–1190 рр. Версія про особу на ім'я Бернард як батька Судислава документально підтверджена недостатньо. Вказану гіпотезу беззастережно прийняв ряд істориків без належної критики. В цьому випадку з боку літописця мала місце несвідома (очевидно) помилка, що полягала в неправильному записі назвиська сандомирського каштеляна Суліслава/Sulislai – учасника походу проти Ігоревичів літа–осені 1210 р. як «Судислав Бернатович».

Ім'я та соціальне походження матері досліджуваної особи теж невідоме, хоча з огляду на наявність у Судислава значної групи прихильників на півночі Галицької землі (в Городку, Ярославі) та в Пониззі [1, стб. 736, 758, 764–765, 789–790], ймовірно вона походила саме з тієї чи іншої території.

Постать Subuslao жодного разу не була предметом особливої уваги з боку істориків, небагато праць наразі присвячено і родові, з яким його можна пов'язати генеалогічно [78]. Отже кількість дослідницьких проблем навколо цієї постаті доволі значна. Їх автор і намагатиметься розв'язати у своїй подальшій роботі.

Джерела

1. Ипатьевская летопись // ПСРЛ / С предисловием Б. М. Клосса. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – Т. 2. – Изд. 2. – 938 с.
2. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів: Наукове Товариство імені Шевченка, 2004. – 1283 с.
3. Літопис Руський / За ред. Л. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 590 с.
4. Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы // ПСРЛ. – М.: Наука, 1978. – Т. 34. – 303 с.
5. Щавелева Н.И. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (книги I – VI): текст, перевод, комментарии. – М.: Памятники исторической мысли, 2004. – 495 с.
6. Щавелева Н.И. Послание епископа краковского Матвея Бернарду Клервоскому об «обращении русских» // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования / Отв. ред. В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1976. – С. 113–121.
7. Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej y Archiwum tak zwanego bernadyńskiego we Lwowie / W skutek fundacyi śp. A.hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego. – we Lwowie: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego z drukarni narodowej W. Manieckiego, 1868–1883. – T. 1–9.
8. Az Arpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke: 3 k-ben / Szer. I. Szentpétery. – Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1943. – K. 2 (1255) 1270 – 1301). – 194 s.
9. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1861. – V. 2.(1234 – 1260). – 402 s.
10. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1867. – V. 6.(890 – 1235). – 578 s.

11. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1871. – V. 9.(1272 – 1290). – 584 s.
12. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae / Ed. R. Marsina. – Bratislava: Sumptibus Akademiae Scientirarum Slovaciae, 1971. – T. 1 (inde ab anno DCCCV usque ad anno MCCXXXV). – 504 s.
13. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae / Ed. R. Marsina. – Bratislava: Sumptibus consilii sationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovacae, 1987. – T. 2 (inde ab anno MCCXXXV usque ad anno MCCLX). – 672 s.
14. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiastucus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 2. – V. 1. – 490 s.
15. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 3. – V. 1. – 480 s.
16. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G.Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T.3. – V.2. – 495 s.
17. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G.Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 4. – V. 1. – 480 s.
18. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 4. – V. 3. – 560 s.
19. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 5. – V. 1. – 328 s.
20. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G.Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1830. – T.5. – V.3. – 520 s.
21. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1837. – T. 7. – V. 4. – 290 s.
22. Dlugossii Joannes. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae in 10 libres / Komit. red. Z. Kozłowska-Budkowa i inni. – Warszawa: PWN, 1973. – Lib. 5–6. – 432 s.
23. Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier: W 4 t. / Wydał i opracował St. A. Sroka. – Kraków: Societas Vistulana, 1998. – T. 1 (do 1450 r.). – 151 s.
24. Historia Regni Hungariae e probatissimis scriptoribus. Synoptice deducta. – Posonii: Typis Georgii Aloysii Belnay, 1804. – 439 s.
25. Katalogi biskupow krakowskich / Wydał W. Kętrzyński // Monumenta Poloniae historica. – Lwów: W komisie księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1878. – T. 3. – S. 313–376.
26. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum: In 2 v. / Edendo operi praefuit E. Szentpétery. – Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung Sumptibus, 1937. – Vol. 1–2.
27. Székely oklevéltár / Szer. K. Szábó. – Kolozsvártt: Nyomatott K.Papp Miklósnál, 1872. – K. 1 (1211 – 1519). – 360 l.

Література

28. Бузескуль Вл. Князь Торопецкій Мстислав Мстиславичь // Журнал Министерства Народного Просвещения (далі – ЖМНП). – СПб., 1869. – Ч. 3. – С. 188–220.
29. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. – К.: Наукова думка, 2002. – 396 с.
30. Гарайда И. Галицька политика угорскихь королёвь Бейлы III-го и Андрія II-го // Зоря. – 1943. – №1–4. – С. 119–176.
31. Головко О.Б. Галицький період діяльності князя Мстислава Мстиславича Удатного // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2007. – Вип. 7. – С. 71–93
32. Головко О.Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – К.: Стилос, 2006. – 575 с.
33. Грушевський М.С. Галицьке боярство XII – XIII вв. // Записки НТШ. – Львів, 1897. – Т. 20. – С. 1–20.
34. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 10 т., 11 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 3. – 640 с.
35. Грушевський М.С. Хронольогія подій Галицько-Волинської літописи // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. 41. – С. 1–72.
36. Ћура Х. Наследници Кијева између краљвске круне и татарског јарма: студила о државно-правном положају Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године. – Нови Сад: МБМ плас, 2002. – С. 133 (Време метежа). – 239 с.
37. Драбчук І. Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 10–11 жовтня 2008 року. – Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2008. – С. 140–145.
38. Киселева Л.И. О происхождении готического курсива // Средние века. – М.: АН СССР, 1964. – Вып. 36. – С. 27–53.
39. Коломієць І.Г. Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI – XIII ст. ст. // Наукові записки УжДУ. – Історично-філологічна серія. – Ужгород, 1949. – Т. 2. – С. 3–27.
40. Котляр М.Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. – К.: Інститут історії України НАН України. – 167 с.

41. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 153 с.
42. Котляр М.Ф. Імовірна спадковість структури і форми Галицько-Волинського літопису (спостереження історика) // УІЖ. – 2006. – №3. – С. 173–186
43. Котляр М.Ф., Ричка В.М. Княжий двір Південної Русі X – XIII ст. – К.: Наукова думка, 2008. – 357 с.
44. Котляр М.Ф. Структура і жанр Галицько-Волинського літопису // Ruthenika. – 2004. – №3. – С. 135–149
45. Котляр Н.Ф. О возможной природе нетрадиционности структуры и формы Галицко-Волынской летописи // Древняя Русь. – 2006. – 2(24). – С. 36–54.
46. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1999. – 219 с.
47. Лозко Г. Іменослов: імена слов`янські, історичні та міфологічні. – К.: Редакція часопису «Сварог», 1998.
48. Майоров А.В. Борьба Данила Романовича за галицкий престол с венграми в конце 20 – начале 30-х годов XIII вв. Ч. 1. Галицкая община и князь Даниил // ВСПбГУ. – Серия 2. – 1999. – Вып. 3. – С. 3–14.
49. Майоров А.В. Борьба Данила Романовича за галицкий престол с венграми в конце 20 – начале 30-х годов XIII вв. Ч. 2. Галицкая община и королевич Андрей // ВСПбГУ. Серия 2. – 2000. – Вып. 2. – С. 3–17.
50. Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Под ред. И.Я. Фроянова. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 640 с.
51. Майоров А.В. Даниил Романович и галичане в канун татаро-монгольского нашествия // Исследования по русской истории. Сборник статей, посвященный к 65-летию проф. И.Я. Фроянова / Отв. ред. В.В. Пузанов. – СПб. – Ижевск: Изд-во Санкт-Петербургского университета и Удмуртского государственного университета, 2001. – С. 86–96.
52. Майоров А.В. Князь, бояре и городская община Галича в правление Мстислава Удалого // Россия и мировая цивилизация. К 70-летию член-корреспондента РАН А. Н. Сахарова / Ред. кол. А. Н. Боханов (и др.). – М.: Изд-во РАН, Институт Российской истории, 2000. – С. 74–94
53. Майоров А.В. Практика договорных отношений князя и городской общины Юго-Западной Руси. К вопросу о венгерском влиянии // ВСПбГУ. – Сер. 2. – 2001. – Вып. 4. – С. 15–26.
54. Мицько І. Генеалогія та геральдика шляхетських родів Кульчицьких та Доброславичів // Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. – Львів, 2000. – С. 53–60.
55. Пашин С.С. Галицкое боярство XII – XIII вв. // Вестник ЛГУ. – Серия 2. – 1985. – Вып. 4. – С. 15–20.

56. Петрик А.М. Боярство Галицько-Волинської держави (XII – XIV ст.). Автореферат дисертації …кандидата історичних наук. 07.00.01. – історія України / Національна Академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. – Львів, 2007. – 20 с.
57. Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Вимір, 2002. – Вип. 6. – С. 105–117.
58. Петрик А. До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Вимір, 2001. – Вип. 5. – С. 29–45.
59. Петрик А. До питання становлення та розвитку боярських родів Галицько-Волинської держави // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку», 17–18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Українське Історичне Товариство, Інститут історії України НАН України, Камянець-Подільський державний університет, за редакцією Л. Винара, О. Завальнюка. – Камянець-Подільський – К. – N.-Y. – Острог: Вид-во НаУОА, 2006. – С. 364–370.
60. Петрик А. До питання становлення боярських родів у період княжіння династії Романовичів. Король Данило Романович і його місце в українській історії / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівське відділення інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Громадський комітет для відзначення 800-літнього ювілею короля Данила. Редколегія Я. Дашкевич та ін. – Львів: ВМС, 2003. – С. 137–142.
61. Петрик А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. – Дрогобич: Коло, 2004. – Вип. 8. – С. 46–58.
62. Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2005. – Вип. 9. – С. 181–193.
63. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 389 с.
64. Шараневич І. Исторія Галицко-Володимирской Русы оть найдавнейших времен до року 1453. – Львов: Накладом автора, 1863. – 348 с.
65. Юрасов М. К. «Была ли жена Владимира Володаревича венгеркой?» // «Слово о полку Ігоревім» та його доба. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Галич, 24 жовтня 2007 р. – Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2007. – С. 136–140.
66. Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217 – 1264. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – 251 s.
67. Bieniak J. Pakosław Młodszy // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1980. – T.25. – S. 42-43.

68. Bieniak J. Pakosław Stary // Polski Słownik Biograficzny. – Wroclaw: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1980. – T. 25. – S. 38–42.
69. Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Rozprawy i spraswozdania z posiedzien wydzału historyczno-filozoficznego Akademii Umiętności. – w Krakówie, 1881. – T. 13. – S. 361–429.
70. Fonalka M. A. Halicsi-Volhíniai évkönyv művelődéstörténeti vonatkozásai. – Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth egyetemi Kiadója, 2001. – 159 l.
71. Font M. Anrdás király politikája és hadjáratai // Századok. – 1991. – Évf. 125. – Sz. 1-2. – Old.107–144.
72. Font M. Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2005. – 330 l.
73. Font M. Einige räprazentanten des Kleinadels im polnisch-ungarischen Grenzgebieten im 13 Jh. und die Zukunft ihrer Familie // Specimina nova universitatis quinqueecclesiensis. – 1995. – №9. – S. 237–250.
74. Font M. Przedstawicie drobnej szlachty na pograniczu polsko-węgierskim w XIII wieku i losy ich rodzin // Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiriwane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdzięsiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej. – Kraków: Secesja, 1995. – S. 427–439.
75. Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich // Biblioteka Genealogiczna / Pod red. M. Górnego. – Poznań – Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2001. – T. 3. – 264 s.
76. Krupa K. Bojarzy w Haliczu (koniec XII – I poł. XIII w.) // Z dziejów Średniowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej. Zbiór studiów / Pod red. J.Tyskiewicza // Fasciculi historici novi. – Warszawa: DIG, 1998. – Część 1. – T. 2. – S. 49–57.
77. Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji. – Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1983. – 308 s.
78. Lukačka J. Ludanice 1242 – 1992. – Ludanice: Obecný úrad, 1992. – 83 s.
79. Lukačka J. Najstaršie nitrianske šl'achtické rody // Najstaršie rody na Slovensku. – Bratislava, 1994. – S. 105–108.
80. Miloš M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. – Martin: Matica slovenska, 2006. – 519 s.
81. Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198/99 – 1264. Praca doktorska. – Kraków, 2007. – 240 s.
82. Semkowicz W. Paleografia łacińska. – Kraków: Universitas, 2007. – 541 s.
83. Urzędnicy małopolscy XII – XV wieku / Spisy, opracowania J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P. Wojciechowski, B. Wyrozumska // Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej / Pod. red. A. Gąsiorowskiego. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolínskich, 1990. – T. 4 Małopolska (województwa krakowskie, sandomierskie i lubelskie).
84. Walther J. L. Lexicon diplomaticum. Abbreviationes syllabarum et vocum in diplomatibus et codicibus a seculo VIII. ad XVI. usque occurentes exponens, iunctis alphabetis et scripturae speciminibus integris / Studio I. L. Waltheri, cum praefatione I. D. Koeleri. – N.-Y.: Burt Franklin, 1966. – Pars 1-2. – 225 p.
85. Wertner M. Az Árpádkori bánok. Meghatározások és helyreigazitások // Századok. – Budapest: Kiadja a magyar történelmi társulat, 1909. – Évf.XLIII. – Old. 378–425, 473–495, 555–570, 656–668, 747–757
86. Wertner M. Az Árpádkori megyei tisztviselők. – Budapest: Az Athenaeum R. Társulat köbyvkiádó, 1897. – 102 l.
87. Wlodarski B. Polska i Rus (1194 – 1340). – Warszawa: PWN, 1966. – 326 s.
88. Wyrostek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrech i Rusi. – Kraków: Nakładem polskiego Towarzystwa heraldycznego, 1932. – (III. Ród Dragów-Sasów do początku wieku XV). – 192 s.
89. Zsoldos A. Az Árpádok és allatvalóik (Magyarország története 1301-ig). – Debrecen: Csokonai kiádó, 1997. – 281 l.

TO THE QUESTION OF THE ETHNIC AND SOCIAL ORIGIN OF SUDISLAV (BERNATOVICH)?

M. Voloshchuk

PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine

The article is devoted to the question of the origin of Sudislav/Soubislai, who was one of the most active supporters of Hungarian king Endre II and his sons – Calman and Endre in foreign-policy activity of Arpad dynasty in Galithia during 1209 – 1234th. The author means, that patronymus Bernatovich, which very actively use in the historiography, is not substantiated. The historian means Soudislav could belong to the family Loudan (was disposed in the north Hungarian comitat Turuch) in the property and social sense. His father (unknown name) was, maybe, Catholic priest, which was in the army of Bela III in Galithia during 1188 – 1190th), and his mother (also unknown name) descended, maybe, from north Galitian territory, or from region of Ponyzzia.

Keywords: *Sudislav, Subislaus, Endre II, Galithia, Hungarian kingdom, Arpads dynasty, boyars, narrative sources, diplomas.*

УДК 3221.1 (477.8)
ББК 66.5

ВЗАЄМОДІЯ РІВНО- ТА РІЗНОСТАТУСНИХ ГРУП ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ

І. С. Монолатій

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра політології; 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Автор аналізує суб'єкти і тенденції західноукраїнської етнополітичної сфери на імперському просторі, констатуючи відмінність між ареальним та дисперсним характером проживання українців і поляків, а також імміграційних меншин, а також соціальну неструктурованість більшості етнонаціональних спільнот, що проживали в західноукраїнському регіоні. Встановлено, що на імперському просторі Габсбургів центральне і крайове законодавство визначало «правила гри» суб'єктів міжетнічної взаємодії, спрямовані на захист прав етнічних меншин. Воно й було засобом кореляції етнополітичної поведінки «чужих». Разом з тим мінімізації міжетнічної напруги й суперечностей у західноукраїнському регіоні сприяв «загерметизований» у собі потенціал міжетнічного антагонізму. Головним критерієм Відня у сфері етнонаціональної політики тут виявилася нейтралізація сепаратизму етнічних меншин.

Ключові слова: *міжетнічна взаємодія, рівно- та різностатусні групи, західноукраїнські землі, імперська доба.*

Проблема міжетнічних взаємин і розвиток етнічної ідентичності сьогодні особливо значущі у сфері гуманітарних і суспільствознавчих наук. Не так давно центральні й східні європейці опинилися перед фактом серйозних змін своєї цілісної життєвої системи, коли радикально змінилися політичне життя їхніх суспільств та їхні соціально-культурні параметри. Як суб'єкти суспільного життя громадяни нових державних утворень виявилися на зламі часу в смузі конфронтації. У світлі нових політологічних концепцій їхні долі почали трактувати з урахуванням зміни етнічних процесів в умовах соціально-політичної трансформації, через суперечності і конфлікти в етнополітичній і національно-побутовій сферах. Тому пошук чинників пом'якшення міжетнічних суперечностей має велике значення для науковців і політиків [5, с. 7–8].

Міжетнічні відносини в сучасній Україні – державі з поліетнічним і поліконфесійним населенням привертають нині пильну увагу дослідників. Від їхнього глибокого осмислення багато в чому залежить можливість вироблення оптимальної моделі державної етнополітики, спрямованої на досягнення нормалізації, стабілізації і в майбутньому – гармонізації міжетнічних відносин в Україні, забезпечення можливостей повноцінного соціального і культурного розвитку українського суспільства [7, с. 10–12].

Впродовж останніх років учені розробляють політичні, соціальні й культурні аспекти міжетнічних взаємин і взаємодії (це охоплює такі компоненти, як міжетнічні контакти, спілкування, зв'язки, міжетнічні відносини на груповому й індивідуальному рівнях). Зокрема визначають питання динаміки чисельності, освітнього рівня, соціального статусу, професійної діяльності, етнічної самоідентифікації, мовної компетенції, культурних і політичних орієнтацій, конфліктності та взаємної толерантності різних етнічних груп населення України [9, с. 5, 6].

Етнополітологія, яка не так давно постала в Україні як самостійна наукова дисципліна, містить чимало тематичних лакун. Вони «розміщуються» не тільки в «зовнішньому» світі. Невивченими залишаються й чимало аспектів взаємодії «чужих» на українських етнічних територіях.

Тому актуальність дослідження етнополітичної сфери, зокрема в західноукраїнському регіоні, обумовлена кількома важливими факторами. Передусім Західна Україна – це в минулому одна з найбільших поліетнічних територій у Європі. Унікальна сучасна етнокультурна мозаїчність цього регіону – результат численних етнічних міграцій, у ході яких між етносами складалися відносини компліментарності або ж ворожості [3, с. 93–94]. Адже в силу свого геополітичного положення ці території впродовж багатьох століть були не тільки місцем перетину торговельних шляхів, але й перебували в епіцентрі політико-правових суперечок і територіальних домагань різних суб'єктів державної влади. Внаслідок цього кожен з етносів західноукраїнського регіону в своїй поведінці не був і не міг бути вільним від історичної пам'яті, політичної культури, традиційної соціальної поведінки своїх етносів за межами краю [6, с. 47–48].

З оглядом на це взаємини національних спільнот західноукраїнського регіону невипадково привертають увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, політиків та громадськості. В сучасній політологічній науці вже комплексно досліджено проблему міжетнічної взаємодії, яку реалізовано на прикладі західноукраїнської етнополітичної сфери в період між двома світовими війнами [2, с. 358–368].

Хронотоп нашого дослідження – новітнє реформування монархії Габсбургів – перетворення централізованої Австрійської монархії на дуалістичну Австро-Угорську (1867), надання провінціям політичної автономії (1869), запровадження виборчого права для робітників (1897), загального виборчого права (1905) і одночасна тривала політична криза аж до падіння Дунайської монархії у 1918 р. Цей часово-історичний період можна умовно окреслити як біполярний макросвіт – з одного боку, лояльності до імперії, а з іншого – етнічного відродження упосліджених етнонаціональних спільнот і подальшого творення самостійних держав.

Витоки формування поліетнічності західноукраїнського регіону – австрійських Галичини і Буковини – сягають ще часів середньовіччя, коли на ці землі були спрямовані добровільні і політичні міграційні

хвилі. За певних обставин це були пошук пристановища екстериторіальних євреїв і трудова еміграція німців. Коригувальними щодо фактору етнодемографічної структури населення регіону протягом століть були й зміни державно-політичного статусу земель, ініціативи князівської, королівської або імперської влад. Водночас етнічні суб'єкти Галичини і Буковини помітно відрізнялися тим, що одні з них (зосібна євреї) проживали здебільшого у містах і містечках, інші – в селах, де значна частина етнічної української більшості співіснувала з німецькими колоністами, польськими селянами й осадниками.

Так, населення Галичини становили дві більші спільноти – поляки та русини-українці (приблизно по 40–45% кожна), а також єврейська меншість (приблизно 10–12%). У східній частині русино-українці становили виразну більшість – 65%, тоді як поляків було близько 20%, а євреїв – приблизно 10%. Стосовно останніх, то у XIX ст. тут було сконцентровано 253 таких громади з відомих 559 в Австро-Угорщині. До них додавалися поселення німецьких колоністів (приблизно 2,5%) та поодинокі вірменські громади, асимільовані в XIX ст. місцевими поляками [15, s. 70–73]. До того ж австрійські німці, представники нації-держави, в умовах Західної України де-факто були лише однією з етнічних меншин.

Як свідчить історія, міжетнічні суперечності найгостріше проявилися у галицьких містах і містечках. Їх уособлювали умовні «паралельні світи» – ситуація, коли представники різних націй проживали по сусідніх вулицях, майданах в одному місті, але у повсякденному побуті майже не контактували між собою, вели відмінне культурне, політичне, духовне та економічне життя. Ті ж нечисленні факти випадкових зіткнень інтересів породжували прояви ксенофобії. Таку ситуацію характеризують явища «потрійного Львова» (Львів – український, Львів – польський, Львів – єврейський); потрійних, а іноді «квартетних» чи «подвійних» Станиславова, Дрогобича, Тернополя, Коломиї, Ярослава, Яворова та ін. Однак якщо ще на початку XIX ст. такий поділ на «паралельні світи» був безсумнівним, то вже в 1867–1914 рр., під впливом урбанізаційних процесів, поширення запізнілої модернізації в Галичині, він почав поволі зникати [10, s. 245–250].

Складні і водночас глибинні демографічні процеси в Галичині в останній третині XIX – на початку XX ст. створювали передумови для поглиблення соціальних та міжетнічних суперечностей. Адже процеси націоналізації місцевих етнічних громад, неухильне набуття їх представниками національної самосвідомості, формування відмінних, а то й вороже налаштованих щодо інших етносів національних ідентичностей, як стверджує А. Круглашов, бурхливо розгорнулися в Східній Європі на рубежі XIX–XX ст. [6, с. 49]. Знаковою еволюцією називає М. Гон зміни в етнополітичній поведінці етнічних спільнот на західноукраїнських землях протягом другої половини XIX – на початку XX ст. З одного боку, це – своєрідне споріднення з імперіями (в нашому випадку – Австро-Угорщиною), лояльність щодо них та виникнення рухів упосліджених

етнонаціональних спільнот з метою створення власних держав, з другого [2, с. 139].

Стосовно ж політичної структуризації етнонаціональних спільнот в австрійській Галичині, то її усталенню сприяло поширення нового критерію ідентичності – результат еволюції її детермінантності від релігійної до етнічної. Звідси й функціонування нового ідентиду, політизація свідомості, що й були передумовою формування етнічних рухів. Відбувалися й поступова зміна наголосів від домагань культурницького штибу до політичних, твердження про етнічну самобутність, подолання імперської політико-державницької ідентичності й перші ознаки іредентизму [12, s. 19–20].

Суттєвий приклад такого явища – наявність внутрішнього розколу, аритмії в процесі політизації, зокрема української спільноти Галичини, що засвідчило й асинхронність її відмежування від старих ідентидів і політичних орієнтацій. Однак в українців вони проявилися дуже слабо, порівняно з іншими народами Австро-Угорщини, оскільки вони не мали тривалих традицій державності, перебували на значно нижчому щаблі економічного та культурного поступу. До кінця існування Дунайської монархії, незважаючи на формальні можливості й чинні конституційні механізми, так і не було розв'язане українське національне питання. Внаслідок геополітичних інтересів Відня українська проблема не спромоглася одержати відповідного політичного резонансу. Не відбулося зміцнення статусу української спільноти в складі Австро-Угорщини, як і галицький український політикум так і не спромігся на створення національної держави [8, с. 65, 67].

Як наслідок – за умов конституціоналізму в Австро-Угорщині, де формально гарантувалися загальногромадянські та національні права народів, участь української більшості в системі політичних відносин була вкрай утруднена. Поряд із загальною відсталістю та поневоленим становищем у соціально-економічній і політичній сферах, що не дозволяло повною мірою скористатися з прав і свобод, ситуація ускладнювалася позицією Відня щодо захисту привілейованих націй у Галичині – поляків та німців. Поляки розглядали Галичину як модель Польської держави в невизначеному майбутньому й хотіли зберегти Габсбурзьку монархію в такій формі, щоб її можна було відтяти від неї в момент проголошення нової Польської держави [10, s. 276].

У досліджуваний період Галичина залишалася і надалі найбільшим єврейським анклавом на західноукраїнських землях. Особливістю цієї спільноти було те, що вона досить швидко асимілювалася в місцеве німецьке або польське середовище, набагато рідше – в русино-українське. За всі 146 років правління Габсбургів євреї боролися за свої права: спершу – за громадянське рівноправ'я, а після конституції 1867 р. (яка визнала їх як окрему релігійну спільноту – Religionsgemeinschaft) – за суспільне визнання. Суспільне становище євреїв було найспецифічнішим і найсуперечливішим. Адже за своєю соціальною структурою вони були близькі до панівних національностей (поляків і німців), але водночас,

будучи рівноправними австрійськими громадянами, були позбавлені прав національної спільноти [12, s. 15].

Особливим явищем у Галичині було й існування дискурсу німецької ідентичності, яка була пов'язана з комплексом політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх та релігійних проблем існування тут в австрійський час чисельної німецької етноспільноти. Приблизно до останньої третини XIX ст., а відтак у 1869 р. (коли офіційною мовою краю стала польська) формально зникла її асиміляційна функція. Можна стверджувати, що саме до половини XIX ст. політичні й економічні заходи Габсбургів у проектуванні німецько(мовно)ї асиміляційної ідентичності загалом збігалися із загальними інтересами східноєвропейської стабільності та політики Відня в національному питанні. Впродовж XIX ст. – 1914 рр. німці Галичини поступово перетворилися на самосвідому національну спільноту, метою якої було самостійне національне життя в рамках чинної монархії, забезпечення мирного співіснування з іншими народами краю.

Отже, етнонаціональний поділ, який існував у галицькому соціумі, та етнополітика Відня створювали численні передумови для посилення міжетнічної напруги й конфронтації. Конфліктогенним фактором міжетнічної взаємодії виявилися й особливості проживання спільнот у регіоні. Піднесення національних рухів українців і поляків підштовхнуло ланцюгову реакцію етнічного відродження, актуалізувало їхнє прагнення до збереження власної ідентичності.

У Галичині зокрема атрактори політичних процесів українців і поляків засвідчили їх взаємозалежну внутрішню біфуркацію: якщо перші (меншість етнонаціональної спільноти) демонстрували конформізм, намагалися досягнути консенсусу з державою і, передусім, з крайовою владою, то другі (більшість етнонаціональної спільноти) застосовували легітимні засоби, намагаючись реалізувати етносепаратистську мету. Однак слід зауважити, що у випадку Галичини атрактори були дивними, оскільки не були ані стаціонарними точками, ні граничними циклами політичного розвитку – вони поєднували стійкість з нестійкістю у конфліктних польсько-українських взаєминах. Теоретично можна висловити припущення, що ці дивні атрактори могли існувати лише в такій дисипативній системі (як наприклад Галичина), яка була або відкритою (до якої надходила енергія ззовні), або нерівноважною (яка мала великий запас внутрішньої енергії). В іншому разі коливання за їхньої відсутності в дисипативній системі з часом згасали.

Найбагатонаціональнішою серед усіх австрійських провінцій була Буковина, в якій проживали представники дев'яти націй і щонайменше восьми віросповідань. На час анексії Буковини Австрійською імперією (1774 р.) населення краю становили православні русини-українці та молдавани, росіяни-старообрядці, євреї-сефарди, роми (цигани), вірмени, греки, болгари. Тут конкурувало між собою п'ять національних угруповань: русини-українці, румуни, німці, євреї, поляки. Основними етносами тут були русини-українці (41%) та румуни (31,7%), проживали євреї (12–13%), німці (8–9%), поляки (3–4%) [13, s. 29–32, 39–41, 75–77]. Одночасно в рамках Австрійської імперії Буковина була однією з найбідніших, економічно нерозвинених провінцій, її культурною окраїною.

Важливою особливістю суспільно-політичної ситуації на Буковині було те, що внаслідок приблизної рівності сил і панівної в краї атмосфери взаємної терпимості жодна з етнічних чи релігійних громад не могла реально претендувати на винятковість і гегемонію [4, с. 79]. Запобігання міжетнічному розколові на соціальному та професійному ґрунті можна вважати певним успіхом економічного складника етнополітичного менеджменту Габсбургів на Буковині. На відміну від сусідньої Галичини, вона не стала підґрунтям етнічного конфлікту, а втіленням принципу рівноправності і як наслідок – певного балансу між запитами та вимогами різних народів і регіональних еліт [6, с. 49–50]. У багатьох історичних прикладах спостерігалося виразне відмежування від зв'язків «напряму» з представниками народів–мешканців краю (зокрема як румунами, так і поляками чи німцями). Натомість відбувалося зміцнення зв'язків з групами етнічного походження. До того ж, як зауважує В. Бурдяк, конструювання моделі співжиття різних етносів за наявності інтенсивних міжетнічних контактів стало досить хрестоматійним для позначення регіональної самосвідомості Буковини і втіленням високого ступеня етнічної толерантності в понятті буковинізму [1, с. 87–88; 4, с. 75, 80].

Внутрішня біфуркація спільнот Буковини і зростання чисельності тих представників груп, що презентували нонконформістсько-захисну етнополітичну поведінку, зокрема поява їхніх представників у Буковинському крайовому сеймі в 1910 р., які намагалися досягти консенсусу з центральною і крайовою владою, створили передумови для налагодження їхньої співпраці з іншими етнічними групами цієї провінції. Це й спричинило виникнення простого атрактора політичних процесів у цій частині Дунайської монархії.

Загалом відмінності інтересів груп у західноукраїнському регіоні в досліджуваному хронотопі зумовили спорадичність ініціатив, спрямованих на спільну протидію етнічних меншин політиці центру (Відня) і крайових влад (Галичини і Буковини) та ситуативність не/досягнутих компромісів. Унаслідок різних факторів їх суб'єктами виступали лише етнічні сеґменти, в той час як більшість спільнот залишалася поза форматом дво- чи багатосторонньої взаємодії. На нашу думку, внутрішні біфуркації етнонаціональних спільнот в окресленому регіоні відповідали порогові Т-біфуркацій (згідно з концепцією Е. Ласла).

Не викликає сумніву, що саме релігія відігравала найвагомішу роль серед компонентів, які формували простір міжетнічної соціокультурної дистанції на імперському, а отже – на постімперському просторах [2, с. 70].

Так, тогочасна Галичина відповідала поняттю «перехідного прикордоння», оскільки саме тут поляки й українці були тісно пов'язані в культурному, релігійному й історичному плані і могли розуміти одне

одного без перекладача. Однак, незважаючи на це, крайові й місцеві органи державної виконавчої влади і самоврядування, правосуддя, управління освітою й ін. перебували в руках поляків, а фактично під контролем місцевої польської земельної аристократії.

На 1910 р. населення Галичини (за віровизнанням) становили римокатолики (46,49%), греко-католики (42,13%), іудеї (10,86%), протестанти (0,48%), православні (0,03%), інші (0,01%) [13, s. 70, 71]. Стосовно ж Буковини, то, згідно зі статистичними даними 1910 р., населення тут становили православні (68,37%), іудеї (12,9%), римо-католики (12,31%), греко-католики (3,27%), протестанти (3,1%), вірмени (1,2%), ліповани (0,4%), інші (0,02%)[21] [15, s. 193].

Якщо для наукової інтерпретації даних статистики за основу гіпотези індексу міжетнічної дистанції в Галичині та на Буковині взяти те, що найнижчий індекс соціальної дистанції умовно дорівнює одиниці, а найбільша соціальна дистанція могла б рівнятися шістьом, то можна побачити певний рівень упереджень до представників іноетноконфесійного оточення.

За такого підходу за допомогою вимірів соціальної дистанції можна окреслити статус, потенціал соціальних груп, а в етнічно диференційованому суспільстві – соціальні позиції етнічних груп.

Рис. 1

Умовний індекс міжетнічної соціокультурної дистанції на імперському просторі Галичини і Буковини

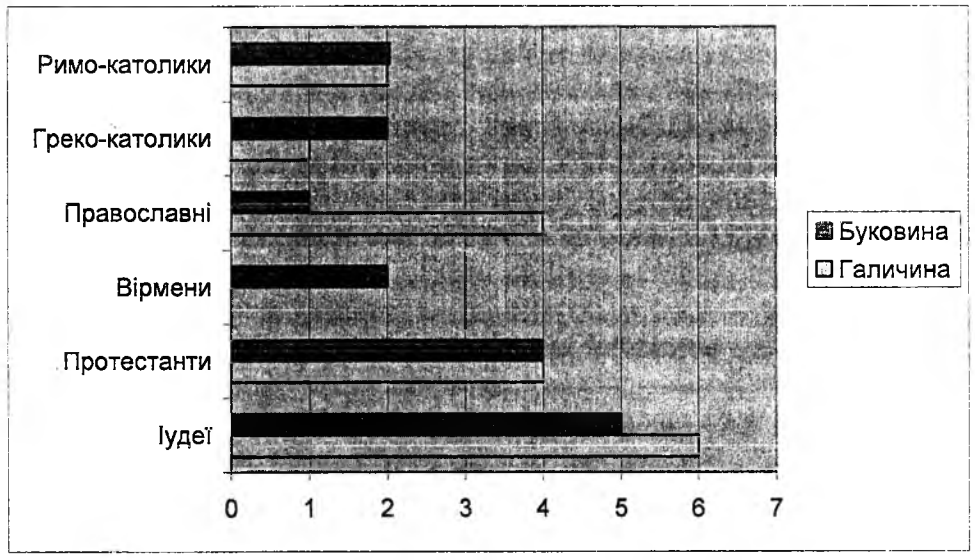

На нашу думку, в Галичині найменша соціальна дистанція спостерігається між греко- (1) і римо-католиками (2), протестанти і православні (4) займають проміжне становище, а індекс щодо іудеїв можна обчислити як 6. На Буковині маємо дещо інші показники: якщо найменша дистанція зберігається між православними (1) і греко-католиками (2), то дистанція між римо-католиками, греко-католиками і вірменами дорівнює двом. Аналогічне проміжне місце посідають протестанти (4), а іудеї

– відповідно з найбільшою соціальною дистанцією, проте на одиницю меншою, ніж у Галичині (5).

Наведені умовні показники індексу соціальної дистанції показують особливості соціокультурної дихотомії «свій – чужий» у Галичині і на Буковині. Ймовірно можна виокремити ще два умовні показники. Низький рівень упереджень – доля тих, хто не хотів бачити представників етноконфесійної групи як членів своєї родини, але не заперечував, щоб представники цієї групи були сусідами. Якщо не брати до уваги розбіжності реальної та вербальної поведінки, то це безумовно соціально безпечний рівень упереджень, коли людина визнавала права цієї етноконфесійної групи, але уникала неформального спілкування. Високий рівень упереджень – це соціально небезпечний рівень, а особи, які мали такі орієнтації, були потенційною небезпекою для виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів.

Міжетнічна соціокультурна дистанція між спільнотами Галичини і Буковини визначалася, з одного боку, дією політичних і конфесійних чинників, а з іншого – соціально-економічними умовами. Визначальну роль у виникненні бар'єрів між «новими» і «старими» жителям тієї чи іншої місцевості досліджуваного регіону відігравала тривалість перебування в межах соціокультурного простору. В перших було достатньо часу, щоб облаштувати своє життя, життя спільноти, парафії або душпастирства, а появу міґрантів сприймали як певну загрозу усталеному порядку з його соціально-майновою ієрархією і стійким станом низки панівних соціальних прошарків. Вони, мабуть, відчували, що будь-який близький контакт з переселенцями знизить їх престиж в очах сусідів з інших етнічних ґетто. Від міґрантів очікували, що вони добровільно зберігатимуть дистанцію. Їм приписували роль аутсайдерів стосовно до найвпливовіших кіл місцевого суспільства. Тримаючи переселенців на відстані і відштовхуючи їх, місцеве населення регіону (передусім поляки і євреї) намагалися зберегти свій статус і завойовані позиції в соціальній ієрархії. Для перших головним був рух уперед і підвищення статусу, в той же час для других – збереження досягнутого і власної ідентичності*. Етносоціальне «насичення» дефініції іншості простежувалося і на зрізах «іудеї – християни», «міські – сільські спільноти», «бідний – багатий».

Як свідчать соціальний і етнопсихологічні дискурси, міжетнічна дистанція не завжди означала почуття ізольованості в ширшій суспільній цілісності, і тоді етнічна група, зберігаючи свою окремішність, мала одночасно свідомість належності до більшої спільноти. Однак були й випадки, коли дистанція породжувала відчуженість, а замість відчуття ширшої спільноти з'являлися незадоволення або ворожість. Така відчуженість стала результатом неможливості реалізації в певних умовах важ-

* Докл. див.: Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу. Монографія. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007.

ливих для спільноти етнополітичних орієнтацій, культурних цінностей або економічних інтересів.

На кожному з ієрархічних рівнів соціальних організмів Галичини і Буковини 1867–1914 рр. існували «свої» атрактори, які б як параметри управління використовували соціально-політичні ідеї, структуру атрактора, правила поведінки. За терміном дії параметрів порядку, що використовували атрактори владного походження, можна виділити щонайбільше три види: фундаментальні або первинні, які існували декілька поколінь, – мова, конфесійний поділ, архетипи та ін.; вторинні, дія яких вимірювалася декількома поколіннями, – політичний режим, історико-політичні традиції, закони, виборчі практики, моделі місцевого самоврядування та ін.; тимасові, – вік існування яких найкоротший і обмежується, як правило, межами одного покоління, – лінії соціального розмежування, поведінкові стереотипи й уподобання тощо.

Аналізуючи пріоритети етнонаціональної політики Відня щодо західноукраїнського регіону, слід констатувати, що за умов формального дотримання прав етнічних спільнот дуалістичної імперії і офіційної толерантності Габсбургів проглядалися неприховані імперські амбіції «упокорення» національних прагнень упосліджених етнонаціональних спільнот, зокрема на українських етнічних територіях. Їхня етнополітична поведінка була прикладом поєднання деклараційної і реляційної толерантності. В Галичині переважали заяви про наміри і побажання, які були передумовами вимушеної, акційної (оскільки в супротивників не вистачало безпосередніх ресурсів для відкритої боротьби) толерантності українців і поляків; услід за ними йшли євреї і німці, толерантність яких слід визначити як таку, що не виявлялася ні вербально, ані в діях. На Буковині, де права етнічних спільнот нерідко трактувалися похідними від їхньої політичної лояльності до Габсбургів і крайової влади, до акційної толерантності в основному не доходило, а регіональну толерантність можна окреслити як реляційну. В її основі – принцип стабілізаційних чинників, які перешкоджали ескалації місцевих суперечок за етнонаціональними ознаками і трималися на балансуванні між запитами й вимогами різних народів і регіональних еліт.

Як відомо, підхід до національностей в Австро-Угорській дуалістичній імперії був пов'язаний із знаменитою XIX статтею австрійської конституції. Основний закон широко декларував загальні демократичні права громадян імперії: рівність перед законом, недоторканність приватної власності, свободу совісті слова, друку, зборів, створення політичних і громадських об'єднань, право на освіту та вільний вибір професії, право на захист особистої свободи (ув'язнювати особу можна було лише на підставі судового вироку). Конституція визнала рівноправність усіх народів держави і їх непорушне право зберігати і розвивати свою мову [14, s. 395–396]. Однак ст. XIX про рівноправність народів та їх мов не отримала дальшого роз'яснення в законодавстві і трактувалася по-різному залежно від політичної ситуації. Нації ж як такі не розглядалися як суб'єкти права, хоча передача права розв'язання в індивідуальних питанні місцевим автономним органам влади на практиці визнавала нації саме такими. Окрім цього, багато ухвал, заснованих на ст. XIX, мали ненавмисно шкідливий ефект, оскільки відчужували нації одну від іншої та від ідеї єдиної держави. Результатом цього стала подальша етнізація австрійської політики, яку пізніше було перенесено в політичне життя держав-наступниць імперії Габсбургів [11, s. 1334–1336].

Штучне конструювання етнічної федерації в Австро-Угорщині призвело до того, що в її основу було покладено не історично-територіальний, а етнічний принцип у його етнонаціоналістичному трактуванні. В умовах етнічної строкатості це виявилося міною уповільненої дії. Окрім того, етнічне обґрунтування проведених усередині Австро-Угорщини кордонів між і всередині провінцій було проблематичним. За часів автономізму (1867–1914 рр.) такі межі конструювалися одночасно для двох або більше народів. Такими історичними прикладами були моделі Галичини і Буковини, стосовно яких проводилася імперська етнополітика Відня.

Центральна влада охочіше робила поступки в національному питанні консолідованим польським силам, ніж організаційно розпорошеним українцям. У 1861 р. Галичина отримала автономію з крайовим сеймом і крайовим урядом, але поляки мали в них переважну більшість. Від 1867 р. урядовою мовою в королівстві стала польська. Спроби поділу краю на українську і польську частини залишалися безуспішними. Польські організації не бажали ділитися територією. До того ж у рамках наданої Галичині автономії поляки перетворилися на групу, яка домінувала не тільки соціально, але й політично в цій етнічно-різнорідній провінції [12, s. 14].

Польські політичні еліти цієї провінції впродовж усього дуалістичного періоду були для Відня майже ідеальним партнером – вони завжди надавали перевагу компромісам і були готові на тимчасові поступки, тобто повністю відповідали Відневі в стилі підходу до національних проблем. Однак внутрішньополітичні суперечності з українцями та загроза адміністративного поділу провінції за етнічним принципом суттєво обмежували радикалізм польських вимог на адресу Відня. Поляки були змушені вибирати між жорсткою опозицією дуалізму і послідовним відстоюванням вимог федералізації імперії, і пошуками компромісу в рамках дуалістичної моделі. При тому, що федералістські настрої домінували серед галицьких поляків, вибір не без внутрішньої боротьби було зроблено на користь компромісу з Віднем.

Обмежений федералізм, установлений «компромісною» згодою Габсбургів з польською аристократією в 1869 р., меншою мірою відтворював характер домовленостей 1867 р. з угорською олігархією. Угода давала польській еліті повний контроль над Галичиною і панування над українцями і євреями, які разом становили більшість населення провінції (43,7 і 11,8 % відповідно). Місцевий польський істеблішмент зберігав своє панування і домінування польської мови за допомогою корумпованих виборчих практик та заборон у культурній політиці. Все це

отримувало мовчазну підтримку Габсбургів в обмін на польську підтримку уряду в австрійському парламенті [8, с. 68–69].

Аналогічно, як і Галичина, в 1861 р. Буковина отримала автономію. Але буковинські українці, подібно до галицьких, теж не могли здобути достатні культурно-національні права. Жоден із представників українського населення – найчисельнішого й автохтонного на Буковині – ніколи не посідав помітної посади в крайових чи повітових урядових установах. На основі австрійського законодавства 60-х рр. XIX ст. на Буковині сформувалася система органів самоврядування. Воно здійснювалося на двох рівнях – крайовому (сейм) та громадському (міському і сільському). Сеймові повноваження стосувалися перш за все крайових господарських справ, питань соціального та культурного розвитку. Буковинський крайовий сейм володів правом звернення до центральних органів влади, обговорення загальнодержавних законів, встановлення додаткових місцевих податків. Але його ухвали не були остаточними: їх санкціонував імператор. Вплив крайового сейму постійно зростав, хоча «сеймова автономія» Буковини так і не піднялася до рівня найрозвиненіших австрійських земель. І це при тому, що саме Буковина в 1910 р. дала Австрії зразок національного компромісу в організації сеймової діяльності, відомий в історії під узагальнювальною назвою «буковинська злагода». Це явище, обумовлене місцевими, суто буковинськими обставинами толерантності та взаєморозуміння, доповненими поліетнічною свідомістю, могло існувати лише в стабільній громадсько-політичній системі [4, с. 80–81].

Завдяки «злагоді» 1910 р. Буковина уникла в передвоєнний період масштабних міжетнічних конфліктів, а національні рухи отримали можливість розвиватися, не завдаючи шкоди один одному. На Буковині ж удалося уможливити згоду інтересів відразу чотирьох народів – поляків, німців, українців та румунів. Нічого подібного так і не відбулося в Богемії, Трансильванії чи Галичині – провінціях, які справді мали велику політичну й історичну вагу для Габсбургів.

Виходячи з розуміння сутностей платформ взаємодії етнонаціональних спільнот Галичини і Буковини, можна стверджувати, що вони вказували на певну співучасть у розбудові дуалістичної монархії на регіональному рівні. В Галичині досліджуваного періоду ступінь і характер етнополітичної мобілізації етнонаціональних спільнот показав наявність організованих етнічних рухів та відповідних етнонаціоналізмів, а на Буковині – присутність етнічної і політичної толерантності, яка певною мірою «гасила» спроби націоналізації етнічних рухів і зростання, а подекуди й лише зародження етнонаціоналізмів. Захист культурних символів та економічних інтересів визначав і сутність завдань, що були аґреговані політичними акторами імміґраційних етнічних меншин – євреїв, до певної міри (враховуючи домінуючу аполітичність) німців.

Отже, проаналізувавши суб'єкти і тенденції західноукраїнської етнополітичної сфери на імперському просторі, слід констатувати відмінність між ареальним та дисперсним характером проживання українців і

поляків, а також імміґраційних меншин, а також соціальну неструктурованість більшості етнонаціональних спільнот, що проживали в західноукраїнському регіоні. На імперському просторі Габсбургів центральне і крайове законодавство визначало «правила гри» суб'єктів міжетнічної взаємодії, спрямовані на захист прав етнічних меншин. Воно й було засобом кореляції етнополітичної поведінки «чужих». Разом з тим мінімізації міжетнічної напруги й суперечностей у західноукраїнському регіоні сприяв «загерметизований» у собі потенціал міжетнічного антагонізму. Головним критерієм Відня у сфері етнонаціональної політики тут виявилася нейтралізація сепаратизму етнічних меншин.

Література

1. Бурдяк В. Феномен буковинізму та його конкретний вияв щодо німецької спільноти краю // Наукові записки / Курасівські читання – 2005. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2006. – Вип. 30, кн. 1. – С. 87–97.
2. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – 431 с.
3. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблема теорії, методології, практики. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Літопис, 2006. – 490 с.
4. Добржанский А. «Буковинизм» как разновидность регионального самосознания в Австро-Венгрии конца XIX – начала XX вв. // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – Москва: Институт славяноведения и балканистики Российской Академии наук, 1997. – С. 75–83.
5. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.
6. Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка. Історична спадщина та сучасні тенденції // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С. 47–67.
7. Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. – 656 с.
8. Миллер А. Галиция в системе австро-венгерского дуализма // Австро-Венгрия: опыт многонационального государства. / Отв. ред. Т.М. Исламов, А.И. Миллер. – М.: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1995. – С. 63–70.
9. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. / Кер. авт. кол. М.І. Панчук. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 357 с.
10. Fras Z. Galicja. – Wrocław: Wydawnictwo Dolnosląskie, 2004. – 300 s.

11. Kann R.A. Zur Problematik der Nationalitätenfrage in der Habsburgermonarchie 1848-1918 // Die Habsburgermonarchie 1848–1918 (Wandruszka/Urbanitsch, Hg.). Bd. III/2. – Wien, 1980. – S. 1304–1338.
12. Monołatyj I. Etnopolityczne aspekty polityki narodowościowej Austro-Węgier w Galicji, 1867–1914 // Nowa Ukraina. – 2/2006. – Pod redakcją J. Moklaka. – Krakow: wyd. Historia Iagellonica, 2006. – S. 9–20.
13. Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego. – Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – 222 s.
14. Staatsgrundgesetz vom 21.Dezember 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder // Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1867. – Wien, 1867. – 400 s.
15. Zamorski Kr. Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. – Kraków – Warszawa, 1989. – 120 s.

INTERACTION OF ETHNO-NATIONAL COMMUNITIES WITH EQUAL AND DIFFERENT STATUS IN THE WEST-UKRAINIAN TERRITORIES IN THE EMPIRE TIME

I. S. Monolatiy
PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15

The subjects and tendencies of the West-Ukrainain ethnic and political sphere on imperial space of Habsburgs are analyzed. An author establishes a difference between the natural habitat and dispersion character of residence of Ukrainians, Poles, Jews and other immigration minorities, and also social unstructured of most ethnic and national associations, which lived in Halychyna and on Bukowyna. On imperial space the central and regional legislation determined the «rules of game» of subjects of inter-ethnical co-operation, directed on defense of rights of ethnic minorities. It and was the tool of correlation of ethnic and political conduct of «stranger». Inter-ethnical distance not always meant sense of isolated in more wide public integrity, and then an ethnic group, keeping it identity, had simultaneously consciousness of belonging to greater association. However there were cases, when distance generated estrangement, and dissatisfactions or hostility appeared in place of feeling of more wide association. Such estrangement became the result of impossibility of realization in the certain terms of important for association of ethnic and political orientations, cultural values or economic interests.

Keywords: *inter-ethnical co-operation, ethno-national communities with equal and different status, West-Ukrainian Territories, the Empire time.*

УДК 39 (477)»1890/1939»
ББК 63.3-7

ЖИТЛО СІЛЬСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ В ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ XIX – 30-ТІ РР. XX СТ.)

О. Я. Баран
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра етнології і археології; 76025, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57

У статті проаналізовано житло галицького сільського педагога наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст., а саме особливості планування та інтер'єру оселі, господарські забудови на території двору. На думку авторки, в помешканні вчителя поєднувалися європейські модні тенденції і традиції народної архітектури.

Ключові слова: *сільський учитель, житло, інтер'єр, Галичина.*

В історичній та педагогічній літературі нагромадилося вже чимало матеріалів про культурно-освітню й суспільно-політичну діяльність галицьких учителів. Ще більше написано про життєвий шлях та громадську активність окремих персоналій. Незважаючи на це, чимало питань, пов'язаних із повсякденним побутом представників педагогічної сфери, й досі залишається малодослідженими і невідомими для широкого загалу. До них, зокрема, належать особливості планування й інтер'єру житла сільського вчителя в Галичині наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст.

Ця проблема не знайшла належного відображення в наукових працях, за винятком монографії львівського дослідника А. Данилюка «Поклонися народному зодчому: Етнографічні нариси про народну архітектуру України» [8]. У ній автор проаналізував типову для кінця XIX ст. сільську школу, особливості планування й умеблювання помешкання вчителя. Однак широка джерельна база, представлена головним чином повідомленнями в часописах, а також спогадами і художніми творами сучасників, дозволяє скласти цілісну картину уявлень про побут сільських педагогів у Галичині.

Насамперед слід зауважити, що не можна робити однозначні висновки щодо умов проживання всіх учителів, адже одна частина освітян мешкала при школах чи в селянських домівках, а інша мала власні оселі. Залежно від цих обставин складалися і їхні житлові умови.

У другій половині XIX ст. школи в Галичині зводили за стандартними планами: довгий коридор завширшки на всю будівлю; з одного боку розташовувався один, а в більших спорудах – два класи, з іншого – житло вчителя. Наприкінці XIX ст. планування шкіл ускладнилося: з обидвох боків коридору розміщувалися класи, в кінці коридору – вхід до кухні вчителя, а по боках кухні – дві кімнати [27, с. 457]. Ці кімнати переважно були невеликих розмірів (згідно з планами шкільних будин-

ків керівникам початкової школи виділяли кухню і дві кімнати площею 14–16 м^2) [35, s. 19].

Подібне планування шкіл, коли з одного коридору можна було зайти до класу і помешкання вчителя, призводило до низки незручностей. Як писав Д. Дмитерко у статті «Практична гігієна шкільна», вміщеній у часопис «Учитель» за 1892 р., «...личности належачі будь до родини учителя, будь гості, запрошені, через часте рипанєся, з хати і до хати учителя, перешкоджають науці в клясї, менше при замкнених, а більше при отвертих дверцях кляси» [11, с. 134]. Далі автор навів і інший бік проблеми: «Гостї, які би коли небудь трафилися учителеви, викликують цїкавість у дїтей шкільних і они або встають в лавках або і вибігають аж до сїней щоби і собі привитати гостя хоть роззявленим ротом, при тім добре уважають на захованєся і кождий рух так учителя як і чужих осіб, з чого потім роблять всїлякі заключеня... До того бувають і такі випадки, що цїкаві дїти через дірку від ключа зазирають до комнати учителя і контролюють єго чинність» [11, с. 134].

Отже, як бачимо, поєднання в одному приміщенні навчального закладу і домівки для педагога було не найкращим варіантом. Однак воно дозволяло вчителеві не шукати місця квартирування в селян у разі відсутності власного житла (це у свою чергу могло тягнути за собою ще більші побутові незручності) й не вимагало зайвих витрат часу для того, щоб дістатися до місця роботи.

Саме таке планування має школа із с. Бусовиська Старосамбірського району Львівської області, яка експонується в Музеї народної архітектури і побуту м. Львова. Вона зведена за допомогою зрубної техніки. Зовні стіни небілені. Чотирисхилий ґонтовий дах з фасадного і тильного боків доповнюється двома півкруглими горищними віконцями. Головний вхід у приміщення веде з двору через ґанок, який декорований різьбленими дошками з ромбовими закінченнями [8, с. 49].

Школа складається із класної кімнати, коридору і житла вчителя, яке включає вітальню, спальню і кухню. Інтер'єр помешкання педагога є типовим для того часу і свідчить про невибагливість його власника. Зокрема, у вітальні стоять: дерев'яна шафа, великий квадратний стіл з кріслами, етажерка, канапа, столик із швейною машинкою. Стіни прикрашають портрет Тараса Шевченка й різноманітні пейзажі. У спальні розміщені ліжко і різьблена скриня з одягом, на стіні висять: дзеркало, ікона і картини. Внутрішнє облаштування кухні також досить просте і традиційне: дерев'яний стіл, лави, кредснс (шафа для посуду), мисник тощо [8, с. 50].

Загалом школа, виставлена в музеї, справляє позитивне враження, однак переважна більшість тогочасних сільських навчальних закладів не відповідала елементарним санітарно-епідеміологічним вимогам. Іноді уроки проводилися в одному приміщенні з корчмою чи навіть у морзі [28, с. 57; 30, с. 5]. Чимало шкоди завдала і Перша світова війна. Наприклад, староста в Перемишлі 15 серпня 1919 р. звітував, що в повіті під

час бойових дій знищено 35 шкіл, з яких 27 тимчасово поміщено в дерев'яних бараках, а решта не діють [2, арк. 20 зв.].

Помешкання освітян зазвичай вирізнялося своєю убогістю і простотою елементів інтер'єру. Письменник М. Ломацький так описував хату вчителя В. Поліщука у присілку с. Космача на Гуцульщині: «У гуцульській хатині з малими віконцями приміщена була "школа". По другому боці сіней мав Поліщук кімнату для себе. Меблі в ній: простий столик і стілець, ліжко, збите з дощок і сінник на ньому, шафку подарував йому сусід гуцул. Оце і усе» [18, с. 29].

Не кращими були побутові умови вчителів і в інших регіонах. Зокрема, вчитель з Волині так описував своє помешкання: «Та (школа – *О. Б.*) без вікон і без дверей... Простісінька, занедбана селянська хатка. Перше її наймали мандрівні цигани, а тепер громада обернула на школу. Те, що зветься кімнаткою учителя, в моїй школі такої розкоші немає, а є якась комірка в два кроки завширшки і чотири завдовжки, з одним віконцем, без підлоги і без штукатурки» [14, с. 199].

Окремі уявлення про умови праці і проживання тогочасного вчительства дають спогади видатної галицької поетеси і педагога Уляни Кравченко. Вона мешкала й навчала дітей в абсолютно непристосованому для цього приміщенні поблизу сільського кладовища: «Низька хижа, дах колись був соломою накритий; від сторони цвинтаря пів стіни впало. Мале віконце заложене чорним папером. Стелі не було, а в стрісі діри, протяг» [16, с. 289–290].

Як раніше зазначалося, окремі педагоги наймали житло у селян. Такий випадок згадується в оповіданні «Пан Подільський», опублікованому в часописі «Учительське Слово» за 1926 р. Автор так описав світлицю сільського вчителя Романа Подільського: «...в куті стояло дубове, модне ліжко, а при нім одиноке крісло... Недалеко ліжка, під вікном, стояв столик, заложений книжками, зшитками та часописами, які творили безладну піраміду... Неподалік ліжка стояла шафа, коло неї дерев'яна умивальня, трошки оподалік великий плетений кіш покритий старою сполові лою капою, ось і все умебльованнє "молодого пана". Доповненнє творили три "святі" образи мабуть власність господарів, – кілька фотографій без рамок на стінах, більше і менше драптиві котиліони на диванчику над ліжком, та оболочені черевики, які тинялися коло ліжка» [5, с. 15–16].

Через політику частих ротацій кадрів, практиковану шкільними властями щодо патріотично налаштованих педагогів, освітяни здебільшого не мали можливості облаштувати свій побут у одному й тому ж населеному пункті і налагодити повноцінне господарське життя. Наприклад, у злиднях жив учитель Ю. Бурбела, який за період від серпня 1909 р. по вересень 1911 р. сім разів змінив місце роботи і проживання [13, с. 4].

Згідно з урядовими розпорядженнями педагог мав право змінити місце праці за власним бажанням, а переведення «із службових поглядів» дозволялися тільки у винятковому випадку, наприклад, через аморальну поведінку чи реорганізацію школи [22, с. 2; 32, s. 97–98]. Нато-

мість освітян переводили навіть за ведення діловодства в кооперативі, головування в товаристві «Сільський господар», організацію антиалкогольної кампанії чи заснування церковного хору [1, арк. 16 зв.; 7, с. 4; 21, с. 7; 26, с. 1].

Незадовільні побутові умови закономірно призводили до погіршення здоров'я освітян (особливо небезпечним і поширеним серед учительських кіл захворюванням був туберкульоз). Про катастрофічний стан у системі охорони здоров'я свідчить той факт, що за даними урядової статистики на 100 вчителів до 15-ти років стажу доживало 78, до 20-ти – 44, до 30-ти – 12, до 35-ти – тільки семеро чоловік [17, с. 367]. До сорокарічного стажу доживали одиниці: станом на 1896 р. у всій Галичині налічувалося тільки 50 таких педагогів [34, s. 124]. Особливо високий рівень смертності спостерігався серед учителів молодого віку: із 100 випадків 27 припадало на осіб, які ще не пропрацювали і десяти років [17, с. 367]. Отже, фактично кожен четвертий освітянин помирав у досить молодому віці.

У 20–30-х рр. XX ст. становище педагогів не зазнало суттєвих змін на краще. За твердженнями дослідника В. Чоповського, в цей період українське вчительство було найприниженіше духовно і найгірше забезпечене матеріально [29, с. 17]. «Ті ненормальні відносини, – писала газета «Рідна школа» в 1936 р., – спричинюють велику смертність: межи 20–30 роками смертність серед учителів є більша, ніж в найбільш небезпечній службі, в летунстві» [15, с. 20].

Однак хай яким складним було становище тогочасних педагогів, вони проживали в кращих побутових умовах порівняно з більшістю селян. За даними статистики на кінець 30-х років XX ст. 59 % селян на території Польщі мешкало в однокімнатних приміщеннях (на кімнату припадало не менше п'яти осіб) і тільки 29 % – у двокімнатних [31, с. 6]. До того ж селяни використовували хату як місце для утримання взимку молодняка худоби, виконання різноманітних господарських робіт. Розглядаючи цю проблему, газета «Правда» за 1937 р. робила наголос на тому, що «одна хлопська кімната служить рівночасно за спальню, кухню, їдальню, комірку, дитячу світлицю, курник, а часто навіть за хлів» [31, с. 6].

Існували школи, де умови проживання освітян були забезпечені навіть на досить високому рівні. Зокрема, житло вчителя при школі в с. Микуличині Надвірнянського повіту включало чотири вмебльовані кімнати, кухню і комору [3, арк. 23 зв.]. Практично такий же побут сільського педагога відображено в «П'єсі з учительського життя» відомого галицького письменника і вчителя за фахом Павла Кирчева. Зокрема, описуючи хату головного героя твору «управителя» (директора) школи Сильвестра, автор згадує стіл, софу, плетені крісла, комод, етажерку з книжками, бюро, підставку з вазонами для квітів тощо [4, арк. 2].

Не слід нехтувати і ту обставину, що на характер внутрішнього облаштування хати чималою мірою впливали не тільки рівень заможності і матеріального добробуту власника, але й коло його вподобань. На-

приклад, житло активного збирача й упорядника гуцульських старожитностей із с. Головів Луки Гарматія справляло на сучасників більше враження етнографічного музею, аніж домівки вчителя [6, с. 72].

У більш-менш заможних галицьких освітян, які мешкали у власних домівках, активніше впроваджувалися зміни інтер'єру оселі. Вікна в їхніх помешканнях, як правило, відзначалися великими розмірами і подвійною конструкцією. Традиційну піч, яка зазвичай займала четверту частину кімнати, поступово замінила кухонна плита («бляда»).

Багато вчителів не обмежувалося поліпшенням власного побуту й агітувало селян також зводити нові, комфортніші житла. В такий спосіб вони популяризували серед населення основні складники здорового способу життя, що відповідно позитивно відбивалося на зменшенні ризику інфекційних захворювань і дитячої смертності.

Поряд з удосконаленням планування осель значної модернізації в домівках учителів зазнали меблі. Так, замість лав, які широко побутували в селянських оселях, використовували ліжка, застелені килимами, а скринь – комоди з кількома висувними шухлядами. Функції традиційного мисника виконувала шафа-буфет. На початок XX ст. обов'язковим елементом інтер'єру світлиці кожного більш-менш заможного інтелігента, а подекуди і багатого селянина стало фортепіано.

Свої особливості мала постіль: на ліжко за міщанськими зразками ставили матраци, зверху застеляли ковдрою чи килимом, підшитим простирадлом (селяни ж зазвичай вкривалися веретою, а зверху – кожухом). Вікна завішували шторами, а стіни – килимами. Не забували вчителі і про вироби місцевих майстрів, тому для оздоблення кімнат часто використовували вишивки й народні тканини [8, с. 50].

Невід'ємними складниками інтер'єру також були старовинні ікони і картини. Як правило, на стінах вивішували портрети українських письменників чи гетьманів. Художні зображення видатних осіб користувалися популярністю серед інтелігентних кіл, у тому числі і педагогів, що відповідало модним тенденціям і йшло в одному руслі з діяльністю громадських організацій, які заохочували селян до придбання портретів Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича та інших [20, с. 109]. Ще однією характерною рисою домівки вчителя, як зрештою і всієї сільської інтелігенції, вважався годинник (у той час як для більшості селян були «рано годинником когут, увечері – кури, в обід – сонце») [10, с. 11].

Характер облаштування помешкань учителів змінювався під впливом тогочасної моди. Так, у 30-х роках XX ст. намітилася тенденція до спрощення предметів хатньої обстановки: в нових меблях почали переважати прямі лінії, зникли зайві прикраси й орнаменти, притаманні попереднім стилям [9, с. 9; 25, с. 7]. Великі ліжка замінили більш компактніші тапчани, а високі і масивні креденси – низькі й широкі шафи, що зовнішнім виглядом нагадували селянські скрині [19, с. 13–14; 23, с. 9; 24, с. 7].

Крім хати, на території садиби могли розташовуватися різні господарські забудови, адже зазвичай управителеві школи чи самостійному вчителеві громада виділяла щонайменше морґ орної землі для власного вжитку [33, s. 19; 36, s. 1]. Ці споруди традиційно поділяють на декілька груп: для утримання свійських тварин і птиці (стайня); зберігання продуктів сільського господарства (комора, стодола); розміщення ременанту й транспортних засобів (возівня чи колешня) [12, с. 238]. Кількість і величина таких будівель залежали від рівня заможності власника, а також типу господарських занять, яким він надавав перевагу.

Біля хати розміщувався квітник, який попри естетичну функцію виконував роль ще й домашньої аптеки. Неподалік основних забудов часто був сад із пасікою. Усі споруди двору оточувала огорожа, яку зазвичай зводили з вертикально збитих дощок. Іноді її робили у вигляді муру з каміння.

Таким чином, наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст. багатьом галицьким педагогам для проживання відводили частину шкільного приміщення, інші ж знімали помешкання в селян чи мали власні домівки. Останні перебували в найвигідніших умовах. Будинки вчителів середнього й високого рівня достатку порівняно із селянськими хатами відзначалися просторішими кімнатами, великими вікнами та низкою інших переваг. Елементи внутрішнього облаштування житла освітян поєднували як основні риси селянського побуту, так і новітні тенденції європейської культури.

Література

1. Центральний державний історичний архів у м. Львів (далі – ЦДІАЛ), ф. 179, оп. 6, спр. 1251. – 18 арк.
2. ЦДІАЛ, ф. 567, оп. 1, спр. 76. – 26 арк.
3. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (відділ рукописів) (далі – ЛНБ НАН України (відділ рукописів)), ф. 11, спр. 501, п. 53. – 79 арк.
4. ЛНБ НАН України (відділ рукописів), ф. 153, спр. 14, п. 1. – 15 арк.
5. Вусай. Пан Подільський // Учительське Слово. – 1926. – Ч. 6. – С. 15–21.
6. Гнатюк В. Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського // Учитель. – 1925. – Т. 1. – С. 66–81.
7. Годі мовчати: З приводу переношення українського вчительства // Новий час. – 1930. – Ч. 141. – С. 4.
8. Данилюк А. Поклонися народному зодчому: Етнографічні нариси про народну архітектуру України. – Львів: Свічадо, 1995. – 64 с.
9. Дашиничева К. Старі й нові меблі // Нова хата. – 1932. – Ч. 10. – С. 9.
10. Дівчата, ану, може б ви це направили // Жіноча воля. – 1936. – Ч. 15–16. – С. 11.
11. Дмитерко Д. Практична гігієна шкільна // Учитель. – 1892. – Ч. 9. – 1 (13) мая. – С. 133–135.

12. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макарчука. Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
13. З горя галицького учительства // Діло. – 1912. – Ч. 93. – С. 4.
14. Іван Волинець. З учительського життя: Нарис // Учительський Альманах. – Коломия, 1910. – С. 199–201.
15. Катастрофальний стан народнього шкільництва в Польщі // Рідна школа. – 1936. – Ч. 2. – С. 20–21.
16. Кравченко У. Спогади учительки. – Коломия: Накладом «Загальної книгозбірні», 1936. – 316 с.
17. (Л.) В справі управильненя учительської платні // Учитель. – 1906. – Ч. 24. – С. 367–370.
18. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині. – Торонто, 1958. – 72 с.
19. Модерна хатня обстановка // Жіноча доля. – 1935. – Ч. 4. – С. 13–14.
20. Молоде село: Підручник для сільської молоді / Ред. колегія: Д. Паліїв, А. Пясецький, О. Тарнович. – Львів: Накладом видавничої кооп. «Батьківщина», 1934. – 129 с.
21. Недоля українського вчительства // Діло. – 1938. – Ч. 185. – С. 7.
22. Незавидна доля // Учительське слово. – 1925. – Ч. 3. – С. 2.
23. Оля. Із нових помешкань // Нова хата. – 1933. – Ч. 1. – С. 9.
24. О. Ш. Новітні помешкання // Нова хата. – 1929. – Ч. 1. – С. 7.
25. С. Модерне уладження мешкань: їх доцільність та український характер // Нова хата. – 1934. – Ч. 10. – С. 7.
26. Струтинській М. Українське учительство в сучасний момент // Діло. – 1928. – Ч. 146. – С. 1.
27. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка. 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – 570 с.
28. Федорович К. Українські школи в Галичині у світлі законів і практики. – Львів: Накладом секретаріятів українських партій: Трудової, Радикальної і національної роботи. – 94 с.
29. Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1941 рр.). – Львів: Край, 1993. – 164 с.
30. Школа в трупарні на цвинтари // Діло. – 1912. – Ч. 4. – С. 5.
31. Як мешкають люди на селі // Правда. – 1937. – Ч. 34. – С. 6.
32. Błaszczynski K. Stosunki służbowe nauczycieli. – Poznan, 1929. – 239 s.
33. Chmielinska A. Oswiata i praca społeczna w Galicyi. – Warszawa, 1914. – 49 s.
34. Homola I. Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867–1914) // Inteligencja polska XIX i XX w. / Pod redakcja R. Czepulis-Rastenis. – Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1981. – S. 83–130.
35. Obraz doli nauczyciela ludowogo w Galicyi. – Nakładem kraj. zwiazku nauczycielstwa ludowogo z drukarni narodowej w Krakowie. – б/д. – 72 s.
36. Okolnik c. k. Rady szkolnej krajowej w sprawie wyposazenia szkol w grunta orne // Dziennik Urzedowy c. k. Rady szkolnej krajowej w Galicyi. – Rocznik, 1897. – Nr. 19. – S. 1.

THE DWELLING OF THE RURAL TEACHER IN GALICIA (THE END OF XLX TH – 30S OF THE XX TH CENTURY)

Oksana Baran
PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine

The dwelling of the galician rural teacher at the end of XlX th – 30s of the XX th century is analized in the article. So peculiarities of planing and interior of the dwelling, houshold buildings on the area of the yard. To the thought of the author, europian fashionable tendencies and traditions of the folk architecture are combined in the teacher's dwelling.

Keywords: *a dwelling, interior, a rural teacher, Galicia.*

Рецензії, інформація

УДК 94 (477)

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ Я. П. КІСЯ

/ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ/

Я. І. Кісь
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 4 21 78; e-mail: history@nung.edu.ua

У статті проаналізовано краєзнавчі дослідження визначного українського історика Ярослава Кіся, який своїми науковими працями і викладацькою діяльністю у Львівському університеті в 60–80-х роках XX століття сприяв збереженню традицій української історіографії та вітчизняного краєзнавства.

Ключові слова: *українська історіографія, наукове краєзнавство, промисловість східної Галичини, Визвольна війна українського народу середини XVII століття.*

Серед істориків Галичини радянської доби другої половин XX століття, які залишили помітний слід в українській історіографії, стоїть ім'я професора Львівського університету Ярослава Павловича Кіся. Незначній частині українських-радянських істориків удавалося вести ґрунтовні наукові дослідження проблем доби Середньовіччя і Нового часу, працювати десятки років із студентами в університетській аудиторії, навчаючи їх давньої історії України і при цьому будучи безпартійним професором.

Нелегким і складним був життєвий і творчий шлях львівського історика, який вдало і об'єктивно, на наш погляд, відобразив і проаналізував у кандидатській дисертації молодий, здібний дослідник із Волині, доцент Острозької академії Віталій Яремчук [1].

Народившись у 1918 р. на Прикарпатті в с. Підмихайлівцях Рогатинського району, Я. П. Кісь навчався, а потім працював у Львівському університеті з 1945 до 1986 року, пройшовши шлях від викладача до професора кафедри історії УРСР. Він пережив, хоча із великими проблемами, добу наступу ідеологічних сталінських репресій в університеті в 40-х – на поч. 50-х рр. [2], зумів розкрити найбільше свій науковий і педагогічний талант у кінці 50-х – 60-х роках, важко перенести малан-

чуківські погроми, моральні репресії у Львівському університеті на початку 70-х рр., які врешті підірвали здоров'я і зупинили життя історика в 1986 році.

Незважаючи на ідеологічний диктат, постійний партійний контроль, чванство і зверхність комуністичної професури, Ярослав Павлович завжди залишався справжнім інтелігентом – елегантним, ввічливим, шляхетним, його ерудиція, високий професіоналізм, щира любов до рідної батьківської землі та її історії виховали не одне покоління істориків. Академік Ярослав Ісаєвич, учень і колега Я. П. Кіся, згадує: «Те, що головним обов'язком історика має бути прагнення до об'єктивності, було очевидним для таких визначних вчених, як Дмитро Похилевич і Ярослав Кісь у Львівському університеті... Вчені цього покоління все своє життя були справжніми українськими патріотами, глибоко розуміли значення держави і значення власних еліт для формування української культури і національної самосвідомості». [3. с. 10].

В основі всіх досліджень Ярослава Павловича було наукове краєзнавство. Понад півсотню його праць присвячені вивченню і глибокому аналізові історії Галичини, Прикарпаття, Львова в добу Середньовіччя і Нового часу. Кожна наукова стаття, тези чи монографія – це глибоке, скрупульозне, об'єктивне дослідження з використанням великої кількості вперше оприлюднених архівних джерел, перекладених ученим із старопольської, латині.

Вже перші роботи молодого історика були присвячені краєзнавчій тематиці, зокрема такому її аспектові, як історія міст і міських сіл Галичини. Навіть у складній, заідеологізованій, гнітючій атмосфері сталінських часів він успішно працює і захищає в квітні 1953 року кандидатську дисертацію на тему «Селяни Львівських міських сіл в XV–XVII ст.».

Друга половина 50-х – 60-ті роки стали періодом найпродуктивнішої наукової роботи вченого. В 1968 році врешті була надрукована давно підготовлена монографія «Промисловість Львова у період феодалізму /XII – XIX ст./», а в 1969 році захищена докторська дисертація.

Центральною проблемою наукових досліджень професора Я. Кіся був Львів у добу Середньовіччя і Нового часу, проте вчений не залишав поза увагою загальні проблеми та соціально-економічну історію західноукраїнських міст, у тому числі і міст земель Прикарпаття, які були в складі Руського воєводства Речі Посполитої. Цій проблематиці присвячено понад 40 його наукових праць, розвідок, статей.

Аграрні відносини в українському місті середньовічної і новочасної доби, питома вага сільського господарства в економічному житті міста, феодальні повинності його землеробського населення, демографічні контакти міста з селом з'ясовані Кісем на прикладі міст Руського і Белзького воєводств у розвідках «Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств у XVI-XVII ст.», «Аграрні відносини в містах Руського і Белзького воєводств у XVI–XVII ст.»

Результати досліджень історика показали, що сільське господарство відігравало істотну, домінуючу роль у економіці міст цього регіону, тому

багато міст Руського і Белзького воєводств, яким надавали міське чи магдебурзьке право, ніколи справжніми містами не ставали. Це були, як пише професор, аграрні поселення з міським правом, з невеликою кількістю ремісників [4, с. 37], так, у містах Руського воєводства в 60–70-ті роки XVI – на початку XVII ст. 46% населення займалося землеробством [5, с. 92]. Основним у містах був чвертьлановий міщанський наділ, у багатьох містах жителі займалися тваринництвом, а також бджільництвом [5, с. 93].

За користування землею міщани повинні були відробляти її власникам (королеві, шляхті, церкві) феодальні повинності. Я. Кісь вважає, що населення міст поповнювалося із села двома шляхами – панського відпущення і втечі. Він твердить, що в міста переходила значна частина феодально залежних селян. Дослідження вченого переконливо доводять, що міста середньовічної України за своєю господарською природою були подібними до західноєвропейських, вони мали таку ж структуру та соціально-економічний розвиток.

Професор Я. Кісь досліджував також зародження і генезу капіталізму у промисловості Східної Галичини. Ці питання він аналізує в статтях «Текстильні мануфактури в Галичині» (1967 р.), «Питання генезису капіталізму в Східній Галичині» (1976 р.) та ін. Я. Кісь прийшов до висновку, що окремі елементи капіталістичного виробництва мали місце в Східній Галичині, як і в Європі – в XVI–XVIII ст. До них він відносить передовсім існування підприємств мануфактурного типу, таких як млини, білильні полотен, воскобійні, порохівні, цегельні, постригальні, папірні. Іншими ознаками наявності капіталістичних тенденцій у промисловому виробництві краю були організація і використання вільнонайманої праці в багатьох солеварнях і руднях Прикарпаття, поява нових тенденцій у ремісничому виробництві – перетворення підмайстрів за своїм фактичним становищем на найманих ремісників, пролетаризація дрібних виробників [6, с. 56, 7, с. 161–171]. Однак ці паростки капіталізму були слабкими і внаслідок панування феодальних виробничих відносин, чужих господарів краю, економічної політики шляхти занепадали або зовсім зникали. На думку Я. Кіся, капіталістичний період у промисловості Східної Галичини розпочинається в другій половині XVIII ст. [6, с. 56]. Вчений першим звернув увагу на повільний хід промислового перевороту в краї, характеризуючи заміну тут мануфактури машинним виробництвом як еволюційний, а не революційний процес.

Будучи істориком не лише широкої ерудиції, але й широких наукових зацікавлень, Я. Кісь зробив свій внесок у дослідження цілого ряду інших проблем, пов'язаних з історією західноукраїнських земель. Зокрема, інтерес Я. Кіся до Визвольної війни українського народу середини XVII ст. втілився у його статті «Участь міст західноукраїнських земель у визвольній війні українського народу» (1958 р.). Це була перша наукова розвідка, в якій спеціально розглядалась участь у Визвольній війні західноукраїнських міст. Я. Кісь зробив ряд обґрунтованих висновків, зокрема про те, що жителі галицьких міст «мали зв'язки з Хмельницьким», що міщани Галичини подекуди оволодівали містами, встановлю-

вали своє самоврядування, він відзначає, що найорганізованіше і наймасовіше проходила боротьба проти польської шляхти в містах Теребовлі, Рогатині, Калуші, Тлумачі [8, с. 103].

Професор Я. Кісь завжди наголошував своїм учням, що історія народу не може бути повною без знання історичного минулого регіонів, міст, сіл, свого родинного краю. Зацікавлення минулим рідної Рогатинщини спонукало історика написати статтю про славну землячку Роксолану «Легенди і факти про Роксолану» (1970 р.) [9]. Ця розвідка професора написана на підставі великої кількості джерел, переважно польських та латиномовних, і містить його інтерпретацію основних моментів, у тому числі й спірних, біографії Роксолани. З'ясовуючи питання походження Радісної Султанші, історик приходить до обґрунтованого висновку, що українське походження Роксолани стоїть поза сумнівом. Не сумнівається дослідник і в тому, що Роксолана походить з Рогатина [9, с. 25, 26]. Аргументовано Я. Кісь твердить, що справжні ім'я та прізвище Роксолани залишаються поки що нез'ясованими. З цього приводу він пише: «В історичній та художній літературі зустрічаємо ім'я та прізвище Роксолани Настя Лісовська, але воно взяте з народної традиції... не підтверджене жодними історичними джерелами... Традиція, на яку покладаються різні автори, називаючи Роксолану Настею Лісовською, недостатня для історичної аргументації, до того ж її могла утворити сама історична і художня література, яка писала про Роксолану вже від першої половини XIX ст.» [9, с. 26].

Цікаво підходить професор до з'ясування часу захоплення Роксолани в татарсько-турецький полон. Проаналізувавши дані польських хронік про татарські і турецькі напади на Руське воєводство на початку XVI ст., він робить припущення, що Роксолану захопили татари десь між 1509 і 1516 рр., і їй тоді було 10–15 років. Подібну дату приходу Радісної Султанші в гарем називав А. Кримським в своїй «Історії Туреччини». Він писав, що до гарему султана Роксолана потрапила перед 1520 р. Автор історіографічного нарису про Роксолану академік В. Грабовецький не погоджується з твердженням Я. Кіся про час захоплення Роксолани в полон. «Більш правдоподібна і вірогідна, – зазначає академік, – залишається таки дата 1520 рік... А. Кримський небезпідставно наводить цю дату, адже, за багатьма історичними даними, саме в 1520 році був вчинений один з найбільших нападів татар на наше Прикарпаття» [10, с. 19]. Я. Кісь наводить вагомі аргументи на користь своєї позиції, та й А. Кримський не стверджував, що Роксолана потрапила в гарем саме в 1520 р. Він вважає, що вона вже була там, до початку панування Сулеймана Пишного. Та й власне чи могла одразу потрапити до правителя Османської імперії полонянка з України?

Майстерно описує професор людські риси Роксолани, не ідеалізуючи в той же час її. Історик робить припущення, що до встановлення порівняно приязних стосунків між Туреччиною і Польщею в першій половині XVI ст. доклала зусиль і Роксолана. Я. Кісь висуває й іншу цікаву гіпотезу щодо Роксолани: серед дворських кіл стамбульського двору,

гадає він, була створена версія, мовляв, Роксолана не є простою полонянкою, а сестрою польського короля [9, с. 29, 30].

Стаття Я. Кіся про Роксолану безумовно належить до найкращих його праць, вона була та й залишається актуальною в сучасній українській історіографії з цієї проблеми, вона є, на нашу думку, вдалою спробою життєпису видатної українки з наукових позицій, це вагомий внесок ученого в дослідження свого рідного краю.

Ярослав Павлович постійно брав участь у просвітницькій краєзнавчій роботі, він був Головою товариства з охорони пам'яток історії та культури Львівського університету, членом ради Львівського історичного музею, координаційної Наукової ради «Історичне краєзнавство в УРСР» Інституту історії АН УРСР.

Вчений виконував окремі завдання офіційних державних і партійних органів, які іноді змушені були звертатись до найкращого знавця середньовічної історії Львова, аби показати свою компетентність перед іноземними делегаціями, запрошуючи його як екскурсовода чи консультанта по місту. Професор неодноразово з власної ініціативи організовував змістовні екскурсії містом у рамках студентського наукового гуртка, читав краєзнавчі лекції для студентів університету в гуртожитках.

Ярослав Павлович Кісь був професором не тільки за посадою і званням, а й за покликанням, за національним духом, який оселився в ньому ще від часу навчання в 30-х роках у Рогатинській гімназії і Греко-католицькій богословській семінарії у Львові. Кожен випускник історичного факультету 60–70-х років минулого століття пам'ятає до сьогодні професора Я. П. Кіся як одного з найкращих педагогів університету, який читав лекції з великим натхненням, досконалим знанням матеріалу, емоційно, цікаво, з галицьким гумором, доступно. В їх основі була ґрунтовна, багата джерельна база. Молодому поколінню імпонували його виняткова інтеліґентність, високий фаховий рівень, наукова глибина, які поєднувались із довірливим, шанобливим ставленням до студентства.

Отже, професор Я. П. Кісь був одним із найкращих українських вишівських істориків повоєнного часу, він володів непересічними людськими властивостями і педагогічними здібностями, належав до кола патріотично налаштованої професури, залишив після себе вагомі наукові дослідження, навчальні посібники, навчив і виховав багатьох нині відомих українських істориків.

Дослідження наукового доробку Я. Кіся свідчать про тяглість, безперервність у студіях одного з найкращих представників української радянської історіографії тих базових засад національної історичної науки, що склалися на рубежі XIX і XX ст. у творчості В. Антоновича, М. Грушевського, їхніх послідовників і вчителів Ярослава Павловича – І. Крип'якевича, М. Кордуби, О. Терлецького та ін., в основі наукової творчості яких – об'єктивність, аргументованість висновків та концепцій, солідна джерельна база, неприйняття ідеологічної інтерпретації історичних фактів.

Незважаючи на несприятливу історіографічну ситуацію, галицький учений своїми науковими працями і викладацькою діяльністю у Львівському університеті в 60–80-х рр. XX ст. сприяв збереженню традицій української історіографії, вітчизняного краєзнавства, котрі покладені в основу національної історичної науки в наш час.

Література

1.Яремчук В.П. Проблеми історичної науки в працях Я. П. Кіся. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 1998. – 16 с.

2. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів // Український історик. – 1996. – № 4. – С. 88–141.

3. Ісаєвич Я. Д. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996.

4. Кісь Я. П. Виникнення і розташування міст на території Руського а Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. // Архіви України. – Ї968. – №1. – С. 35–41.

5. Кісь Я. П. Аграрні відносини в містах Руського і Белзького воєводств у XIV-XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛДУ, 1978. – Вип. 14. – С. 90–95.

6. Кісь Я. П. Питання генезису капіталізму в Східній Галичині // Вісник. Серія історична. – Львів: ЛДУ, 1976. – Вип. 12. – С. 56–65.

7. Кісь Я. П. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.). – Львів: ЛДУ, 1968.

8. Кісь Я. П. Участь міст західноукраїнських земель у Визвольній війні українського народу // Питання історії СРСР. – Львів: ЛДУ, 1958. – С. 96–106

9. Кісь Я. П. Легенди і факти про Роксолану // Архіви України. – 1970. – № 6. – С. 25–30.

10. Грабовецький В. Роксолана в історії. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет, 1993.

REGIONAL RESEARCHES OF PROFESSOR OF THE LVIV UNIVERSITY Y.P. CIS'

/TO 90-ANIVESARY/

Ya. I. Cis'

Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas,
15, Carpats'ka Street, Ivano-Frankivs'k, 76019, Ukraine,
ph. +380 (3422) 4 21 78; e-mail: history@nung.edu.ua
<mailto:history@nung.edu.ua>

Regional researches of prominent Ukrainian historian Yaroslav Cis', who by the scientific labours and teaching activity in the Lviv university in 60th–80th years XX age was instrumental in saving of traditions of Ukrainian historiography and domestic study of a particular region, are analysed in the article.

Keywords: *Ukrainian historiography, scientific study of a particular region, industry of east Galychyna, Liberation war of the Ukrainian people of middle of a 17 age.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабій Любомир Теодорович – кандидат філософських наук, професор кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Баран Оксана Ярославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Возняк Степан Михайлович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Волощук Мирослав Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Геник Степан Миколайович – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри загальної хірургії Івано-Франківського національного медичного університету.

Гнатюк Ярослав Степанович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Голянич Михайло Юрійович – кандидат філософських наук, професор кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Єгрешій Олег Ігорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ідзьо Віктор Святославович – доктор історичних наук, професор, ректор Українського університету в Москві, провідний науковий співробітник Інституту українознавства МОН України (Київ), завідувач кафедри українознавства університету «Львівський Ставропігіон».

Карпенко Зіновія Степанівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кісь Ярослав Іванович – завідувач кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Лагетко Валентин Васильович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мандрик Ярослав Іванович – доктор історичних наук, професор кафедри історії та політології, директор Інституту гуманітарної підготовки Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Мойсеєнко Лідія Анатоліївна – доктор психологічних наук, професор кафедри вищої математики, директор Інституту фундаментальної підготовки Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Монолатій Іван Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

При підготовці рукописів статей, які автори подають в редакції «Прикарпатського вісника НТШ», слід дотримуватися таких правил:

1. Стаття повинна містити короткий вступ, формулювання завдання (проблеми) та виклад отриманих автором (співавторами) нових результатів. Не допускається переказ відомих фактів, наведення посилань на неопубліковані роботи.

2. До редакції подають:
два примірники рукопису статті (включаючи ілюстрації і таблиці), надруковані на білому папері формату А4;
рецензію на статтю;
електронний варіант статті, підготовлений на комп'ютері у вигляді неархівованого або архівованого (ZIP, RAR) файла – CDR/RW.

3. Мова статті повинна бути українською або англійською. Обсяг не повинен перевищувати 20-ти сторінок.

4. Статтю слід оформити так: УДК, назва роботи; прізвище й ініціали автора (співавторів), місце праці (назва організації, повна поштова адреса, контактний телефон, електронна пошта), текст аноТації, ключові слова, текст статті, список літератури.

Якщо мова статті українська (англійська), то після статті всі перелічені елементи – від назви роботи до ключових слів включно слід подавати англійською (українською) мовою.

5. Формули, які нумеруються, обов'язково слід подавати окремим рядком. Нумерувати треба тільки ті формули, на які є посилання.

6. Використану літературу слід подавати загальним списком (за алфавітом або у порядку посилань на джерела в тексті статті) та оформляти згідно з вимогами ВАК України (бюлетень №3, 2008 р.). Іноземну літературу треба писати мовою оригіналу. Посилання на відповідні джерела слід подавати в тексті у квадратних дужках, наприклад [4]. Зразки бібліографічного опису книжки, статті, тез доповідей конференцій:

1. Боголюбов Н. Н. Асимптотические методы в теории нелинейных колебаний / Н. Н. Боголюбов, Ю. А. Митропольський. – М.: Наука, 1974. – 504 с.
2. Кондрат Р. М. Підвищення газонафтоконденсатовіддачі родовищ / Р. М. Кондрат // Нафтова і газова промисловість. – 1992. – №2. – С. 35–38.
3. Бойко В. С. Проводка горизонтальних і похилих свердловин як метод ефективного освоєння і розробки покладу / В. С. Бойко, Р. В. Бойко // Стан, проблеми і перспективи розвитку нафтогазового комплексу Західного регіону України: Тези доповідей і повідомлень наук.-практ. конф. (Львів, 28–30 березня 1995 р.). – Львів, 1995. – С. 150.

7. Рукопис підписує автор (співавтори).

8. На окремому аркуші слід указати прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, займану посаду (в кінці кожного випуску журналу ми формуємо відомості про авторів).

Електронний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

1. Статтю слід набирати в редакторі Microsoft WORD 95/7.0-97 на аркуші формату B5 182x257 мм, поля (мм): верхнє – 20, нижнє – 10, внутрішнє –30, зовнішнє – 20.
2. **Основний текст слід** набирати таким чином:
   2.1. Стиль «обычный», гарнітура Times New Roman (Cyr), кегль 12-й, абзацний відступ – 0,75 мм, міжрядковий інтервал – «одинарний».
   2.2. Порядок набору:
   УДК (Times New Roman (Cyr), кегль 12-й, без абзацного відступу, вирівнювання – зліва).
   Назва **статті** (Times New Roman (Cyr), кегль 12-й, bold, прописом, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивки зверху і знизу – 9 пт).
   Ініціали, прізвище автора (співавторів) (Arial (Cyr), кегль 12-й, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру).
   Назва організації, її повна поштова адреса, адреса **електронної пошти** (Times New Roman (Cyr), кегль 12, italic, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка знизу – 9 пт).
   2.3. Відбивки по тексту не використовуються, за винятком підрозділів статті (підрозділи, підпункти і т. п. відділяються відбивками «перед» – 9, «після» – 6).
3. Для набирання **формул** використовують вбудований у Microsoft Office редактор формул Equation v. 3.0. **Стилі: Text** - Times New Roman (Cyr), **Function** – Times New Roman (Cyr), italic, **Variable** – Times New Roman (Cyr), italic, **L.C.Greek** Symbol, italic, **Symbol** – Symbol, italic, **Matrix/Vector** – Times New Roman (Cyr), **Number** – Times New Roman (Cyr). **Розміри: Full – 12, Subscript/Superscript – 9, Sub-Subscript/Superscript – 5, Symbol – 14, Sub-Symbol – 9**.
   Для наочності рекомендуємо формули відділяти відбивками зверху і знизу – 6 пт.
4. **Таблиці** повинні бути складені лаконічно, зрозуміло і містити мінімальні відомості, необхідні для ілюстрування тексту статті.
   Назва таблиці: Times New Roman (Cyr), кегль 12-й, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка зверху – 6 пт.
5. **Ілюстрації** до статей (схеми, графіки, діаграми) повинні бути виконані в растровому (векторному) форматах (BMP, TIF, PCX, JPG, GIF; CDR) і додаватися окремим файлом. Забороняється використовувати **графіч-ний** редактор **MS WORD!!!** Ілюстрації типу фотографій повинні бути відскановані з роздільною здатністю не менше 400 dpi і/або додаватися в оригіналі.

Ілюстрації, пересканові з періодики, ми не приймаємо!

Підписи до ілюстрацій: Times New Roman (Cyr), кегль 11–12-й, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру.

Написи на ілюстраціях виконуються гарнітурою Arial.

Прикарпатський вісник Наукового товариства ім. Шевченка.

Думка
2008. – №3(3)
178 с.

Відповідальний за випуск *Василь МОЙСИШИН*
Літературна редакція *Ярослава ДОВГАН*
Набір та макетування *Любомири ДЯКІВ*
Комп'ютерна правка *Богдана ДЕМКІВ*
Коректура *Надії БУДУЙКЕВИЧ, Лідії ЛЕВИЦЬКОЇ*

Підп. до друку 17.03.2009 р.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на різографі. Ум. друк. арк. 22.9.
Наклад 300 пр. Зам. 33.

Видавець і виготовлювач
Видавництво "Плай" ЦІТ
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

НБ ПНУС
743424